

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA
BURSA ESİR KAMPI**

Dilara TAŞKIN
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ
Temmuz, 2021
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TEZLİ YÜKSEK LİSANS)

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA BURSA ESİR KAMPI

Hazırlayan
Dilara TAŞKIN

Danışman
Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ

AFYONKARAHİSAR 2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Birinci Dünya Savaşı’nda Bursa Esir Kampı**” adlı çalışmamı, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

27/07/2021

İmza

Dilara TAŞKIN

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Dilara TAŞKIN
	Numarası	170635101
	Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
	Programı	Tarih Anabilim Dalı
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		Birinci Dünya Savaşı'nda Bursa Esir Kampı
Tez Savunma Sınav Tarihi		27.07.2021
Tez Savunma Sınav Saati		14:00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA BURSA ESİR KAMPI

Dilara TAŞKIN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TEMMUZ 2021

Danışman: Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ

Birinci Dünya Savaşı döneminde ve sonrasında birçok subay ve asker esir edilmiştir. Osmanlı Devleti bu esirler için birçok kamp inşa etmiştir. Bu esir kampları: Samatya, Bursa, İzmir, Eskişehir, Ankara esir kamplarıdır. Esir alınan bu askerlerin bir kısmı cephelerde yapılan ilk tedavilerinin ardından memleketlerine iade edilmişlerdir. Diğer esirler ise Anadolu'nun iç kısımlarına doğru sevk edilmişlerdir. Gönderilen kamplarda daha çok İngiliz, Fransız, Rus, Ermeni asker ve subaylar bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bir dönem başkentliğini yapan Bursa'da da bir esir kampı kurulmuştur. Bursa Esir Kampı'nda Kut'ül Amare'de esir alınan General Towshend'in maiyetindeki İngiliz ve Fransız esir subaylar, Hint asıllı İngiliz erler ve Rus erler muhafaza altına alınmıştır. Bursa Esir Kampı'nda, esirlerinin günlük yaşamları, iaseleri, verilen ücretler, nasıl esir oldukları, firar eden esirlerin durumları dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti, elindeki imkânlar ölçüsünde en iyi muameleyi göstermeye çalışmıştı hatta cephelerde savaşan Osmanlı askerlerinden çok daha iyi şartlara sahip olan esirler vardır. 1916 yılında Bursa Esir Kampı'na gelen Salib-i Ahmer heyetinin hazırlamış olduğu rapora bakıldığında subayların kaldıkları yerlerden gayet memnun olduğu bildirilmiştir. 28 Aralık 1917 tarihinde Bern Antlaşması ve 3 Mart 1918 tarihinde Brest Litovsk Antlaşması imzalanmıştır. Mütakabiliyet esasıyla esirlerin mübadelesi yapılmıştır. Bu doğrultuda Salib-i Ahmer ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti destek olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bursa Esir Kampı, Hilal-i Ahmer, Salib-i Ahmer, Berne Antlaşması ve Mübadele

ABSTRACT

BURSA PRISONER CAMP IN THE FIRST WORLD WAR

Dilara TAŞKIN

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT of HISTORY**

JUL 2021

Advisor: Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ

During the World War I and afterwards, a lot of army officers and soldiers had been taken prisoner. Many encampments had been constructed by Ottoman Empire for the prisoners. These encampments called as Samatya, Bursa, İzmir, Eskişehir, Ankara. A part of prisoners have been restored to liberty to their hometowns after the first aid at the theater of war. Other parts of prisoners have been dispatched through the inner parts of Anatolia. The prisoners who had dispatched were mostly British, French, Russian and Armenian army officers and soldiers. One of the encampment was built in Bursa, where was a capital city of Ottoman Empires once upon a time. Prisoners of war, who General Towshend's side at was, British and French officers and British soldiers origin from India and Russian soldiers were taken prisoner during Kut'ül Amare at Bursa Prisoner of War Camp. Daily life of prisoners, their feeding and wages how to captured as a prisoner and the prisoners who escaped from the camp is attract attention at Bursa Prisoner of War Camp. The government of Ottoman tried to act their best through the prisoners as far as possible furthermore there are some prisoners at camp who have better conditions than Ottoman soldiers who fight at military front. The report prepared by Salib-i Ahmer Committee in 1916 pointed out that the officers pleased to be in their places at Bursa Prisoners of War Camp. Bern Solemn Agreement signed on 28 December 1917 and Brest-Litovsk Solemn Agreement signed on 3 March 1918. The prisoners of war were exchanged depends on reciprocity. Salib-i Ahmer and Hilal-i Ahmer Committees supported on this issue.

Keywords: Bursa Prison Camp, Hilal-i Ahmer, Salib-i Ahmer, The Berne Treaty, Exchange of Prisoners

ÖN SÖZ

Birinci Dünya Savaşı boyunca ele geçirilen esirler için Anadolu’da birçok esir kampı kurulmuştur. Bu esir kamplarından biri olan Bursa Esir Kampıdır. Bursa, tarih açısından önemli illerimizden biridir. Öyle ki bir zamanlar Osmanlı Devleti’ne başkentlik yapmıştır. Bursa Esir Kampı’nda kalan esir İngiliz ve Fransız subaylar ev veya otellerde kalırken, Hint asıllı İngiliz erler ve Rus erler Rum Okulu’nda muhafaza altında tutulmuşlardır. Erler ve sivil esirler milliyetlerine göre ayrı taburlarda kalmışlardır. Genel itibariyle tezin amacı; esirlerin nakilleri, kamplara yerleştirilmesi, esirlerin tedavileri, esirlere gönderilen koli ve mektuplar, rütbelerine göre çalıştırılması ve mübadele süreçleri belgeler doğrultusunda ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde esir kavramı ve esir kamplarının kuruluş amaçları ele alınmıştır. Esirliğin tarihi safhaları ve bu süreçte imzalanan antlaşmalar anlatılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Bursa Esir Kampı’nın kuruluşu anlatılmıştır. Esirlerin kaldığı yerler, tedavileri, aileleriyle olan iletişimleri, ibadet özgürlükleri ve firarları belgeler taranarak aktarılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Bursa Esir Kampı’nda bulunan esirlerin sevk ve iadeleri hakkında bilgi verilmiştir. Bursa Esir Kampı’nda çoğunluğu oluşturan grup olan İngiltere, Fransa ve Rusya ile mübadele kapsamında imzalanan antlaşmalar üzerinde durulmuştur.

Tezimin her ayrıntısıyla ilgilenen fikirleriyle yolumu aydınlatan bu süreçte her zaman yanımda olup beni destekleyen sayın Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ hocama sonsuz teşekkürlerimi iletirim. Ayrıca bu süreçte daima arkamda olan maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Dilara TAŞKIN
2021, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
ENSTİTÜ ONAYI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ	ix
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ESİR KAVRAMI VE ESİR KAMPLARININ KURULUŞLARI

1. ESİR KAVRAMI VE STATÜSÜ.....	8
2. ÜSERA KAMPLARININ KURULMA NEDENLERİ	9
2.1.ULUSLARARASI ALANDA SAVAŞ ESİRLERİNİN DURUMLA- RINA YÖNELİK YAPILAN FAALİYETLER.....	11

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ELE ALINAN ESİRLER

1. BURSA ESİR KAMPI	16
2. BURSA ESİR KAMPI'NDAKİ DEMOGRAFİK YAPI.....	20
2.1. BURSA ESİR KAMPI'NDA BULUNAN İNGİLİZ ESİRLER.....	21
2.2. BURSA ESİR KAMPI'NDA BULUNAN FRANSIZ ESİRLER.....	22
2.3. BURSA ESİR KAMPI'NDA BULUNAN ROMEN ESİRLER.....	23
2.4. BURSA ESİR KAMPI'NDAKİ RUS ESİRLER.....	24
3. BURSA ESİR KAMPINA YAPILAN ZİYARETLER.....	25
4. BURSA'DAKİ ESİRLERİN BESLENMELERİ.....	28
5. BURSA'DAKİ ESİRLERİN ÇALIŞTIRILMASI.....	29
6. BURSA ESİR KAMPI'NDAKİ ESİRLERE DAĞITILAN ÜCRETLER	33
7. BURSA'DAKİ ESİRLERİN KİŞİSEL İHTİYAÇLARI	38
8. BURSA'DAKİ ESİRLERİN HASTALIK VE TEDAVİLERİ.....	41
9. BURSA'DAKİ ESİRLERİN HABERLEŞMESİ	46
10. BURSA ESİR KAMPINDA YAŞANAN FİRAR OLAYLARI.....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BURSA ESİR KAMPI'NDAKİ ESİRLERİN MÜBADELESİ

1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA ESİRLERİN İADESİ.....	55
1.1. BERN İTİLA FNAMESİ (1917-1918).....	60

1.2. BREST- LİTOVSK ANLAŞMASI (20 ARALIK 1917-3 MART 1918).....	64
1.3. PETROGRAD KARMA KOMİSYONU VE ESİRLER	65
SONUÇ	66
KAYNAKÇA.....	69
EKLER	74

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. İkbāl Khan Zaman Ali'ye ait bir esir kartı.....	23
Tablo 2. Popescu Jon Jerrista'ya ait bir esir kartı.....	26
Tablo 3. Bursa Esir Kampı'ndaki Esirlerin Günlük Yemek Dağılımı.....	31
Tablo 4. Türk Askerleri İle Esirlerin İaşeleri.....	32
Tablo 5. İngiliz Esir Subay ve Askerlere Verilen Ücret Çizelgesi.....	39
Tablo 6. 2 Mart 1917 Tarihinde Rus Esirlere Verilen Ücretler.....	39
Tablo 7. Osmanlı Devleti'nde Bulunan Romen Esirlere Gönderilen Ücret.....	41
Tablo 8. Firar Eden Esirlerin Eşkalleri.....	60

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e: Adı geçen eser
a.g.m: Adı geçen makale
ATASE: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
BDH: Birinci Dünya Harbi
Bkz: Bakınız
C: Cilt
Çev: Çeviren
DH.EUM: Dâhiliye Emniyeti-i Umumiye Müdüriyeti
DH.ŞFR: Dâhiliye Şifre Kalemi
HR.SYS: Hariciye Siyasi
KA: Kızılay Arşivi
NAA: Avustralya Ulusal Arşivi
s.: Sayfa
S.: Sayı

GİRİŞ

Tarihte esirlik kavramı önemli bir yere sahiptir. Bu konuyu seçmemdeki ana etken I. Dünya Savaşı süresince Anadolu sınırları içerisinde 38 esir kampının mevcut olması ve bu konunun bakir kalmasıdır.

Literatür taramasına ilk olarak Genelkurmay Arşivi (ATASE), Kızılay Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerini taradım. Milli Kütüphane, Kızılhaç Heyeti Türkiye Raporları ve bu konuda yazılan kitaplar, makaleler ve tezlerden yararlandım. Süreli yayın olarak The Times Gazetesi, Harb Mecmuası ve İnternet üzerinden erişim imkanı olan İngiliz Ulusal Arşivi ve Avusturya Arşivi'nden yararlandım.

Elde ettiğim kaynaklar sonucunda verilen sayıların değişkenlik göstermesi ve özellikle Bursa bölgesine ait gazete arşivine erişememiş olmam bu konuda yaşadığım zorluklardır.

I. Dünya Savaşı 1914 - 1918 yılları arasında gerçekleşmiştir. 28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan veliahtı ile eşi Saraybosna'da bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmüştür. Bu durum İttifak ve İtilâf devletlerinin birbirlerine savaş açmasına sebep olmuştur. Almanya Devleti 1 Ağustos 1914 tarihinde Rusya Devleti'ne, 3 Ağustos 1921 tarihinde Fransa Devleti'ne, 4 Ağustos 1914 tarihinde Belçika Devleti'ne savaş ilân etmiştir. Bunun üzerine 4 Ağustos 1914 tarihide İngiltere Devleti Almanya Devleti'ne savaş ilân açmıştır. Böylece I. Dünya Savaşı olarak geçen mücadele başlamıştır. I. Dünya Savaşı'na daha sonra Japonya, Osmanlı Devleti, İtalya, Bulgaristan, Romanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Yunanistan da katılmıştır. Savaş Avrupa'nın batı, doğu, Galiçya, Balkanlar ve güney cephelerinde meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin katılmasıyla da Kafkasya, Filistin, Irak ve Çanakkale Boğazı'nda sürekli muharebeler olmuştur. Asya ve Afrika'daki sömürgelerde, açık denizlerde de çarpışmalar meydana gelmiştir.

I. Dünya Savaşı'nda meydana gelen Türk-Rus muharebeleri Kafkas Cephesi, Karadeniz'deki deniz muharebeleri, Galiçya ve Romanya cephelerinde sürmüştür. 29 Ekim 1914 tarihinde başlayan savaş 15 Aralık 1917 tarihine kadar devam etmiştir¹. Büyük ümitlerle başlayan Sarıkamış Harekâtı üç hafta sürmüş ve büyük kayıplarla sonuçlanmıştır. Kara kışın karşısında 70-80 bin asker topraklarıyla silah ve taşıt araçlarını

¹ Nebahat Oran Arslan, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s.65.

kaybetmiştir. Sarıkamış Harekâtı'ndan sonra Ruslar 1915 yılına kadar birkaç sınır bölgesine saldırılar gerçekleştirmişlerdir. Son saldırılarında ise Ermenileri de ayaklandırıp savaşa sürüklemişlerdir. Kanal Cephesi'nde ise İngilizler Mısır'da Osmanlı egemenliğine son verdiklerini duyurmuşlardır. 2 Şubat 1914 tarihinde Osmanlı kuvvetleri üç kol halinde saldırmışlardır. Ertesi gün plan gereği kanalı geçmeye kalkışan Osmanlı kuvvetleri İngilizler tarafından şiddetli top ateşi ile karşılaşmışlardır. Bu yenilgi sonucu ağır kayıplar ve esirler verilmiş olup geri çekilme başlamıştır².

Kanal saldırısı da Sarıkamış Harekâtı gibi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Dünya savaşını bitirme yolu, Çanakkale Boğazı'ndan geçeceği anlaşılmıştır Çanakkale Boğazı ile İstanbul'u savunmak Liman Von Sanders Komutasındaki I. Ordu'ya verilmiştir. Karadeniz Boğazı'nın savunması ise Vehip Paşa'nın komutasında bulunan II. Ordu'ya verilmiştir. 18 Mart saldırısı bir baskın biçiminde başlamıştır. Deniz ile kara arasındaki büyük düelloda taraflar ağır yaralar almıştır. 25 Nisan 1915 tarihinde 27. Alayın birlikleri ve anzaklar çok sayıda kayıp vermişlerdir. Bu hareket 1915'in Ağustos ayına kadar dört ay boyunca Conkbayırı, Kocaçimentepe, Kabatepe bölgelerinde, tarafların karşılıklı saldırı ve çarpışmalarıyla geçmiştir. 5 Ağustos 1915 tarihine kadar Müttefikler hem Seddülbahir hemde Arıburnu'nda başarılı olamamışlardır. Anafartalar Grup Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal, İngiliz Birliklerine beklemedikleri bir anda taarruzda bulunmuştur. Bu taarruz sonucunda İngilizler ağır kayıplar vermişlerdir. 9 Ocak 1916 tarihinde Gelibolu Yarımadası'nda tek bir müttefik askeri kalmamıştır. Çanakkale'de kazanılan zafer ile I. Dünya Savaşı'nın seyri değişmiştir³. Osmanlı Devleti'nin harbe katılmasından hemen sonra İngiliz kuvvetleri 23 Kasım 1914 tarihinde Basra'yı işgal etmişlerdir. Dicle nehri boyunca ilerleyen İngiliz kuvvetleri 1915 Eylül ayının sonunda Kut'ül Amare'yi ele geçirmişlerdir⁴. İngiliz ve İngiliz asıllı Hintli Müslüman askerlerden oluşan kuvvetler petrol tesislerini korumak için Basra Körfezi'ne gönderilmişlerdir. Bu kuvvetler Irak'ı 23 Kasım 1914 tarihinde ele geçirmişlerdir. 4 Aralık 1914 tarihinde ise Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği yer olan Kurna'yı işgal etmişlerdir⁵. 9 Aralık 1914 tarihinde Osmanlı kuvvetlerinin kuzeye çekilmesi ile bölgede üstünlüğü sağlamışlardır. İngiltere Devleti I.-II. Müzeyra

² Enver Ziya Karal, *İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, C.9, s.429.

³ Karal, a.g.e., ss.429-518.

⁴ Ercüment Kuran, "Birinci Dünya Savaşı", *İslam Ansiklopedisi*, C.6, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul-1996, s.196-200.

⁵ Ian Westwel, *"Resimli Harp Tarihi I.Dünya Savaşı,"* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2016, s.104.

Muharebesi'nde Osmanlı Devleti'ne karşı galip gelmiştir. Bu yenilgi sonrasında Osmanlı Ordusu'nda bulunan 38. Tümen Komutanı Albay Suphi Bey başta olmak üzere 45 subay ve 989 er esir alınmıştır⁶.

1915 Nisan ayında General Charles Townshend Irak Cephesi'nde 6. Tümen Komutanlığı'na atanmıştır. Albay Nurettin Bey, 19 Mayıs 1915 tarihinde Bağdat'a gelerek Halil Paşa⁷'dan Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı görevini devralmıştır⁸.

Bundan sonra İngilizler, adım adım Irak içine ilerlemişlerdir. 3 Haziran 1915 tarihinde Amare'yi, 24 Temmuz 1915 tarihinde Nasıriye'yi işgal etmişlerdir. İngilizler 29 Eylül 1915 tarihinde Kut'ül-Amare'yi işgal etmişlerdir. İlerlemelerine devam eden İngiliz birlikleri, 20 Kasım 1915 tarihinde Selman-ı Pak'a doğru ilerlemişlerdir. 22 Kasım 1915 tarihinde Selman-ı Pak muharebesinde ağır kayıplara uğrayan İngiliz birlikleri 3 Aralık 1915 tarihinde Ku'ül Amare'ye varmışlardır. General Townshend, takviyelerin geleceğini umarak Kut'ül Amare'de kalmıştır. Ancak Osmanlı kuvvetlerinin kuşatması beş ay ay sürmüş ve kurtarma başarısız olmuştur⁹. Osmanlı Ordusu'nun en fazla esir aldığı cephe Irak Cephesi olmuştur. Bağdat Valisi ve 6. Ordu Komutanı Halil Paşa'nın 29 Nisan 1916 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta; Kut'ül Amare bölgesinin ele geçirildiği söylenmiştir. 5'i general olmak üzere 481 subay 13.300 İngiliz askerinin esir alındığı belirtilmiştir. Kutü'l Amare'de esir olan İngiliz kuvvetleri arasında Hint kökenli komutan ve askerlerinde olduğu vurgulanmıştır¹⁰.

General Townshend'in teslim olması sırasında askerlik onuru küçültülmemiştir, kılıcı alınmamıştır, kendisine iyi davranılmıştır. Esaretini geçirmek üzere İstanbul'a

⁶ Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi ve 101. Yılında Kutü'l Amare Zaferi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.116, S.228, İstanbul, Mayıs-Haziran 2017, s.69.

⁷ Halil Paşa (Kut), 1882-1957 yılları arasında yaşadı. 1905 yılında Harp Akademisi'nden mezun oldu. 1909 Yılında Libya'da görev yaptı. 1912 yılında Balkan Savaşlarına katıldı. 1914 yılında 1. Ordu Komutanı ve İstanbul Bölge Komutanı oldu. 1915 yılında Kafkasya'da 5. Kuvvet Seferiye Komutanlığına atandı. Yine 1915 yılında Mezopotamya'da 18. Kolordu Komutanı olarak görev yaptı. 1915 yılında Mezopotamya'da 6. Ordu Komutanlığı'na getirildi. 1917 yılında Kafkasya'da Doğu Ordusu Komutanı oldu. 1918 yılında Kafkasya Ordular Grubu Komutanlığı'na atandı. 1918 yılında İstanbul'a döndü. Kurtuluş Savaşı'nda hizmetleri oldu. Halil Paşa, Enver Paşa'nın amcasıdır. Halil Paşa daha sonra Kutü'l Amare'de İngiliz kuvvetlerine karşı kazandığı zaferin hatırası olarak Kut soyadını aldı. Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Kitap Yayınevi, B.2, C.4, Aralık 2003, s.291-291.

⁸ Türkmen, a.g.e., s.72.

⁹ Mehmet Şan Özcan, İsmet Üzen, "Bir Kut'ül-Amare Savaş Esirinin (Binbaşı E.W.C Sandes) Yozgat Günleri (1916-1917) ", *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu*, C.3, Yozgat 2016, ss.132-133.

¹⁰ Mücahit Özçelik, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Yabancı Esirler*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi Ankara 2013, s.19. Çamlıbel ayrıca vefat eden ve esir olan İngiliz birliklerinin zayıflarının 40.000 olduğunu söylemiştir. Ali Çamlıbel, *Biz Esir Düştük Yüzüncü Yılında 1. Dünya Savaşı'nda Kıyıma Uğrayan Askerlerimizin Hikayesi*, Akıl Fikir Yayınları, 2015, s. 112. Hiçyılmaz ise sayının 40.000 değil 30.000 olduğunu söylemiştir. Ergün Hiçyılmaz, *Esir Kampları Bana Bir Hürriyet Yolları Mısın*, Bilge Karınca Yayınları, 2010, s. 75.

gönderilen General Townshend'in birlikleri ise Anadolu'daki çeşitli esir kamplarına gönderilmişlerdir¹¹.

Osmanlı Devleti'nin Irak Cephesi'nde İngiliz kuvvetlerine karşı mücadelesi sırasında İngiliz ve Hintli Müslümanlardan askerleri esir almıştır. Bu esirler Osmanlı topraklarının belirli bölgelerinde muhafaza altında bulundurulmuştur. Bunlardan birisi de Bursa Esir Kampı'dır.

General Melliss'in Savaş Bakanlığı'na yazmış olduğu mektupta Kut'ül Amare'de teslim olduklarından sonra Bağdat'a ve oradan da Musul bölgesine ilerlediklerini ve raporu gönderme fırsatının olmadığı belirtmiştir. Bu zorlu yürüyüşte birçok askerinin vefat ettiği aktarılmıştır¹² Kutü'l Amare yenilgisinin ardından General Townshend on üç bin askerini zayıat vermiştir. İngilizlere, Gelibolu mağlubiyetinden sonra Türkler tarafından ikinci darbe vurulmuştur. 1 Mayıs 1916 tarihinde Racput Catolica gazetesinin köşe yazısında, Kutü'l Amare'nin düşüşünün İngiliz tarihinde siyah bir leke olarak kalacağı dile getirilmiştir¹³.

4 Mayıs 1916 tarihinde Osmanlı Kuvvetleri, 100 İngiliz subay, 60 Hint asıllı İngiliz ve emir erlerini, Türk çarklı gemisi Burhaniye'nin olduğu yere götürmüşlerdir. Esir İngiliz subaylarını ve emir erleri üst güvertede oturmuşlardır. O sıralar hasta olan General Melliss bir kabinde kalmıştır. General Delamain üst güvertede kalırken, Hamilton, Grier ve Evans birlikte kalmışlardır¹⁴.

Osmanlı Devleti; I. Dünya Savaşı'nda 5.375 civarında Rus, 8.326 civarında Hint asıllı İngiliz, 9.976 civarında İngiliz, 2.000 civarında Romen, 120 civarında Fransız olmak üzere İtilaf Devletleri'nden toplam 26.000 civarında esir alınmıştır¹⁵.

Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İngiliz esirlerinin miktarı 23.500 olduğu söylenmiştir. İngiliz Ulusal Arşivi'nde geçen kayıtlarda Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İngiliz esirlerinin toplam sayısı 16.583 olarak ifade edilmiştir.

Sina-Filistin-Suriye Cephesi'nde Katya baskınında ele geçirilen esirlerin sayısının 500 kişi olduğu tespit edilmiştir. I: Gazze Muharebeleri'nde yaklaşık 400

¹¹ Tark Saygı, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s.26.

¹² <http://www.bl.uk/manuscript>. (Erişim Tarihi: 21.02.2021), Ayrıca Bknz: Ek-12.

¹³ BOA. HR. MTV. 768/21

¹⁴ E.W.C Sandes, *"Kuşatma ve Esaretin Adı Kutul Amare Esir Bir İngiliz Subayının Anıları"*, Çev. Tuncay Yılmaz, Yeditepe Yayınevi, Mart 2017, s.334.

¹⁵ Özçelik, a.g.e., s.207.

İngiliz askeri esir alınmıştır. Kudüs'ün kuzeyinde Tellifül bölgesinde üç yüzden fazla İngiliz askeri esir edilmiştir¹⁶.

Salib-i Ahmer Heyeti'nin hazırlamış olduğu rapora göre; Türk Ordusu tarafından esir alınan toplam subay ve er sayısının 16.583 olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 3.290'ının vefat ettiği, 2.222'sinden haber alınamadığı bildirilmiştir¹⁷.

Irak Cephesi'nde İngiliz Ordusu'na mensup 1.450 hasta ve yaralının olduğu, bunlardan 1.100'ünün İngiliz ve Hint asıllı İngiliz askerlerden meydana geldiği ifade edilmiştir. Bu askerlerin iyileşip Dicle'ye geri gönderildikleri bilgisi de verilmiştir. İngiliz kuvvetlerinin büyük bir kısmı Dicle nehrinin yaklaşık 12 km yukarısındaki su kanalları boyunca yürüdükleri bildirilmiştir. Burada Bağdat'a gönderilene kadar kamp yapmak zorunda kaldıkları anlaşılmıştır. 9 günlük yürüyüşün ardından 15 Mayıs 1916 tarihinde Bağdat'a ulaşan İngiliz Ordusu'na mensup esirler, Anadolu'daki esir kamplarına sevk edilmeden önce burada bekletilmişlerdir. İngiliz ve Hint asıllı İngiliz esirlerin Bağdat demiryoluna ulaştıktan Bursa, Yozgat ve Kastamonu'daki çeşitli yerlere gelmelerinin bir aydan fazla sürdüğü ifade edilmiştir. Irak Cephesi'nden gelen esirlerin birçoğunun koleraya benzeyen bir hastalık olan dizanteri ve gastroenteit¹⁸ tanısı konmuştur¹⁹.

Kutü'l Amare'de Türkler karşısında yenilgiye uğradıktan sonra Marmara adasında esir bulunan General Townshend'in Türklerin kendisiyle ve çevresine iyi muamelede bulunduklarını İskandinav basınına bahsetmiştir²⁰.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Savaş Esirleri Bölümü'nden sorumlu müsteşar Mr. James Hope'nın, Kutül Amare'de teslim alınan askerlerin akıbeti hakkında Mr. Marriott ve Coloney Hamersley'in sorularını yazılı olarak şu şekilde cevaplamıştır: Kutul Amare'de teslim alınan 9 subayın 5'inin Yozgat'ta, 3 subayının Kastamonu'da ve 1 subayın İstanbul'da olduğu ifade edilmiştir. Bu esirlerin yaşam koşullarının iyi olduğu da belirtmiştir. Ayrıca Kut'ta, Oxford ve Bucks Hafif Piyade Birliğindeki rütbeli ve rütbesiz askerlerin teslim alınan 86 subay ve erin 18 kampa dağıtıldığı, 5 asker de hangi kampa gönderildiğinin belli olmadığı vurgulanmıştır. Gönderilen kamplarda da subayların tamamı uygun bir koşula sahip olduğu ifade edilmiştir. Tüm sağlıklı

¹⁶ Mahmut Akkor, "I. Dünya Savaşı'nda Kocaeli'nde İngiliz Esirler", *Uluslararası Gazi Akça ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, C.2, Kocaeli 2015, s.854-855.

¹⁷ Treatment of British POW in Turkey, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 1914-1918, s.4.

¹⁸ Mide ve bağırsakların iltihabıdır.

¹⁹ Treatment of British POW in Turkey, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 1914- 1918, s.8

²⁰ BOA. HR. SYS. 2423/52.

esirlerin, Halep'in doğusundaki Bağdat Demiryolu'nda çalıştırılmak üzere taşındığı rapor edilmiştir. Burada çalıştırılan tüm esirlerin liste haline getirilmesi sürerken hangi esirlerin transfer edildiği ya da hangi kamplardan alındıklarını söylemek mümkün olmadığı dile getirilmiştir. Alman İnşaat İşletmesi'nin yapımını üstlendiği demiryolunda çalıştırılan esirlerin işletme tarafından sağlık durumlarıyla ilgilenildikleri ve İstanbul'da bulunan Hollanda Elçiliği'nin de esirlerin faydaları yararına ayarlamalar yaptığı bildirilmiştir²¹.

The Times gazetesinin 1918 yılında yayımlanan haberine göre; Türkiye'de bulunan İngiliz savaş esirlerinin uluslararası hukuk kurallarına göre durumlarını içeren rapor yayınlanmıştır. Bu rapora göre Türkler tarafından ele geçirilen toplam 16.583 subay ve erden, 3.290 kişinin öldüğü rapor edilmiştir. Henüz 2.222 kişinin izine rastlanılmamıştır. Kut'ül Amare'de teslim alınan 2.680 İngiliz subay ve erden 1.306 kişi vefat ettiği ve 449 kişiye ulaşamadığı yazılmıştır. Esir alınan 10.486 Hint asıllı İngiliz esirlerden 1.290 kişinin vefat ettiği tespit edilmiştir.

I.Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde alınan yenilgilerin ardından Talat Paşa Hükümeti istifa etmiştir. Yerine Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kurulmuştur. 14 Ekim 1918 tarihinde göreve başlayan Ahmet İzzet Paşa hükümeti ilk iş olarak mütareke görüşmelerine başlamıştır²².

Türkiye'de esir bulunan en üst rütbeli İtilaf esiri İngiliz Komutan General Townshend'in arabuluculuğu neticesinde İtilaf Devletleri adına İngiltere²³ ile 30 Ekim 1918 tarihindeki Mondros Mütarekesi'nin Mondros Limanı'nda İngiliz Agamemnon muharebe gemisinde imzalanmıştır²⁴. İngiltere hükümeti adına Arthur Calthorpe ile Osmanlı hükümeti adına Hüseyin Rauf Bey arasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 4. Maddesi: "*İtilaf hükümetlerine mensup savaş esirleriyle Ermeni esirler ve tutukluları İstanbul'da toplanacak ve hiçbir şarta tabi olmadan İtilaf hükümetlerine teslim olunacaktır*". şeklinde²⁵.

²¹ The Times, "British Prisoners In Turkey", Thursday November-1917, s.3.

²² Özçelik, a.g.e., s.178.

²³ Ahıskalı, a.g.e., s.658.

²⁴ Erdoğan Öznal, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.31.

²⁵ Özçelik, a.g.e., s.178.

Mondros Ateşkes Antlaşması itibariyle Osmanlı Devleti'nin elinde 2500 Rus esir,9502 İngiliz esir, 152 Fransız esir olmak üzere tahmini 12.000 civarında yabancı esir vardır. Mondros Mütakeresi gereği bu esirlerin mübadelesi başlamıştır²⁶.

²⁶ Özçelik, a.g.e., s.178.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESİR KAVRAMI VE ESİR KAMPLARININ KURULUŞU

1. ESİR KAVRAMI VE STATÜSÜ

İlk çağlardan itibaren insanlar toplu olarak yaşamışlar önce aile, kabile, sülale, aşiret, gibi alt birlikler oluşturma ihtiyacı hissetmişlerdir. Daha sonra bu organizasyonların da yetersiz olduğunu fark edince şehir devletleri, bölge devletleri, pek çok bölgeleri bir araya getiren devletler kurmuşlardır. Bu devletler, değişen şartlar karşısında imparatorluklar kurma başarısını göstermişlerdir²⁷.

Dönemler boyunca kurdukları imparatorluğu kurtarmak için gerçekleştirilen savaşlar çeşitli boyutlarda ve biçimlerde var olmuştur. Savaşların her nerede olursa olsun değişmeyen olgu ve kurallarından birisi de hiç şüphesiz esir, esirlik kavramları olmuştur. *“Arapça esr(isare) kökünden türeyen, savaş tutsağı anlamında kullanılan ve çoğunluğu üsera olan esir kelimesi dilimize Arapça’dan girmiş bir kelime olup “savaşa düşman eline geçen kimse, kul, köle, cariye, birinin veya bir durumun hükmü ve buyruğu altına girmiş” anlamında kullanılan bir kelime iken, seby kelimesi ise daha çok kadın ve çocuk tutsaklar için kullanılan bir tabir olmuştur*²⁸. “ Esir, esire, üsera Osmanlı Türkçesi’nde kullanılan biçimleriydi.

Eski çağlarda harp esirleri köle gibi kullanılmıştır ve bu durum zamanla isyanların doğmasına neden olmuştur. Bu durum Fransız İhtilali’nden sonra değişmiştir. Yenilenler birleşmiş ve savaşta yenen taraf her istediğini alamamıştır. Kölelik İslam dininin gelişi ile Arap yarımadasında değişime uğramıştır. Hz. Muhammed, savaşta öldürülmüş bulunan düşman askerlerinin cesetlerinin dövülmesini ve kılıçtan geçirilmesini yasaklamıştır. Esirlerden elbisesiz kalanlar giydirilmiş, askerlerin yemeklerinden yedirilmiştir²⁹.

Osmanlı’da köle, cariye ve esirlere yapılan muamelenin Batı toplumlarına göre daha medeni olduğu dile getirilmiştir. Örneğin; Batı’da peksimet karşılığı çalıştırılırken, Osmanlılarda esirlere ücret ödenmesi, hatta bu ücretleri biriktirip fidye ödeyerek serbest kalma olanağının tanınması, renk, din, dil ayrımı yapılmaksızın muamele edilmiştir.

²⁷ Ahmet Altuntaş, *Belgelerle Milli Mücadele Döneminde Esirler*, Anekdote Yayınları, Ankara-2008, s.1.

²⁸ Ali Kaşığıun, “I. Dünya Savaşı’nda Esirler Meselesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Journal Of History And Future*, S.4, 2018, s.74.

²⁹ Ahmet Özdemir, “Hukuk Dilinde Harp Esirleri”, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.2, S.7, 1991, s.573.

Köle, cariyeye, esir, harp esiri de insanın var olduğu ilk zamanlardan beri daima mevcut olmuştur. Köleciliğe karşı önce bir takım ahlaki kurallarla engel olunmaya çalışılmış, ayrıca emredici din ve hukuk kuralları ile bir takım düzenlemelere gidilmiş, son yüzyıllarda ise insanlığa karşı suç olarak sayılmıştır. Sivil halk, savaşanlar ve askerler; ganimet ve ele geçirilen diğer malzeme yanında daima ön planda tutulmuştur. Onlara kölelik yaptırılmış, satılmış ve bazen de hediye olarak verilmiştir. 17. yüzyıl ve 18. yüzyılda esir değişimi ve fidye alma konuları antlaşmalar içinde yer almaya başlamıştır. Asker, sivil ayrımı konusuna da önem verilmiştir. 17. yüzyıl sonuna doğru esaretteki esirlerin durumları üzerinde kurallar oluşturulmaya başlanmıştır.

2. ÜSERA KAMPLARININ KURULMA NEDENLERİ

İsviçreli iş insanı Jean Henri Dunant, 1859 Haziran ayında Fransa İmparatoru III. Napoleon ile görüşmeye gitmiştir. Bu sırada yeni birlik kurmak isteyen İtalya'nın, Fransa'nın da desteğiyle Avusturya ile çarpıştığı Solferino Savaşı'nın en yoğun geçtiği Castiglione kasabasından geçerken gördüğü manzara Dunant'ı çok etkilemiştir. Bu insanlık dramına son vermek için çalışmalar yapmaya başlamıştır. 9 Şubat 1863 tarihinde Beşler Komitesi kurulmuştur. Kızılhaç'ın kuruluşu olarak kabul edilecek bu toplantıda savaşan tarafların yaralı askerlerine karşı genel davranış ve ortak tıbbi yardım ilkeleri konuşulmuştur. Dunant'ın bu girişimi değişik ülkelerde ulusal yardım derneklerinin kurulmasına önayak olmuştur³⁰.

22 Ağustos 1864 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nden önce savaşlarda ölen askerlerin defnedilmesi ve ele geçirilen esirlerin durumları hakkında devletlerarasında hiçbir kural belirtilmemiştir. 16 devletin katılımıyla imzalanan Cenevre Sözleşmesi³¹, ne göre muharip devletlerin kuracakları can kurtarma teşkilatı, hastaneler, sağlık personeli ve hemşireler hakkında hükümler içermektedir³².

³⁰ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, "Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a", TDV Yayınları, Ankara 2002, ss.31-33.

³¹ "Cenevre Sözleşmesi'ne göre;

1- Düşman eline düşen yaralılar tedavi şartıyla harp esiri sayılırlar.

2- Savaş alanlarında yararlanan askerleri ele geçiren taraf, milliyet ayırmaksızın tedavi ettirecektir.

3- Savaşı kazanan taraf yaralıların eşyalarını yağmadan koruyacaktır.

4- Ölümler iyice muayene edildikten sonra gömülecektir.

5- Ölen askerlerin üzerinden çıkan kimlikler, imkân olunca karşı orduya ve mensup oldukları ülkelere bildirilecektir.

6- Savaşan tarafların her biri, karşı tarafa ne kadar yaralı ve hasta olduğunu, ne kadar ölüm olduğunu bildirecektir.

7- Yaralı ve hastalara yardım için savaşa katılan seyyar ve sabit sağlık heyetlerine saygı gösterilecek ve esir muamelesi yapılmayacaktır.

8- Hükümetler barış ve savaş zamanlarında yardım için resmî sağlık heyetlerine izin verdiği kurumların adlarını bildirmekle yükümlüdürler.

9- Tarafsız bir ülkenin sağlık yardım kurumlarından bir orduya katılacak olanların, katılmalarından önce bildirilmeleri gerekmektedir. " Akgün, Uluğtekin, a.g.e., s.36.

³² Mesut Çapa, Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1915), Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara-2010, s.9.

Kayıpların fazlaca yaşanmış olduğu savaşlarda esirlerin durumları önem taşımıştır. Bu durumun çözümlenebilmesi için varolan esir antlaşmalar iyileştirilerek 1915 yılında *Üserâ Hakkında Talimatname*³³ yayınlanmıştır. Devletler bu talimatnameyi esas alarak savaş esirlerine muamele etmiştir³⁴.

Devletlerarası hukukta harp esirlerine bir statü kazandırılmıştır. Kimlerin harp esiri sayılabileceği belirtilmiştir. Bunlar hakkında yapılabilecek işlemler de sıralanmıştır. Esirlerin çoğalmasıyla üsera garnizon ve taburları kurulmuştur. Esirler, ihtiyaca göre değişik il ve ilçelere dağıtılmıştır. Esirler güvenlik açısından hepsi bir arada tutulmamıştır. Belirli sayıda gruplara bölünmüştür. Üsera taburlarının kurulmasından amaç, düşmanın tahrip ettiği yerlerde kısa kadar meskenler inşası ve esir mübadelesine kadar da bunlardan azami ve seri faydalar sağlamaktır. Üsera taburu komutanları aynı zamanda garnizon komutanı olarak kabul edilmiştir. Taburlar özellikle esirlerin arttığı Büyük Taarruz'dan sonra kurulmuştur. Bu zamana kadar esirler çeşitli kamplarda tutulmuşlardır. Üsera taburlarının çoğalması sebebiyle Garp Cephesi mıntıkası içinde ayrıca bir de Üsera Taburları Komutanlığı kurulmuştur³⁵.

Üsera taburlarının yetki ve görevleri 1922 yılında düzenlenmiştir. Daha sonra Batı Cephesi Komutanlığı'nın 1923 yılında Üsera Taburları Komutanlığı'nın yetkileri hakkında bir de "*Üsera Talimatnamesi*" yayınlanmıştır. Talimatnamede, yoklama ve firar, iâşe, tedavi, bakkaliye, esirlerin şevki, vefat edenlerle ilgili işlemler, meşguliyetleri, fotoğraf çekilmesi, mektup ve paketlerin gönderilmesi gibi meselelerde takip edilecek yol gösterilmiştir.

³³ "*Üsera Talimatnamesine göre*;

1- Üsera, Harbiye Nezareti'nce ta'yin olunan garnizonlara sevk ve ikame olunur. İcabında garnizonlarının kısmen veya kâmilten tebdili keza Harbiye Nezareti'nce emr olunursa da ahval-i müstacilede Kolordu kumandanları vekilleri bu babda haiz-i selahiyettirler.

2- Esir Zabıtlar haiz olduğu rütbenin Ordu-yi hümayunda muadili rütbenin haysiyet ve şerefine ve keza hükümet-i metbuatları tarafından bilahare tavsiye edilmek şartıyla o rütbenin muhassasat-ı şebriyesine mazbar edilirler. Esir küçük zabıt ve esnaf-ı askeriye ve rütbesiz sivillere efrad Osmanlı küçük zabıt neferine mahsus tayinata mazhar edildi. Fakat maaş verilmez.

3- Üsera-yi harbiye her türlü sui muameleden mahfuz ve insaniyetin her türlü icabatına muvafık muamelatına mazhar edilirler. Üseranın inzibat ve muhafazası ve her türlü ahvale karşı hukuk ve haysiyetlerinin temini bulundukları garnizon kumandanıyla garnizonun merbut olduğu Kolordu kumandanlığı vekâletinden mesuldür.

4- Esir zabıtların iskân ve ikameleri için mümkün mertebe muvafık-ı haysiyet ve şeref oteller veya konaklar kiralanarak temin olunur. Esir zabıtlar mevkiin icabatından olarak kendi kendilerini taşe edemezlerse, talepleri halinde işçileri taraf-ı hükümetten deruhte ve temin olunur.

5- Esir silah-endazan garnizondaki kışla veya münasip müesseselerde ikame olunur ve doğrudan doğruya taraf-ı devletten iâşe ve icabında iksa ve tedavi edilirler. Şu kadar ki bunlar hakkında vaki olacak mesarifin düşman devletten istifası muahe-i sulhiyeye derc olunacaktır.", Uca, a.g.m., ss. 170-171.

³⁴ Altıntaş, a.g.e., s. 13-14.

³⁵ Özdemir, a.g.m., s.130.

Üsera taburları yapılan işleri günlük olarak raporlar halinde üst makamlara bildirmişlerdir. Esirlerin tedavi masrafları devlet tarafından karşılanmıştır. Esir subayların bazı hastane masraflarının kendileri tarafından karşılandığı olmuştur. Esirlerin hangi hastanelere sevk edileceği Batı Cephesi Komutanlığı yetkisine bırakılmıştır. Bulaşıcı hastalık olan garnizonlar karantinaya alınmış ve burada bulunan esirlerin iadesi daha sonraya bırakılmıştır. Zayıf esirler için Uşak'ta bir esirler garnizonu ve hastane kurulmuştur. Salib-i Ahmer Heyetleri hasta esirleri yerlerinde ziyaret edebilmişlerdir³⁶.

2.1.ULUSLARARASI ALANDA SAVAŞ ESİRLERİNİN DURUMLARINA YÖNELİK YAPILAN FAALİYETLER

Tarih boyunca yaşanan savaşlar birçok insanın üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Bütün tarih boyunca, harp yaralılarının, harp esirlerinin ve işgal altındaki sivil ahalinin akibetleri çok feci olmuştur. Eski zamanlarda, yaralılar umumiyetle harp meydanlarında bırakılır, henüz ölmeyenler, öldürülür ve harp esirleri de ellerine düştükleri devletin malı sayılırdı. Onlara hiç bir hak tanınmaz ve insanlık sıfatlarına hürmet gösterilmezdi.

Acı tecrübeler sonucu harp hukuku doğmuştur. Harp hukukunu, harp zamanında esir alınan askerler ile sivil halkın, harbin etkilerini azaltmak olarak niteleyebiliriz.

Uluslararası Hilal-i Ahmer ve Salib-i Ahmer'in kuruluşu 26-29 Ekim 1863 tarihinde Cenevre'de yapılan ilk Uluslararası Konferans'ta alınan bir kararla uygulanmaya geçilmiştir³⁷.

Cenevre Sözleşmesi'ni imzalayan Osmanlı Devleti ilk zamanlarda cemiyetin kurulmasına önem vermemiştir. Sırbistan ve Karadağ seferleri ve Rus Harbi çıkınca savaş alanında yaralanan Türk askerlerine yardım edecek bir cemiyete ihtiyaç artmıştır. Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne yapılan müracaatta Kızılhaç işaretinin yerine Hilal-i Ahmer'in alameti kabul edilmiştir. II. Abdülhamid'in himayesinde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 14 Nisan 1877 yılında resmen kurulmuştur³⁸.

Devletlerarası esir anlaşmalarını Osmanlı Devleti adına Hilal-i Ahmer Cemiyeti yürütürken yabancı devletlerin esir haklarını da Salib-i Ahmer Cemiyeti üstlenmiştir. “Salib-i Ahmer Merkezi Umumiyesi'nin gözetimi altında“ bir acenta kurulmuştur.

³⁶ Özdemir, a.g.m., s.143.

³⁷ Özçelik, a.g.t., s.148.

³⁸ Çapa, a.g.e., s.12.

Esirlerle ilgili uygulanması gereken bütün durumlar, bunların içine iaşeden maaşlarına, beslenmesinden sağlığına kadar, her şeyin karşılıklı olmasına özen gösterilmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1915 yılında savaşı devletlerin Salib-i Ahmerlerine dağıtılmak üzere uluslararası Salib-i Ahmer Komitesi'ne 10.000 franklık bir bağışta bulunduğu ifade edilmiştir. Esirlerin ailelerine yardım ve esirlere gelen mektup ve armağanların dağıtımı için Cenevre'de kurulan "Üsera Acentası"na iki kez her biri üçer yüz frank olmak üzere 600 frank ve bir kez de 470 mark katkıda bulunulduğu bilgisi verilmiştir³⁹.

1916 yılında Salib-i Ahmer Komitesi tarafından görevlendirilen İsveçli iki temsilci Anadolu'da bazı garnizonları ziyaret etmiştir. Osmanlı Devleti, garnizonların teftişinde mütekabiliyet (karşılıklılık) esasına dikkat etmiş ve teftişlerin bir "emr-i vâki"ye getirilmesini istenmiştir. Nitekim bu konuda Dışişleri Bakanlığı tarafından Hilal-i Ahmer'e gönderilen 22 Ekim 1916 tarihli bir yazıda; "... Dersaadet, Bursa, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Konya, Yozgat ve Kastamonu üserâ karargâhlarında mevcûd olan milel-i muhtelifeye mensûb üserâyı ziyâret etmek üzere Dersaadet'e vürûd eden Doktor Adolf ile Mösyö Alfred Buvanye'nin(?) mezkûr karargâhları ziyâret maddesine mütedâir teşebbüsâtı bilzât icrâ ve mes'ûliyet-i şahsiyeleri tahtında hareket eylemek maksadıyla geleceklerine dair Salîb-i Ahmer Cemiyet-i Merkeziyesinin iş'ârına atfen mukad- dema Bern Sefaret-i Seniyyesi'nden 13 Teşrin-i evvel 916 tarihli telgrafname ile tebliğ olunan malûmât 2 Teşrin-i evvel 332 tarihli ve 1979 numaralı tezkere ile Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesi'ne bildirilmişdi. Mûmâileyhümânın kendi mes'ûliyetleri tahtında hareket etmiş oldukla- rı bu kere dahi sefaret-i müşârünileyhümâdan bâ-telgraf te'kîden işâr olunmuş ve Salîb-i Ahme- rin maksadı, düvel-i muhasıma üserâsının ziyâretlerini te'cîl ile Hükümet-i Seniye'yi emr-i vâki karşısında bulundurmaktan ibaret olduğu ve şerâitimizi hemen hemen tamamıyla kabul eden İngiltere ve Fransa'daki üserâ-ı Osmâniyye'nin ziyâreti için ta'yin olunacak heyetin kimlerden mürekkebe olacağı ve tarihi hareketleri anlaşılmadan İstanbul'daki murahhaslara hiçbir karargâh gösterilmemesi ve Rusya hükümetinin şerâit-i ziyâreti kabulüne dair henüz bir kararı olmadığından diğerlerinin ziyâreti tekrâr etmiş olsa bile Rus üserâsının murahhasîn-i mumâileyhümâyâ irâe olunmaması lâzım geleceği mütâla'sı ilâveten dermiyân kılınmıştır." denmiştir⁴⁰.

³⁹ Akgün, Uluğtekin, a.g.e., s.232.

⁴⁰ BOA. HR. SYS. 2214/7.

Hollanda'nın Lahey şehrinde gerçekleştirilen Lahey Sözleşmesi 18 Ekim 1907 tarihinde imzalanmıştır. Ancak bu anlaşma I. Dünya Savaşı'nın çıkması sebebiyle yürürlüğe girememiştir. Lahey Konferansı, Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu 44 devletin temsilcilerinin katılımıyla 15 Haziran - 18 Ekim 1907 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Konferansın ana gündemi silahsızlanma olsa da savaş esirlerinin durumu da ele alınmıştır. Konferansta kabul edilen sözleşmeler, gelecekte esirlerin durumuna dair yeni yaklaşımlar ve düzenlemeler üzerinde olmuştur.

Lahey Sözleşmesi'nin esirlerle ilgili olan (4⁴¹, 5, 6⁴², 7⁴³, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15⁴⁴, 16, 17, 18, 19, 20⁴⁵) maddeleri vardır. Bu maddelerin içinde esirlere nasıl davranılması, iadeleri ve değişim konularına yer verilmiştir⁴⁶.

Lahey Sözleşmesi'nin 4. maddesinde, savaşlarda uyulması gereken kurallara ilişkin hazırlanan nizamnamede kara, hava ve deniz bombardımanlarında dikkat edilmesi gereken hususlar ve esirlere yapılacak işlemler hakkında bilgi verilmiştir⁴⁷.

Lahey sözleşmesinden sonra esirlerle ilgili maddeler iyileştirilerek 3 Mart 1918 yılında Brest-Litowsk sözleşmesi ile esirlere daha iyi koşullar sağlanmaya çalışılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda yenik devlet pozisyonunda olduğumuz için İtilaf Devletleri

⁴¹ Lahey Savaş Esirleri, onları esir eden kişilerin veya birliklerin değil, savaşan devletin yetkisi altındadırlar. Savaş esirlerine iyi muamele edilmelidir. Silahlar, atlar ve evrak dışında şahsa ait eşyalar mülkiyetlerinde kalır Atalay Kocatepe, *Silahlı Çatışma Hukuku Kapsamında Harp Esirleri ve Hukuki Statüleri*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2011, 239-240.

⁴² Devlet, subaylar dışında; kabiliyetleri ve derecelerine göre, savaş esirlerini işçi olarak çalıştırılabilir. Bu çalışmalar aşırı derecede olmayacak ve bunların savaş harekâtı ile hiçbir ilişkileri bulunmayacaktır. Savaş esirleri, kendi hesaplarına veya kamu idarelerinin ya da özel şahısların hesabına çalışmasına izin verilebilir. Devlet için yapılmış çalışmalar, aynı çalışmaları yapan milli ordunun askerleri için uygulanan tarifelere, ya da bu tarifeler yoksa yapılmış çalışmalarla ilgili bir tarife göre ücretleri ödenir. Çalışmalar diğer kamu idarelerinin ya da özel şahısların hesabına yapıldığı zaman, ödemenin şartları askeri makamlar uygun olarak düzenlenir. Savaş esirin ücretleri, durumlarını iyileştirmeye yardım edecektir ve ücret fazlası işe masraflarının çıkartıldıktan sonra geri kalan ücret esire verilecektir. Kocatepe, a. g. e., s. 239-240

⁴³ Savaş esirlerinin yetkisi altında bulundukları hükümet onlara bakmakla zorunludur. Muharip devletlerarasında özel bir anlaşmanın bulunmaması halinde, savaş esirleri, giyecek, yatacak ve giyecek hususunda, onları esir eden devletlerin birbirlerine yapılan eş muameleye tabi tutulacaktır. Kocatepe, a. g. e., s.240-243.

⁴⁴ Devletin kanunlarına göre usulen kurulmuş ve yardım işlerinde arabulucu olmayı konu edinen savaş esirlerine yardım dernekleri kendilerine ve usulüne uygun olarak güvence verdikleri memurlar için, askeri zorunlulukla ve idari kurallarla çizilmiş hudutlar içinde, insani görevlerini etkili bir biçimde gerçekleştirmek maksadıyla bütün kolaylıkları savaşan devletten temin edeceklerdir. Askeri yetkili tarafından verilmiş şahsi bir izin belgesi vasıtasıyla ve bu yetkili tarafından emredilen bütün polis ve asayiş tedbirlerine tabi olmayı yazı ile taahhüt ederek, bu derneklerin üyeleri, muhafaza altında tuttuğu kamplarda ve vatanlarına iade edilmiş savaş esirlerinin konak yerlerinde, yardımlarını dağıtmaya izin verilmiş olacaktır. Kocatepe, a. g. e., s.242.

⁴⁵ Barış anlaşmasından sonra savaş esirlerinin memleketlerine iadesi mümkün olduğu kadar kısa zaman içerisinde yapılması kararlaştırılmıştır. Kocatepe, a. g. e., s.243.

⁴⁶ Kocatepe, a.g.e., s.239.

⁴⁷ Mehmet Temel, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında 1907 Tarihli Lahey Sözleşmelerine Aykırı Davranan İtilaf Devletlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Bazı Önlemler", *Atatürk Dergisi*, C.4, S.2, Temmuz 2004, s.71.

genellikle durumu suiistimal etmiş olsa da Osmanlı Devleti esirlerine çok iyi bakmıştır. Hatta Osmanlı Devleti esirlere kötü davrananları cezalandırmıştır⁴⁸.

Lahey Konferansının asıl toplanma nedeni, silahsızlanma olarak karar verilmiş ancak bu gündem haricinde esirlerin durumuna ilişkin olarak da farklı toplantılar yapılmıştır. Lahey konferansının savaş esirlerini ilgilendiren bölüm, Kara Savaşının Kanunları ve Adetleri Hakkında Yönetmelik olarak geçmiştir. 4 nolu sözleşme olarak geçen belgede, 17 maddelik üç bölüm olarak düzenlenmiştir. 4-20. maddeleri kapsayan bu bölümlerde 1. Savaşan taraflar, 2. Düşmanlıklar, 3. Düşman toprağındaki askeri yetkiler şeklinde yer almıştır.

4 nolu sözleşmeyle kabul edilen bu 17 madde, esirlerin hukukunu kayıt altına alan belge statüsünde olmuştur. Uluslararası arenada bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti de olası bir savaş durumunda kendi topraklarında bulunan esirlere nasıl muamele edeceğine dair çalışmalar yapmaktaydı⁴⁹.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra savaş esirleri hakkında istihbarat işlerini çeşitli kurumlar arasında paylaşmıştır. Fransa ve Almanya, Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile Rusya ve Avusturya Salib-i Ahmer Cemiyetleri tarafından esirlerle ilgili muamelenin yürütülmesini tercih etmişlerdir. Türk Ordusu'na ait savaş esirleri ile ilgilenecek sayılarını tespit edecek, yardımlarına hemen koşacak bir teşkilat kurulmamıştır. Türk Ordusu'na ait savaş esirleri ile ilgilenecek doğrudan bir teşkilatın olmaması, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin bu işle uğraşmasının Hükümet tarafından tasvip edilmemesine rağmen, Hilal-i Ahmer Genel Merkez üyelerinden Mehmet Ali ve Haydar Beylerden oluşan bir Üserâ Komisyonu oluşturulmuştur.

1919 tarihli Cenevre Sözleşmeleri denilen ve harp sırasında, harp felâketlerine herhangi bir şekilde maruz kalan insanların, şeref ve haysiyetlerinin ve haklarının korunmasını sağlayan dört önemli Milletlerarası antlaşmanın Cenevre diplomatik konferansı tarafından kabul olunduğu 12 Ağustos 1949 tarihinde meydana gelmiştir⁵⁰.

Cenevre Sözleşmesi savaş esirlerinin durumunun düzeltilmesi ve daha insani davranılması için önemli bir belgeydi ancak esirlerin durumu için daha kalıcı hamlelere ihtiyaç vardı ve büyük devletlerin bu toplantılara önayak olmaları gerekmektedir. II.

⁴⁸ Özçelik, a.g.e., s.1.

⁴⁹ Akkor, a.g.e., s.54-57.

⁵⁰ Zeki Mesud Akan, "1949 Cenevre Sözleşmeleri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.11, S.3, Ocak-1956, s.37.

Lahey konferansının toplanışı son derece önemliydi çünkü ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt'in önderliği ve Rus Çarı II. Nikola'nın girişimiyle konferans toplanacaktı.

Dünya siyasi durumunun karışık ve endişeli bir devrinde meydana getirilen Cenevre sözleşmelerinden birincisi, kara silâhlı kuvvetlerine mensup yaralı ve hastaların durumlarının ıslahına, ikincisi, deniz kuvvetlerine mensup yaralı ve hastaların durumlarının ıslahına, üçüncüsü, harp esirlerine yapılacak muameleye, dördüncüsü, harp esnasında sivil şahısların himayesine dair hükümleri ihtiva etmektedir⁵¹.

⁵¹ Akan, a.g.m., s.38.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ELE ALINAN ESİRLER

1. BURSA ESİR KAMPI

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti topraklarında birçok esir kampı kurulmuştur. Esirlerin artmasıyla birlikte üsera garnizon ve taburları oluşturulmuştur. Üsera Tabur Komutanları aynı zamanda Esir Kampı Komutanı olarak kabul edilmiştir. Taburlar özellikle esirlerin fazlalaşmasıyla Büyük Taarruz'dan sonra kurulmuş, o zamana kadar esirler çeşitli kamplarda bulundurulmuşlardır.

Esir kamplarının kuruluş amacı, düşmanın tahrip ettiği yerlerde kısa kadar yer inşa etmek ve esirlerin mübadelesine kadar mümkün olan en iyi yararı sağlamaktır. Esir subaylar için ayrı bir ev veya otel kiralanırken, asker ve sivil esirler, milliyetlerine göre mümkün olduğu kadar aynı taburda muhafaza edilmişlerdir⁵².

Genel olarak bakıldığında Anadolu'da İngiliz, Fransız, Rus, Belçikalı, Karadağlı, Sırbistanlı, İtalyalı ve Romen sivil esirlerin esir kamplarında muhafaza altında tutuldukları görülmüştür. Anadolu'daki esir kamplarında genel olarak esir kamplarının etrafını dikenli tellerle çevirmediği belirtilmiştir. Bu esirlerin otel, konak ve evlerde ikametlerine izin verildiği ve 24 saatte bir polis dairesinden imza atılarak kontrol altında tutulmaları sağlanmıştır⁵³.

18 Mart 1917 tarihinde Osmanlı İçişleri Bakanlığına gönderilen listeye göre Osmanlı topraklarında Samatya, Bursa, İzmir, Eskişehir, Ankara, Konya, Kastamonu, Kütahya, Tavşanlı, Yozgat, Manisa, Afyonkarahisar, Denizli, Kırşehir gibi esir kampları mevcuttur⁵⁴.

Anadolu'da bulunan 43 adet esir kampının olduğu söylenmiştir. Osmanlı Devleti İngiltere ile savaşırken İngiliz kuvvetlerinden alınan Hintli esirlerin hangi cepheden alındığına bakılmaksızın hepsini İngiliz esiri olarak kabul ettiği belirtilmiştir⁵⁵.

Bursa Esir Kampı 1914 yılında kurulmuştur. Bursa Esir Kampı'nda daha çok İngiliz ve Fransız esir subaylar muhafaza altında tutulmuşlardır.

⁵² Key, a.g.t., s.40.

⁵³ Özçelik, a.g.t., s.38.

⁵⁴ BOA. DH. EUM. 5Şb. 34/30

⁵⁵ Akkor, a.g.t., s.51.

Bursa Esir Kampı'na esirler bir yetkili asker gözetiminde Bağdat demiryolu hattı veya deniz yolu kullanılarak getirilmişlerdir. 1914-1918 yılları arasında Bursa Esir Kampı'nın kamp komutanı Binbaşı Ali Remzi Bey'dir. 19 Mart 1918 tarihinde ise kamp komutanı Yarbay Reşid Bey olmuştur⁵⁶. Bursa Esir Kampı'nın doktorları olarak da Yüzbaşı Dr. İsmet ve Dr. Angelos'tur⁵⁷.

General Melliss'in Lloyd George'a yazdığı mektupta, hastalığından dolayı Bağdat'ta bir hastanede kaldığını, iyileşmesinin ardından Bursa Esir Kampı'na sevk olduğunu belirtmiştir⁵⁸.

Bursa'da Brotte Oteli⁵⁹ ve Osmaniye Oteli'nde⁶⁰, esir subaylar kalmıştır. 6. Tümen Topçu Komutanı Tuğgeneral Grier Smith ve 6. Tümen Topçu Kurmay Başkanı Hallfort'un Brotte Oteli'ne yerleştirildiği ifade edilmiştir. 30. Tugay Komutanı Tümgeneral Charles Melliss, 16. Tugay Komutanı Tümgeneral Delamain, 17. Tugay Komutanı Tuğgeneral Evans, 16. Tugay Kurmay Başkanı Yarbay Parr, 30. Tugay Kurmay Başkanı Binbaşı MacKenna, 18. Tugay Kurmay Başkanı Binbaşı Johnson, 16.

⁵⁶ Yarbay Reşit Bey 1871 yılında Halep'te doğmuştur. Hasan Bey'in oğludur. Halep Askerî Ortaokulu ve Kuleli Askerî Lisesini bitirdikten sonra 13 Mayıs 1892 tarihinde girdiği Harp Okulundan 13 Mart 1895 tarihinde teğmen olarak mezun olmuş 13 Mart 1896'da 5 nci Ordu emrine girmiştir. 1897 Osmanlı-Yunan, 1911-1912 Trablusgarp, 1912-1913 Balkan, 1914-1918 Birinci Dünya, 1919-1922 İstiklal Savaşı'na katılmış, birçok askeri görevde bulunmuştur. 27 Haziran 1914'te 5'nci Kolordu 44'ncü Alay Komutanı, 30 Eylül 1918'de Batum Tümeni Asker Alma Kalem Başkanı, 3 Şubat 1919'da Amasya Özel Divanıharp Başkanı olarak atanmıştır. 31 Temmuz 1919'da eski görevine tekrar dönmüş, 8 Eylül 1920'de sağlık durumundan dolayı emekli olmuştur. Şükrü Kanatlı, *Irak Muharebelerinde 3'ncü Piyade Alayı Hatıraları*, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s.24.

⁵⁷ Documents Publiés à L'ocasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.16.

⁵⁸ <http://www.bl.uk/manuscripts>. (Erişim Tarihi: 21.02.2021), Ayrıca Bknz: Ek-12.

⁵⁹ Hotel de Anatolie, Bursa'nın en çok ziyaret edilen ve en fazla beğenilen otellerinden birisidir. Otelin sahibi olan Fransız asıllı Madam Brotte adı ile anılmıştır. İplik fabrikası sahibi olan kocasının ölmesinin ardından dul kalan Brotte'un fabrikayı bir otele dönüştürmüştür. Bunun dışında Bursa'ya gelen seyyahların yazmış olduğu seyahatnamelerde bitişiğinde bir bahçenin yer alması, odaları sade mütevazı bir otel olması ve Kurtuluş Savaşı yıllarında kapatılan bir şarap mahzeninin bulunması gibi ayrıntılar mevcuttur. Hotel d'Anatolie, Cumhuriyet döneminde de hizmet vermeye devam etmiştir. Daha sonraki yıllarda Madam Brotte otelini Uluca Kardeşlere devretmiştir. Uluca kardeşlerin idâresinde Anadolu Otel olarak işletilen yapı, daha sonra Turing Hotel adını almış ve Altıparmak Caddesi boyunca apartmanlaşmanın başladığı dönemlerde yıkılmıştır." Fahri Yıldırım, *14.Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler*, Arma Matbaacılık, İstanbul 2014, s.387-388.

⁶⁰ Raif Kaplanoğlu, "Osmaniye Oteli, İçi ve dışı yağlı boya ile boyanmış, bütün döşemesi yenilenmiş olup içindeki banyosu, güzel havalı ve çamlıklı bahçesi, akarsulu odaları, temizliği ve servisi, altında mükemmel ve ferah çamlı gazinosu ile Bursa'nın ortasında, senelerden beri bütün gelenlerin indikleri ve memnun kaldıkları biricik aile otelidir. Hacı Şuayyip beyin işlettiği otel Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordusuyla Filistin ve Suriye cephelerinde çarpışırken tutsak düşen İngiliz askerleri bir süre burada tutulmuşlardır." www.bursadakultur.org/eski_hoteller.htm, (Erişim Tarihi:23.04.2021).

Tugay Kurmay Başkanı Yüzbaşı Herbert ve 6. Tümen Topçu Kurmay Başkanı Yüzbaşı Goldfrapp, Osmaniye Hotel’de muhafaza altında tutulmuşlardır⁶¹.

Bu otellerde, bir doktorla beraber on dört kişilik İngiliz esir subaylarının kalması sağlanmıştır. Subayların kaldığı otellerde bir bahçe mevcuttur. Esir subaylar kaldıkları Brotte ve Osmaniye Otel’i’nin çevresindeki alanın biraz daha genişletilmesini istediklerini yetkilerle paylaşmışlardır. Bundan başka esir subayların diğer bir talebi ise İstanbul’da basılan kitap ve dergilerden daha fazla yararlanmaktı ki bu talep, çoğu zaman olumlu karşılandığı anlaşılmıştır⁶².

Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından, generallerin yaverleriyle birlikte Bursa’da ikamet ederken, kiralari kendileri tarafından ödenmek üzere bir yer ayarlandığı Bursa Valisi’ne telgrafla iletilmiştir⁶³.

Ayrıca generaller ve yaverleri için hanelerin biran önce hazırlanması da tembih edilmiştir. Bu hususta esir edilen İngiliz generallerinin oturması için Bursa’da bir otelin ücret ile kiralanıp kullanıma hazırlandığına dair Bursa Valiliği’nden Osmanlı İçişleri Bakanlığı’na telgraf ile gönderilmiştir⁶⁴.

Üsera Talimatnamesi’nin 9. maddesi⁶⁵ gereği esirlerin dini ibadetlerini uygun bir şekilde sürdürmelerine müsaade edilmiştir. Bu talimatname gereği Bursa Esir Kampı’ndaki esirlerin, pazar günleri Protestan (Fransız) Kilisesi’nin⁶⁶ ayinini takip etmelerine izni verilmiştir⁶⁷.

⁶¹ Documents Publiés à L’occasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.16.

⁶² Documents Publiés à L’occasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.16.

⁶³ BOA. DH. ŞFR. 63/207.

⁶⁴ BOA. DH. ŞFR. 520/20.

⁶⁵ “Ciheti askeriyece ve hükümet-i mahalliyece emr olunacak tedabir asayışı perveraneye Teyfik hareket şartıyla üsera din ve mezheplerine ait muamelatta hazır bulunmak dahil olmak üzere ayin-i mezheplerinin icrasında serbestiyi tammeye müzahher olurlar. İcabat-ı ahvale göre derece-i serbesti garnizon kumandanlığınca tahdid olunabilir. ”, Uca, a.g.m., s.172.

⁶⁶ İsmail Kulakçıoğlu, “Esirler her pazar günü serbest olan ibadetlerini Bursa Protestan Kilisesi’nde yapmışlardır. Bursa Protestan Kilisesi’ni tarihsel süreçte diğer ibadethanelerden ayıran özellik bütün mezheplerin tek bir noktada ibadet etmesidir. Katolik Kilisesi olmasına rağmen, Ortodokslara ve Protestanlara ibadet imkânı sunmuştur. Latince ve Rumca olarak yazılan ‘bir olsunlar’ yazısı, kilisenin her Hristiyan mezhebinden insana kapılarını açtığını özetlemiştir. Yapının dekarasyonu Assempionist Tarikatı Rahibi Prosper Lamerand ve bir Rus ressam tarafından 1927 yılında yapıldığı bilinmektedir. Fransız Katolik Kilisesi, dikdörtgen biçiminde tek nefli bir plan şemasına sahiptir. Kilisenin cepheleri sade bir görüntüye sahip olup, beden duvarı üzerinde yükselen kademeli kuleler ve sivri kemerli pencereler ile gotik tarzdadır. ” www.bursamuhalif.com, (Erişim Tarihi: 29.05.2021).

⁶⁷ Documents publiés à l’occasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.16.

Erlerden oluşan 167'si Rus esir, 163'ü Hint asıllı İngiliz esir olmak üzere toplam 330 esir artık kullanımda olmayan eski bir Rum Okulu'na⁶⁸ yerleştirilmişlerdir. 26 derslikten oluşan Rum Okulu'nun salonlarının geniş, içerisinin temiz ve havadar olup zemininin ise tahta döşemeli olduğu belirtilmiştir. Odalarda yere şiltelerin⁶⁹ serilmiştir. Esirlerin, bu şilteler üzerinde kendilerine verilen battaniyelerle uyumuşlardır⁷⁰.

1916 yılında Bursa Esir Kampı'nda 13 İngiliz subayı, 6 İngiliz eri, 329 Hint asıllı İngiliz erleri bulunmuştur⁷¹. Harp esirleri dışında Bursa bölgesinde sivil esirlerin de bulunduğu belirtilmiştir. Buradaki esirler, Çankırı Esir Kampı'nda 7 ay kaldıktan sonra Bursa Esir Kampı'na 15 Mayıs 1916 tarihinde sevk edilmişlerdir. Toplamda 22 kişi olan Romen sivil esirlerden 8'i kadın, 6'sı çocuk ve 2'si de seferberlikte çağırılmış kişiler olduğu söylenmiştir. Bu kişilerin, hiçbir kısıtlama olmaksızın istedikleri zaman serbest bir şekilde Bursa içerisinde gezinebildikleri ifade edilmiştir⁷².

Osmanlı Devleti, 1916 yılı Eylül ayında Romanya Devleti ile savaşa girmesinden dolayı, düşman devletlerin vatandaşlarına uygulanan hükümlerin Romen esirlere de aynen uygulanmasına karar verilmiştir. 1917 Nisan ayına kadar Romen halktan sadece riskli görülen bazı kişilerin savaş esiri olarak alındığı tespit edilmiştir⁷³.

Başkomutan Vekili tarafından, İçişleri Bakanlığı'na 3 Temmuz 1917 tarihli telgrafta; Bursa Esir Kampı'nda bulunan toplam 560 Rus, İngiliz ve Fransız esirlerin fotoğraflarının gönderildiği söylenmiştir⁷⁴.

Bursa Esir Kampı'nda bulunan esir generallerden Charles Melliss, Delamain ve Evans ile bunların altında bulunan kurmay subayları, arzu ettikleri zaman gerek yalnız ve gerek birlikte, şehir sınırları içerisinde gözetim altında tutulmak şartıyla gezdikleri görülmüştür⁷⁵.

⁶⁸ Uzun yıllar okul olarak kullanılan bu bina bugün yıkılmış durumdadır. 1964 yılında Cumhuriyet Mahallesi Cumhuriyet Caddesine şuan ki sel felaketinden zarar gören okul binası yapılmış ve aynı yıl eğitim öğretime başlamıştır. 1984 yılında ilkokul ve şu anki Ali Osman Sönmez Fen Lisesi bahçesinde bulunan ortaokul birleşerek 8 yıllık ilköğretim okulu oluşturulmuş ve Ali Osman Sönmez İlköğretim Okulu adını almıştır. Daha sonra 1991 yılında binaların ayrı olması ve karşılaşılan güçlükler sebebiyle 5 yıllık ilkokul eğitimine dönmüş ve Demirtaş Bucağı İlkokulu adını almıştır. 1996-1997 öğretim yılı başında tekrar ilköğretime dönüştürülerek Demirtaş Bucağı İlköğretim Okulu adıyla eğitim öğretime devam etmiştir. <http://demirtasbursa.com>, (Erişim Tarihi: 21.07.2021).

⁶⁹ Üstünde yatılmak, oturulmak için yapılmış, içi yün, pamuklu, tüy ya da benzeri bir madde ile doldurulmuş döşektir.
⁷⁰ *Documents publiés à l'occasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917*, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.20.

⁷¹ Cemalettin Taşkıran, "I.Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri Ana Ben Ölmedim", Kültür Yayınları, Eylül 2001, s.65.

⁷² Akkor, a.g.m., s.160.

⁷³ BOA. HR. SYS. 2425/68.

⁷⁴ BOA. DH.EUM.6.Şb.25/38.

⁷⁵ Oran Arslan, a.g.e., s.197.

Edward O. Mousley'in kaleme aldığı anısında Bursa Esir Kampı'ndaki esirler ile birlikte haftada bir defa birkaç kişilik gruplar halinde nehir kenarına gidip balık tuttuklarını ayrıca haftada iki kez olmak üzere futbol oynadıklarını belirtmiştir⁷⁶.

Bursa Esir Kampı'na 1918 yılı içerisinde yeni esirler getirilmiştir. Yeni gelen esirler Muradiye'de bulunan o dönemde kullanılmayan Amerikan Kız Mektebi'ne yerleştirilmişlerdir. Bu bina diğer esirlerin kaldığı yerden daha büyüktür. Ancak Amerikan Okulu'nda iki subay bir odayı paylaşmak zorunda kalmıştır. Yeni gelen esirlerin, eski esirler gibi mobilya kiralama imkânı yoktur.⁷⁷

2. BURSA ESİR KAMPI'NDAKİ DEMOGRAFİK YAPI

I. Dünya Savaşı sonrasında farklı cephelerden alınan esirler Anadolu'nun iç kısımlarındaki kamplara aktarılmıştır. Bursa Esir Kampı'na İngiliz, Rus, Fransız ve Hint asıllı İngiliz esirleri gelmiştir.

Anadolu'daki kamp yerleri tespit edilirken mümkün olduğunca demiryolu hatlarına yakın yerler ve askeri yol geçişlerine dikkat edilmiştir. Esirlerin bu tarz bölgelere yerleştirilmek istenmesinin sebebi onları mümkün olduğunca kontrol altında tutmaktır. Esirlerin bu gönderim ve iskân işlemlerinde özellikle Osmanlı Devleti'nin yayınlamış olduğu 12 Kasım 1914 tarihli Esir Talimatnamesi dikkate alınmıştır⁷⁸.

Esir Talimatnamesi'ne göre şartlar müsaade ettikçe Osmanlı Devleti esir subayları en iyi muhafaza şartlarını oluşturmayı taahhüt etmiştir. Fakat esirler için dikkat edilecek tek konunun konaklama olmadığı esirlerin iâşe, spor, haberleşme ve çalışma gibi konularında talimatname dikkate alınarak yerine getirilmeye çalışıldığı anlaşılmıştır. Subayların durumlarına bu denli dikkat edilirken askerlere de gereken önem verilmiştir⁷⁹.

Kısacası; 1. madde de esirlerin Dışişleri Bakanlığı'nın belirlemiş olduğu esir kamplarında tutulacağı, 4. madde de ise esir subayların iskânlarında mümkün olduğunca onların rütbelerine uygun oteller veya konaklar kiralanması hususu üzerinde durulmuştur. Ayrıca subaylar kendi ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olurlarsa, kabul etmeleri durumunda ihtiyaçları Osmanlı Devleti tarafından giderileceği belirtilmiştir. 5. madde de rütbesiz durumdaki esirlerin iskânında garnizonlarda bulunan

⁷⁶ Edward Opatiki Mousley, "The Secrets Of Kututie", Freeditorial 1921, s.328.

⁷⁷ Ersaydı, a.g.e., s.168, O. Mousley, a.g.e., s.350.

⁷⁸ BOA. HR. HMS. İŞO. 43/6.

⁷⁹ Akkor, a.g.t., s.856.

kışlalar kullanılması gerekliliğinin ayrıca yiyeceklerinin ve gerekli tedavilerinin devlet tarafından karşılanacağı dile getirilmiştir⁸⁰.

2.1. BURSA ESİR KAMPI'NDA BULUNAN İNGİLİZ ESİRLER

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda İngiltere Devleti ile Suriye, Filistin, Çanakkale Hicaz ve Yemen cephelerinde savaşmıştır. 20-29 Nisan 1916 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin son büyük zaferi olan Kut'ül Amare Savaşı'nda General Towshend önderliğindeki İngiliz ordusu yenilerek birçok İngiliz ve Hint asıllı İngiliz asker esir edilmiştir.

Kutü'l Amâre'de ele geçirilen esir İngiliz generallerden; başta General Townshend olmak üzere General Dilman, General Hamilton, General Melliss'in olduğu bilinmektedir. Esir alınan İngiliz askerlerinin öncelikle sağlık kontrolünden geçirildikleri söylenmiştir. Ardından Kut siperleri dışına çıkartılarak, kurulan çadırlara yerleştirilmişlerdir. Kut'ta birkaç gün istirahat ettirildikten sonra İngiliz esirlerin Anadolu'ya gönderilmesi planlanmıştır.

Halil Paşa, General Townshend'ı esir aldığı sırada, teslim olan İngiliz askerlerinin Anadolu'da iklimi güzel deniz kenarı yerlere götürülerek muhafaza altında tutulacaklarını belirtmiştir⁸¹ İngiliz birliklerinin esir alındıklarında iâşe durumlarının iyi olmadığı ve hepsinin bitkin ve yorgun olduğu anlaşılmaktadır. Esirlerin bu halini gören Osmanlı Devleti mütekabiliyet esasına göre esirlerin iâşelerine dikkat etmiş ve gerekli olan yiyecek malzemelerini dağıtmıştır⁸².

İngiliz Ordusu'na mensup Hint asıllı İngiliz askerlerden bir bölümünün Müslüman olduğu bilinmektedir⁸³. Kutü'l Amare'de esir edilen Hint asıllı İngiliz askerlerden bazılarının da sonradan Müslüman olduğu söylenmiştir. Bu askerlerin Hilafet Makamı'na bağlılıklarını artırmak maksadıyla Bursa'ya gönderilmelerinin düşünüldüğü ve bu konuda Emniyet Genel Müdürlüğü'nden Bursa Vilayeti'ne bir hüküm gönderilmiştir⁸⁴.

Esir edilen İngiliz generallerden General Melliss, General Hamilton, General Dilman Bursa Esir Kampı'na gönderilmiştir. General Towshend ise Marmara Denizi'nde bulunan Prens Adalarından biri olan Heybeliada'da kendine tahsis edilen

⁸⁰ BOA. HR. HMS. İŞO. 43/6.

⁸¹ BOA. HR. SYS. 2423/52.

⁸² BOA. HR. SYS. 2221/45.

⁸³ Demir, a.g.e., s.141.

⁸⁴ BOA. DH. ŞFR. 64/73.

evde kalmıştır. Generallere rütbelerinden dolayı özel bir ayrıcalık ve kolaylık gösterilmiş, rahat etmeleri için yardımcı olunmuştur⁸⁵.

30 Eylül 1916 tarihinde Başkomutan Vekili Enver Paşa tarafından Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen telgrafta Amerika Elçiliği tarafından Konya Esir Kampı'na yerleştirilen İngiliz esirlerinin Bursa Esir Kampı'na nakledilmeleri uygun bulunmadığı bildirilmiştir⁸⁶.

İngiliz kaynaklarına göre 25 Ekim 1918 tarihi itibarıyla Anadolu'da bulunan İngiliz esirlerinin toplam sayısının 9.595 olduğu bildirilmiştir⁸⁷.

Başkomutan Vekili Enver Paşa, 24 Kasım 1917 tarihinde Hollanda Elçiliği'ne göndermiş olduğu yazıda; General Townshend ve yardımcılarının başka esir İngiliz subayların, İstanbul'da daha fazla kalmalarının uygun olmayacağı ve Zappeion Hastanesi'nde tedavisi devam eden Yarbay Charles Coventry'nin, tedavisinden subaylar ile birlikte Bursa Garnizonu'na gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir⁸⁸.

Tablo 1. İkbâl Khan Zaman Ali'ye ait bir esir kartı⁸⁹.

Adı	İkbâl Khan Zaman Ali
Rütbe	Er
Yaş	25
Görev yaptığı birlik	66. Punjabis
Adres	Pavneh
Esir edildiği yer	Kut'ül Amare
Esir edildiği tarih	29-4-1916
Kamp yeri	Bursa Esir Kampı

2.2. BURSA ESİR KAMPI'NDA BULUNAN FRANSIZ ESİRLER

Osmanlı Devleti, Çanakkale cephesinde Fransız Devletine karşı da mücadele etmiştir. Özellikle Çanakkale Cephesi'ndeki çarpışmalar sonunda birçok asker esir alınmıştır.

Osmanlı İçişleri Bakanlığı'nın, 30 Ağustos 1915 yılında Bursa Vali Vekiline göndermiş olduğu yazıda; Çankırı'da bulunan Fransız esirlerinin Bursa'ya nakillerinin uygun olduğu bildirilmiştir⁹⁰.

⁸⁵ BOA. DH. ŞFR. 520/20.

⁸⁶ BOA. HR. SYS. 2222/41.

⁸⁷ Akkor, a.g.t., s.855.

⁸⁸ BOA. HR. SYS. 227/58.

⁸⁹ Gülfettin Çelik, Recep Karacakaya vd, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaş Esirleri*, Türk Kızılayı, İstanbul-2018, s.279.

⁹⁰ BOA. DH-EUM-5Şb-00021-00017-004.

Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'nın, 3 Kasım 1915 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta; Samsun'da Fransız Konsolosu olan Bertrand'ın, Bursa'daki Fransız Konsolosluğunda kalma isteğinin Amerika Konsolosu olan Bitere aracılığı ile Osmanlı Devletine bildirildiği ifade edildiği ancak, Osmanlı Devleti'nin bu isteği reddettiği söylenmiştir. Bunun üzerine Amerika Konsolosu Bitere, Bertrand'ı yanına alarak kapalı olan Fransız Konsolosluğu'na götürüp buraya yerleştirildiği vurgulanmıştır. Yaşanan olaylardan sonra Fransız Konsolosluğu tekrar kapatılıp kapısına bekçi konduğu ve Bertnard İnegöl'e gönderildi dile getirilmiştir⁹¹.

Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 29 Ağustos 1918 tarihinde Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na çektiği telgrafta; Çorum Esir Kampı'nda kalan Aleksandr ve kardeşlerine gerekli yardımların yapılamaması sebebiyle Bursa Esir Kampı'na gitmek istedikleri bildirilmiştir⁹².

2.3. BURSA ESİR KAMPI'NDA BULUNAN ROMEN ESİRLER

1916-1917 yılları arasında Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin Romanya Cephesi'nde esir aldığı Romen esirler Anadolu'daki esir kamplarına gönderilmiştir.

Anadolu topraklarında bulunan Romen esirlerinin bir kısmı, Romanya Cephesi'nde ele geçirilenler olmakla birlikte, bunların hepsi doğrudan doğruya bu cephede görevli Osmanlı Ordusu'na bağlı 6. Kolordu tarafından esir alınmıştır. Savaş süresince Osmanlı Devleti'nin elindeki Romen esirlerin bir kısmı da Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan esir kamplarından Anadolu'ya sevk edildikleri anlaşılmıştır⁹³.

Dışışleri Bakanlığı'nın 1917 yıllarındaki belgesinde Osmanlı Devleti'nin esir kamplarında tutulan Romen esirleriyle ilgili olarak ilk bilgilendirmeyi yapmıştır⁹⁴. Anadolu'da 495'i Müslüman, 109'u gayrimüslim olmak üzere toplamda 574 Romen savaş esirinin olduğu tespit edilmiştir. Bu esirlerden 240'ının tarım işlerinde çalıştırılmak üzere, Konya ve Bursa arasında bulunan çiftliklere yerleştirildiği ifade edilmiştir⁹⁵.

⁹¹ BOA. HR-SYS-02429-22-01-01.

⁹² BOA. DH-EUM-5Şb-00067-00025-001.

⁹³ Tunalı, a.g.e., s.90.

⁹⁴ BOA. HR. SYS. 2225/9, BOA. HR. SYS. 2225/29, BOA. HR. SYS. 2224/76.

⁹⁵ Tunalı, a.g.e., s.94.

1917 yılının Nisan ayına kadar bazılarının sivil bazılarının ise Romen savaş esiri olarak alındığı belgelerden görmekteyiz⁹⁶. Bunlardan Bursa Esir Kampı'na gelenlerinin “*Nathan Gottesmann, Ticaret için gittiği Bursa’da haksız yere tutuklu olduğu belirtilmiştir. Eleonora Teodoresoo ise İstanbul’dan Bursa’ya sürgün edilmiştir*”⁹⁷.

Köstence bölgesinde, 34. Piyade Alayı’ndan Asteğmen Ahmed Hakkı ve yine aynı alayda görevli İmam Ali Cocoi’nin, Bursa Esir Kampı’na nakledildiği söylenmiştir. 16 Ekim 1917 tarihinde Osmanlı Bankası tarafından Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne gönderilen 15’er lirayı İmam Ali Cocoi ve Asteğmen Ahmed Hakkı adına verildiği belirtilmiştir. Adı geçen subaylarla birlikte toplam Bursa Esir Kampı’na 130 liranın gönderildiği vurgulanmıştır⁹⁸.

7 Kasım 1917 tarihinde yirmi esir kampına gönderilen yazıda 7 Romen esirinin kaçmış olduğu belirtilmiştir. Eşkâli bildirilen 7 Romen esirinin Bursa Esir Kampı’nda bulunmuştur⁹⁹.

Tablo 2. *Popescu Jon Jerrista’ya ait esir kartı*¹⁰⁰.

Milliyeti	Romen
Adı	Popescu Jon Jerrista
Rütbe	Er
Yaş	24
Görev yaptığı birlik	39. Reg. Inf. 1. Crop
Esir edildiği tarih	20-11-1916
Esir bulunduğu yer	Bursa Esir Kampı

2.4. BURSA ESİR KAMPI’NDAKİ RUS ESİRLER

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1914-1915 yılları arasında Sarıkamış Harekâtı, 1915 yazındaki 3. Türk Ordusu’nun taarruzu, 1915-1916 yılları arasında Rusya’nın genel taarruzu, 1916 yazındaki Çoruh-Kop-Mamahatun Muharebeleri, 1916 yılında Galiçya ve Romanya cephelerindeki savaşlar dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin elinde 10.000-15.000 arasında Rus askerlerinin esir alındığı bilgisi verilmiştir¹⁰¹.

⁹⁶ BOA. HR. SYS. 2225/63.

⁹⁷ Tunalı, a.g.e., s.93.

⁹⁸ KA. 816/337.

⁹⁹ BOA. DH. EUM. 6.ŞB. 28/35.

¹⁰⁰ Çelik, Karacakaya, a.g.e., s.277.

¹⁰¹ Oran Arslan, a.g.e., s.69.

Savaş sırasında Rus askerlerinin kendi isteğiyle de Osmanlı Ordusu'na sığındığı ifade edilmiştir. Diğer cephelerde olduğu gibi, esir edilen Rus kuvvetlerinden komutan ve askerlerin isimleriyle birlikte mensup oldukları alay ve taburlarla ilgili bilgiler defterlere kaydedildiği görülmüştür.

Rus Ordusu'ndan alınan esirler arasında Ukrayna, Leh ve Türk asıllıların olduğu vurgulanmıştır¹⁰².

Osmanlı Devleti tarafından esir alınan Rus askerlerine nasıl davranılacağı hakkında “1. İşbu şubeye hasıl olan Rus askeri (esir)'dir. Artık düşman değildir. Esirlere misafir gibi iyi muamele ve yardım etmek dinimizin ve padişahımızın emridir. 2. Esirlere iyi muamele etmek, din ve milletine hakaret etmemek aynı zamanda hem insanlık hem de örf ve adetlerimizin icabıdır. Esirlerimize ne kadar iyi muamele edersek gelecekte bizlere esir olacaklar daha ziyade bulunacaktır. Zira Rus Subayları tarafından Türklerin esirlere pek fena muamele edildiğine dair yapılmakta olan telkinat ki tamamen yalandır. Rus Ordusu'nda esareti fevkaled arzu edenleri korkutuyor. Hatta esaretten men ediyor. Esirlerimize hakkı muamele etmek memur ve ahali cümlemizin vazifesidir.” denmiştir¹⁰³.

1916 yılından itibaren Bursa Esir Kampı'nda yaklaşık 167 Rus askerin bulunduğu tespit edilmiştir Bu esirlerin Rum Okulu'nda Hint asıllı İngiliz esirlerle birlikte kalmışlardır¹⁰⁴.

3. BURSA ESİR KAMPINA YAPILAN ZİYARETLER

Birinci Dünya Savaşı sürerken esir kamplarına yönelik ziyaretler yapılması gündeme gelmiştir. Bu kamplarla ilgili basında ve kamuoyundaki iddiaların yerinde incelenmesi, esirlerin yaşam standartlarının artırılması ve esirlere gerekli yardımların ulaştırılması amacıyla savaşan devletler, Hilal-i Ahmer ve Salib-i Ahmer yetkililerinden oluşan bir heyet kurmuşlardır.

Kamptaki rütbeli askerler kendilerini ziyaret eden Salib-i Ahmer Heyetine eksiklerinin olmadığını ve memnuniyetlerini bildirmiştir.

¹⁰² Özçelik, a.g.e., s.34.

¹⁰³ Oran Arslan, a.g.e., s.70.

¹⁰⁴ Documents publiés à l'ocasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.13.

Osmanlı Devleti'nin, bazen tarafsız devletlerin esir kamplarını ziyaret etmesini yasakladığı anlaşılmıştır. Bunun sebebi ise tarafsız devletlerden gelen temsilcilerin esirlere, kaçma teşebbüsü için yardım etmesinden kaynaklı sorunların yaşanmasıdır¹⁰⁵.

Başkomutanlık Vekâleti'nin Rusya, İngiltere ve Fransa'da bulunan Türk esirlerinin de ziyaret edilmesi şartıyla Salib-i Ahmer Heyeti'nin Anadolu'da bulunan esir kamplarına ziyaret ve teftiş etmelerine izin verilebileceği hakkında olumlu görüş bildirildiği söylenmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti tarafından 1 Ekim 1916 tarihinde Salib-i Ahmer Heyeti'nin Türkiye'deki esir kamplarını ziyaret edebileceği belirtilmiştir. Anadolu'da bulunan esir kamplarını incelemek için uluslararası Salib-i Ahmer Cemiyeti adına MM. Alfred Boissier ve D' Adolphe Vischer, 23 Ekim 1916 tarihinde İstanbul'a gelmişlerdir. Hilal-i Ahmet Cemiyeti adına ise Besim Ömer, Doktor Adnan ve İzzet Beylerinde bu komiteye katılmışlardır¹⁰⁶.

Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 24 Kasım 1916 tarihinde Bursa, Kastamonu, Konya, Ankara, Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir Mutasarrıflıklarına gönderdiği telgrafta; Salib-i Ahmer Cemiyeti tarafından davetiye gönderilerek bir polis memuru eşliğinde harp esirlerinin başka kimseyle iletişime geçmemek koşuluyla söz konusu kampları ziyaret etmelerinin uygun görülerek gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir¹⁰⁷.

21-22 Kasım 1916 tarihinde Bursa Esir Kampı'na gelen Salib-i Ahmer Heyeti'nin, ilk olarak subayların bulunduğu otelleri ziyaret etmişlerdir. Ziyaret sırasında şehirde kalan subayların, içinde bulundukları şartlardan son derece memnun oldukları vurgulanmıştır. Özellikle konaklama imkânlarının iyi olduğunu belirtmişlerdir¹⁰⁸.

Salib-i Ahmer Heyeti'nin, İstanbul'dan başlayıp sırayla Mudanya'ya geçtikten sonra Bursa, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Konya, Ankara, Yozgat, Kırşehir ve İzmit esir kamplarını ziyaret ettikleri bilgisi verilmiştir. Heyet'in, adı geçen şehirlerdeki yolculuğunun 1.819 km'sini demir yoluyla, 585 km'sini ise karayoluyla tamamlamışlardır. Heyet'in 2.404 km'lik yolculuğu 1917 yılının Ocak ayına kadar

¹⁰⁵ The Times "Kut Prisoners Fate", Thursday, November-21, 1918, s.5.

¹⁰⁶ BOA. HR. SYS. 2213/6.

¹⁰⁷ BOA. DH. ŞFR. 70/97.

¹⁰⁸ Documents publiés à l'occasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.18.

sürdüğü anlaşılmıştır. Ziyaret sonunda Salib-i Ahmer Heyeti delegelerinin¹⁰⁹ genel durum hakkında bir rapor hazırladıkları belirtilmiştir¹¹⁰.

Salib-i Ahmer Heyeti'ne eşlik etmek için Milli Savunma Bakanlığı tarafından atanmış Eskişehir Esir Kamp Komutanı Albay Yusuf Ziya Bey ve Afyonkarahisar Esir Kampının İngilizce tercümanı Nevzat Kızılay tarafından İstanbul Esir Kampı'nın ajans müdürü İzzet Bey'in eşlik etmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından, Salib-i Ahmer Heyeti'ne kamp yatakları, mutfak malzemeleri ve bir görevli verildiği bildirilmiştir. Salib-i Ahmer Heyeti'nin İzzet Bey'den gayet memnun oldukları, seyahatlerinde hiç bir sıkıntı olmadığı ancak 27 Kasım 1916 gecesinde Kütahya yakınlarında valizlerinden birisinin çalındığı ifade edilmiştir. Bu çantada Bursa, Kütahya, Eskişehir kamplarının raporları, bazı kişisel notlar, bir pasaport ve haritaların olduğu söylenmiştir¹¹¹.

Tarafsız devletlerin elçilik memurları da Bursa Esir Kampı'nı ziyaret etmek istemişlerdir. Ancak ABD'nin 2 Nisan 1917 tarihinde I. Dünya Savaşı'na katılmasının ardından ziyaret mümkün olamamıştır¹¹².

¹⁰⁹ "Osmanlı otoritelerinin Hindu, İngiliz ve Fransız subaylarının esaret hayatında yaşadıkları zorluklarını hafifletmek için ciddi çabalar sarf ettiğini biliyoruz. Bunu gördüklerimize dayanarak söylüyoruz. Turistler tarafından az ziyaret edilen ilkel haberleşme koşullarına sahip, Avrupa'da bulunan konforu sunmaya izin veren kaynakların yokluğunu göz önünde tutarak bu ülkedeki zorlukları hesaba katmak gerekir. Bursa'da, Eskişehir'de ve Afyonkarahisar'daki İngiliz ve Fransız subayların kullanımına en elverişli otel ve evler verilmişti. Bir kaç istisna dışında esir subaylar, kaldıkları yer ve günlük ihtiyaçlarıyla ilgili hiçbir şikâyetlerini bildirmediler. Askerler için durum farklıdır. Türk askerleriyle aynı rejime tabi tutulduklarını biliyoruz. Türk askerleri azla yetinmeyi biliyor ve en ağır mahrumiyetleri kabul ediyordu. Avrupalılar özellikle Kut'ül Amare'den gelenlerin çoğunluğu 5 aylık kuşatmanın ardından çöldeki yürüyüşte eklenince öyle zayıflamışlar ki beslenme rejimleri de yetersiz olunca diğer esirlere göre kendilerini daha zor toparlanıyorlardı. Afyonkarahisar'da olduğu gibi çalışmaya çağrıldıklarında vermeye zorlandıkları çaba, direnme güçleriyle orantısız kalıyordu. Osmanlı askeri otoritelerini kınayacak bir durum yoktur çünkü bu, olağanüstü olayların bir sonucudur. Şartlar gereği hasta esirler için Avrupalı doktorlar tarafından verilen tıbbi bakımın öncelikli ihtiyaç olduğu gözlemlenmiştir. Hasta ve hükümsüzlerin mübadele yoluyla vatanlarına dönmesi noktasında raporlarımızda çok ısrar ettik. Ziyaret ettiğimiz tüm nezarethanelerin içerisinde Eskişehir, bize en iyi durumda gözükendi. Müslüman Hint subayları herhangi bir gözetim olmaksızın şehirde turist gibi geziyorlardı. Onlarla garda, pazarda, futbol oynadıkları geniş meydana karşılaşılabilirsiniz. Esirlerin kaldıkları evler gayet düzenli ve iyi inşa edilmişti. Bu evlerde Kur'an okumak için toplanan esirler, bir odayı da camiye çevirmişlerdi. Konya'da hanlara yerleştirilen Hindular durumlarından pek şikâyetçi gözüküyorlardı. Çeşitli Brahman mezheplere mensup olan Hindular, son derece dindarlardı. Kamp komutanı, dinleri tarafından emredilen seremonileri yaptıklarını ve fakirlere sadaka verdiklerini söyledi. Bir odanın duvarına asılmış, dindar birinin güzel bir el yazısıyla Veda'nın bir ilahisini kayağantaştan yapılmış tabloya işleyişini fark ettik. Avrupalı ya da doğulu olsun esirlerde genel olarak dini eğilimler şeklinde ifade edilen bir kurtuluş arzusunun olduğunu tespit ettik. Can sıkıntısı ve bunalıma karşı en büyük çare, entelektüel uğraşlardır. Birçok mahkûm okumak ve kendini yetiştirmek istiyor fakat İstanbul'daki sansürden dolayı kitaplar onlara inanılmaz gecikmelerle ulaşıyor. Osmanlı yetkililerinden sansürün tam olarak bu iş üzerine yetmişmiş tercümanlar tarafından bizzat nezarethanelerde yapılmasını talep ettik. Bize çok fazla şikâyetin geldiği Kütahya nezarethanesine iyileştirmeler yapmak gerekmektedir. İngiliz ve Fransız subaylarıyla aynı rütbede olan, özel evlere yerleştirilmiş Rus esirlerini de ziyaret etmek istedik. Sağlık durumları iyi olmayan subayların ya da askerlerin hepsinin daha iyi sağlık hizmeti alabilmeleri için ülkelerine gönderilmeleri gerektiğinde ısrar ettik. Umuyoruz ki görevimiz olumlu sonuçlar verecek ve tarafsız raporumuz, Osmanlı İmparatorluğuyla savaş halindeki ülkelerde bulunan aynı durumdaki ihtiyaç sahibi Türk esirlerinin durumlarını hafifletmek için harekete geçmelerini sağlayacaktır. " Akkor, a.g.t., s.115-116.

¹¹⁰ Akkor, a.g.t., s.113

¹¹¹ Documents publiés à l'ocasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.18.

¹¹² <https://recordsearch.naa.gov.au>. (Erişim Tarihi: 03.08.2021)

Bursa Esir Kamp'na diğerk bir ziyaret ise 1 Aralık 1917 tarihinde Danimarka Kralı yaverlerinden Bahriye Miralayı M. Gottschalk ile Dr. Antini tarafından Rus esirlerin durumları hakkında bilgi alma amaçlı gerçekleştirilmiştir. ABD ile diplomatik ilişkilerin kesildiğı zaman İngiliz çıkarlarını korumak için Hollanda Elçiliğı temsil etmeye başlamıştır. 1918 yılında Hollanda Elçiliğı görevlilerinden Menten, öncelikle Afyonkarahisar, Gediz, Manisa, Konya ve Ankara Esir Kampları'nı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerin ardından Bursa Esir Kampı ziyaret etmiştir¹¹³.

4. BURSA'DAKİ ESİRLERİN BESLENMELERİ

Bursa Esir Kampı'nda bulunan esirlerin yemeklerinin hazır duruma getirilmesinden sorumlu kişi Bursa Esir Kamp Komutanı Binbaşı Ali Remzi Bey'dir. Bursa Esir Kampı'nda her hafta için bir yemek listesi hazırlanmıştır. Bursa Esir Kampı'nda bulunan esir subayların yemeklerini esir olan emir erleri hazırlamıştır. Esirlerin yiyeceklerini kendi mezheplerinin icaplarına göre seçmelerine ve pişirmelerine de müsaade edilmiştir.

Bulgur, Anadolu insanının temel tüketim maddesi ve şartlar el verdikçe aynı sebze miktarıyla yer değiştirilmiştir. Eğer arzu ederlerse esirler kamplarda kendi yemeklerini de hazırlamışlardır. Bursa Esir Kampı'nda bir adet kantinin bulunduğu ifade edilmiştir. Eğer esir kendisine verilen yemeğı beğenmiyorsa ve cebinde parası varsa ihtiyaçlarını kantinden giderdiği vurgulanmıştır¹¹⁴.

Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da bulunan esir kamplarındaki askerlerin kimler olduğu ve neredelerde kaldığı hakkında Salib-i Ahmer Cemiyeti'ne bildirilmiştir. Bunun üzerine Anadolu'da kalan esirlerin kendi ülkelerinden Salib-i Ahmer tarafından paketler gönderilmiştir. Bu paketlerde özellikle konserve yiyecek olmak üzere yulaf, çay, kakao, biftek, peynir, bisküvi, reçel gibi malzemelerinin olduğu ve rütbe farkına bakılmaksızın, her esir askerin on beş günde bir paket alma hakkı olduğu söylenmiştir¹¹⁵. Salib-i Ahmer raporuna göre esirlerin yemeklerinin kaldıkları odaya getirilip masada yendiğı ifade edilmiştir. Esirlerin Türk askerleriyle aynı besini aldıkları vurgulanmıştır. Esirlerin günlük ekmek miktarının 900 gram olduğu söylenmiştir.

¹¹³ BOA. HR. SYS. 2214/17.

¹¹⁴ Akkor, a.g.e., s.105-206.

¹¹⁵ Şahin, a.g.e., s.152.

Tablo 3. Bursa Esir Kampı'ndaki esirlerin günlük yemek dağılımı¹¹⁶.

SABAH	ÖĞLE	AKŞAM
Pirinç veya kırılmış buğday	Et	Sebze
Bulgur Çorbası	Sebze	
Zeytin	Pilav	
Çay		

Esir subayların siparişine göre yemek hazırlayan esir emir erlerinin, gerekli gıdaların temini için çarşıya alışverişe silahsız askerlerin gözetiminde gittikleri belirtilmiştir. Esirlere haftada bir gün mutlaka et yemeği verildiği vurgulanmıştır. Hint asıllı İngiliz esirlerin sıkça pırasa yemeğinden şikâyet ettikleri, bunun yerine pirinci daha çok tercih ettikleri bilgisi verilmiştir.

Tablo 4. Türk askerleri ile esirlerin iışeleri tablodaki gibidir¹¹⁷.

Tür	Miktar(gr)
Ekmek	900
Et	230
Bulgur	150
Tereyağı	20

5. BURSA'DAKİ ESİRLERİN ÇALIŞTIRILMASI

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na kadar tarım ve hayvancılık faaliyetlerini devam ettirebilmek için uğraşmıştır. Ancak savaşın seyri neticesiyle bu alanlarda çalışacak kişiler cephelerde ele geçirilen esirler olmuştur. Bu amaçla Osmanlı Devleti başta İngiltere'den aldığı esirleri demiryolu yapımı başta olmak üzere tarım ve ziraat işlerinde çalıştırmıştır¹¹⁸.

¹¹⁶ Documents publiés à l'ocasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.11.

¹¹⁷ Documents publiés à l'ocasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.11.

¹¹⁸ "1. Demiryolu çizimi:

a. Samsun - Sivas - Harput (Elazığ)

b. Bandırma - Bursa - Bilecik

c. Burdur - Antalya

2. Sulama:

a. Konya'da bulunan birçok göl ile Anadolu'da bulunan diğer göllerin sulama amaçlı olarak düzenlenmesi.

b. Konya bölgesinde bulunan arazi tarım için daha da geliştirilmeli.

3. Limanlar:

Karadeniz limanları ya da Antalya'daki rıhtımların dizaynı ve iç kesimler ile olan iletişimi vs.

4. Harita yapımı ya da diğer her türlü kadaastro çalışmaları:

a. Petrol, demir ve diğer madenlerin araştırılması için çalışmalar.

b. Farklı alanlarda bulunan 20 kadar mühendisle yapılabilecek çeşitli çalışmalar." Akkor, a.g.e., s.97.

Anadolu’da bulunan esirlerin çalıştırılma hükümleri bütün sözleşme ve talimatlarda yer almıştır. Esir kamplarında bulunan rütbeli esirlerin çalıştırılmadığı, rütbesiz esirlerin ise işçi veya amele olarak çalıştırıldığı belirtilmiştir. Esirlere yapabileceği işlerin verildiği ifade edilmiştir. Esirlerin yapacağı işler şu şekildedir:

-Ziraat işleri

-Maden, makine ve kimya sanayisinde, bayındırlık işlerinde, askeri vasıf veya askeri amaçlara ilişkin olan inşaat işlerinden başka üretim ve imalat işlerinde

-Askeri vasıf veya askeri amaçlara ilişkin olmayan nakliye ve levazım işlerinde

-Ticaret ve sanayi faaliyetlerine

-Ev hizmetleri

-Askeri vasfı olmayan kamu hizmetlerinde çalıştırıldıkları tespit edilmiştir¹¹⁹.

Osmanlı Devleti ihtiyaç duyduğu alanlarda çalıştırmak üzere elindeki esirlerden yararlanmıştır. Üsera Talimatnamesi’nin 11. maddesinde “*Üseranın mazhar edilebileceği müsaadât-ı mahsusa ve hususiye icaba göre Harbiye Nezaretince tayin ve emr olunur.*” denilerek izinlerin Harbiye Nezareti’nin kararına bağlı olduğu belirtilmiştir. Üsera Talimatnamesi’nin 14. maddesinde ise “*Esir zabitler her türlü hizmetten muaftır. Fakat silah endaz üserayı devlet istidadlarına göre amele ve işçi olarak istihdam hakkını haizdir.*” denilerek esir subayların her türlü çalışmadan muaf tutulurken, esir askerler uygun görülen işlerde çalıştırılmışlardır¹²⁰.

Üsera Talimatnamesi’nin 15. maddesinde “*Amele ve işçi olan, istihdam edilen üseraya devletçe takdir olunan bir yevmiye ita olunur. Ancak bu yevmiyenin bir kısmı hin-i itlakında ita kılınmak üzere emaneten komisyonun kasasında hıfz ve tehvin ihtiyacına kadar olacak kadar bir mikdarı haftalık vesaire tarzında yedine ita kılınır.*” denmiştir. Bu madde ile çalıştırılan esirlere ücretlerinin ödeneceğini ancak esirlerin üzerinde fazla para taşımalarının yasak olmasından dolayı peyderpey verileceği belirtilmiştir.

Üsera Talimatnamesi’nin esirlerin çalışması konusunda varılan genel yargı subayların çalıştırılmaz olmasıdır. Ancak esir askerler işçi olarak çalıştırılabilmektedir. Çalıştırılan esir askerlerin günlük yevmileri nerede çalıştığına göre değişiklik

¹¹⁹ Key, a.g.e., s.74.

¹²⁰ Akkor, a.g.t., s.96.

göstermiştir. Ortalama 20 kuruş olan bu ücretin bir kısmı esire cep harçlığı olarak verilmiş, geriye kalan kısım ise ülkelerine geri dönüşte verilmek üzere kamp kasasına bırakılmıştır¹²¹.

Osmanlı Devleti, zirai faaliyetleri devam ettirebilmek için cephelerden elde ettiği esirleri çeşitli tarım arazilerinde ve çiftliklere göndermiştir¹²². Bursa Esir Kampı'ndaki İngiliz asıllı Hintli esirler ve Rus esirler tarım ve ziraat işlerinde çalıştırılmıştır¹²³.

Genel ziraat işlerinde çalıştırılmak için arazi sahiplerine verilen esirlerin farklı yerlerde gezmekte oldukları öğrenilmiştir. Bunun üzerine Başkomutanlık Vekâleti esirlerin firar için gerekli araçları temin edebileceklerinden çiftliklere verilen esirlerin mümkün olduğunca gezmelerine müsaade edilmemesini bildirmiştir. Esirler pazara gönderilecekse de yanlarında muhakkak bir gözetmenin olması istenmiştir¹²⁴.

Bursa Esir Kampı'nda bulunan Hint asıllı İngiliz esirlerin ziraat işlerinde çalıştığı sırada kaçma teşebbüslerinde bulundukları için bu işten vazgeçilmiştir. Bursa Esir Kampı'nda esir subayların hiçbir surette çalıştırılmadığı, esir erlerin yeteneklerine göre amele ve işçi olarak aşırılığa kaçmamak şartıyla istihdam edildikleri belirtilmiştir¹²⁵.

Amele ve işçi olarak istihdam edilen esirlere devlet tarafından günlük ücret verilmiştir. Bu ücretlerin bir kısmının serbest kaldıkları zaman kendilerine verilmek üzere emaneten komisyon kasasında saklandığı dile getirilmiştir. Esirlere verilen paranın ihtiyaçları kadar verildiği, ayrıca yemek masraflarının bu paradan kesilmiştir¹²⁶.

Bursa Esir Kampı'nda bulunan Rus esirlerin, 10 km'lik bir arazi üzerinde Bursa Ovası'nın bir kısmını kuşatan Nilüfer deresinin yatağını değiştirmek için bir kanal kazma çalışması yaptırıldığı tespit edilmiştir. Zemini yumuşak olan ve çalışması kolay olan toprakta esirlerin günde bir buçuk saatlik bir molayla sadece altı saat çalıştırılmışlardır. Bursa Esir Kampı'nda çalışan esirlerin, lojman olarak hijyen

¹²¹ Akkor, a.g.t., s.96.

¹²² Akkor, a.g.t., s.102.

¹²³ BOA. DH. EUM. 5. ŞB. 47/36.

¹²⁴ Çelik, a.g.e., s.61.

¹²⁵ BOA. DH. EUM. 5.ŞB. 69/17.

¹²⁶ Uca, a.g.e., s.176.

açısından iyi durumda olduğu ve Avrupalı mühendisler tarafından sağlam bir şekilde yapılmış özel ahşap barakalarda kalmışlardır¹²⁷.

Bursa Vilayeti'nden Bursa Esir Kampı'na gönderilen telgrafta; tarım işlerinde çalışmak üzere Bursa Esir Kampı'nda mevcut olan ve bu zamana kadar kaçma girişimlerinden dolayı hiçbir şekilde çalıştırılmayan esirlerin hasat zamanında çalıştırılmasının gerektiği bildirilmiştir¹²⁸.

I. Dünya Savaşı sırasında trenlerin işlemesi için en önemli gereksinimi yakacak odunu temin etmek olmuştur. Ağaç kesimi sadece yol, köprü ve muhtelif inşaatlarda kullanılmak üzere kereste elde etmek için gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Barut fabrikalarında kullanılmak üzere kesimi yapılan söğüt ağaçları alışlageldiği üzere Bursa ve civarından temin edilmiştir Savaş hali sebebiyle kesim yapabilecek insan kalmadığından bu işlere Amele Taburları görevlendirilmiştir¹²⁹.

Karacabey'deki Galib Paşa Çiftliği'nde ziraat işlerinde istihdam edilen esirlerin kaçtıkları söylenmiştir. Karamürsel civarındaki ziraat işlerinde çalıştırılan esirler firar ettiğini, ayrıca Mektepli Bayram mahallinin temizlik ve düzenleme işlerinde istihdam olunmak üzere Bursa Belediyesi'ne teslim edilen Tatar Gafur oğlu Ziyetullah ve Semiullah oğlu Habibullah adlı Müslüman Rus esirlerin kaçtıkları belirtilmiştir. Ziraat işlerinde istihdam edilmek üzere Babaeski Kaymakamlığı emrine verilen esirler arasından da firar edenlerin olduğu bildirilmiştir. Buralara yakın vilayetler esirlerin yakalanması için gerekli tedbirleri almaları konusunda uyarıldığı vurgulanmıştır. Firar eden esirler arasında değişik milletlerden esirler bulunsa da bunların çoğunun Rus vatandaşı olan Tatarlar olduğu bilgisi verilmiştir¹³⁰.

Harbiye Nazırı Nazım Bey tarafından, 3 Temmuz 1918 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na gönderilen telgrafta; Bursa Esir Kampı'nda ziraat işlerini yapabilen esirlerin Bursa Vilayeti'ne gönderilmesi istenmiştir¹³¹.

Bursa Esir Kampı'nda yaralı ve hasta esirlerin çalışmaya zorlanmadığı söylenmiştir. Başlarda Hint asıllı İngiliz esirlerin çalışmaya zorlandığı ama onların iş

¹²⁷ Documents publiés à l'ocasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.19.

¹²⁸ Key, a.g.t., s.75.

¹²⁹ Cengiz Mutlu, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Amele Taburları (1914-1918)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-2006 s.71.

¹³⁰ BOA. DH. EUM. 5.ŞB. 37/21.

¹³¹ BOA. DH. EUM.5.Şb.69-17.

yapamadıkları gözlenince bu durumdan vazgeçildiği belirtilmiştir¹³². Bursa Esir Kampı'nda çalışan esirlerin cuma günlerinde çarşı ve cami izinlerinin verildiği söylenmiştir.

6. BURSA ESİR KAMPI'NDAKİ ESİRLERE DAĞITILAN ÜCRETLER

Esir kamplarında yaşayan tüm esirler için hayati konu paradır. Ancak güvenlik gerekçesiyle esirler yanlarında yüklü miktarda para taşıyamamışlardır. Üsera Talimatnamesi'nin 6. maddesine göre “*Esir efradın nukut ve zii kıymet şeyleri bu makbuz emaneten ahz ve üsera komisyonunun kasasında hıfz olunup ihtiyacı için üzerinde bir mecdiyeden fazla para bırakılmaz ve sarf edip paraya ihtiyacı oldukça makbuzdan bittenzil hisse hisse emanet akçesi tesviye olunur. Esir-i zabitan nukut ve'zi kıymet mevadını emaneten kasaya tevdi etmek veya nezdlerinde hıfz etmek hususlarında muhtardır.*” denmiştir. Bu maddeden çıkarılan sonuç esirlerin yanında 1 mecdiye¹³³,den fazlasının bulunmasına izin verilmemiş olması ve paranın makbuz karşılığında verileceği belirtilmiştir¹³⁴.

Esirlere para dağıtımı işiyle Amerikan Elçiliği ile tarafsız olan diğer devletlerin elçilikleri ve Cenevre Uluslararası Salib-i Ahmer Cemiyeti ilgilenmiştir. Posta havaleleri ise ağırlıklı olarak İsviçre postanesinden gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti, esirlere gönderilen paraların uygun bir şekilde ulaşması için bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirler;

“1. *Esir kampına gönderilen para havale üzerinde ismi bulunan esire bizzat imzası mukabilinde verilir.*

2. *Para alan esire makbuzlar imza ettirilirken, alay hüviyet numaraları ve parayı aldıkları tarih ilave edilir.*

3. *Hiçbir sebep ve suretle birine ait para diğerine verilemez.*

4. *Toplu gönderilen paralar hepsine dağıtılacaktır. Dört nüsha üzerine esire kaç kuruş verilmişse kendi lisanlarıyla isimleri yazılmalıdır.*

5. *İsmi bilinmeyen ya da başka esir kampına giden esirlerin paraları, şubeye bildirilecektir.*

¹³² Documents publiés à l'ocasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.17.

¹³³ 1 Mecdiye=20 kuruş.

¹³⁴ Akkor, a.g.e., s.82.

6. Bilinmeyenler ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilecektir¹³⁵.”

Esir ailelerinin esire para yollanması için postanelere müracaat etmesi istenmiştir. Aileler müracaatta bulunurken esire ait adresin yanlış verilmesi halinde paranın ulaşmadığı belirtilmiştir. Esir ailelere para göndereceği zaman sayfanın üzerine paranın miktarı, Osmanlı Hilal-i Ahmer Esir Komisyonu yazısı, esirin ismi, adresi ve künyesinin yazılması istenmiştir. Rütbeli esirler hariç diğer esirlere fazla para gönderilmesi uygun görülmemiştir¹³⁶. Esir subaylarının¹³⁷ nakit ve değerli eşyalarının emaneten kasaya bıraktıkları veya kendi ellerinde tutmak hususunda serbest bırakıldıkları anlaşılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan esirlere gönderilecek olan para, öncelikle İstanbul'da bulunan Amerikan Konsolosluğu'na gönderilmiştir. Amerikan Konsolosluğu da gelen parayı Osmanlı Bankası'na yatırmıştır. Esirlere, para dağıtılmadan önce ve sonra bir takım işlemlere tabii tutulmuştur¹³⁸.

Bu düzenlemeler esas alınarak para direkt esirlere dağıtan kamp komutanlarına ulaştırılmıştır. Kamp komutanları Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden gelen esir listelerini temel alarak makbuz karşılığı para dağıtımını gerçekleştirmişlerdir. Vefat eden esirlere ait paralar, Salib-i Ahmer Cemiyeti'ne geri gönderilmiştir. Salib-i Ahmer Cemiyeti de bu parayı Amerikan Elçiliği'ne teslim etmiştir¹³⁹.

İngiliz esirlere sıkça para gönderilse de bazen esirler için ilave paraya ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir¹⁴⁰.

¹³⁵ Akkor, a.g.e., s.82.

¹³⁶ Osmanlı ve İngiliz Ordularına Mensup Hasta ve Mecruhi Üsera-ı Harbiye'nin Mübadelesine Dair, İstanbul Matbaayı Askeriye, İstanbul 1334.

¹³⁷ Esir subaylara, sahip oldukları rütbe göre Osmanlı Ordusu'ndaki dengi rütbenin karşılığı olan aylık maaş her ayın sonunda ödenmiştir. Otel ve konak gibi özel yerlerde kaldıkları durumlarda aylık ücret ve eğer hükümet tarafından geçimleri sağlanmaktaysa yeme içme masrafları maaşlarından kesilmiştir. Evrak bedeli ve savaştan kaynaklanan yaralanma ve hastalıklar dışında, vücutlarındaki diğer rahatsızlıkların tedavi masrafları kesilmiştir. Fakat oturma aidatları yardım namıyla ise bir para kesilmemiştir. Savaştan kaynaklanan hastalıkların tedavisi hükümete ait olmuştur. Oran Arslan, a.g.e., s.49.

¹³⁸ “1. Dosya üzerinde yazılı kampların isimlerinin ve numaralarının araştırılması

2. Her bir ödeme için bir fiş düzenle düzenlenmeli ve bu fişler alfabetik sıraya göre dosyalanmalı

3. Kamplardan imzalanmış olarak geri gelen alındıların hazırlanması. ”Akkor, a.g.e., s.82.

¹³⁹ Akkor, a.g.e., s.84.

¹⁴⁰ “1. Bursa için aylık 500 Lira, Afyon için aylık 1.500 Lira gereklidir. Ayrıca, her biri için ilaveten üçer aylık 1.500 ve 4.500 Lira'ya ihtiyaç vardır.

2. 1 Liralık altın şuan 450 kuruş yapıyor bu nedenle 1 pound'luk altının karşılığı da 500 kuruş etmelidir.

3. Borç alınan para, İstanbul'da bulunan İngiliz Başkonsolosluğunca 3 ay içerisinde ödenebilir olmalı

4. Borç alınan para, her bir kampta İngiliz Hükümetince bilinen 3 ya da 5 üst düzey subay tarafından imzalı teslim alınmalıdır. Subayların adresleri ve bankalarının adları borç kağıtları üzerine yazılmalıdır.

5. Borç alınan para, 3 ay içerisinde geri ödenmelidir; a) Türk lirası, b) Türk lirası karşılığı altın,

c) Pound karşılığı altın. ”, Akkor, a.g.e., s.85.

İngiltere Devleti, Hollanda Devleti aracılığıyla Anadolu'da kalan vatandaşlarına para ya da kıyafet yardımında bulunmuştur. Ayrıca koşullara bağlı olarak değişen aylık bir ödenek her subay ve askere gönderilmiştir¹⁴¹.

Ayrıca Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'nın 22 Ağustos 1916 tarihinde Enver Paşa'ya gönderdiği telgrafta; Kut'ül Amare bölgesinde alınan esirlerinden General Melliss'in Bursa'ya gelişi sırasında İngiliz askerleri için kendi cebinden yaptığı harcama bedeli olan kırk liranın tarafına ödenmesi istenmiştir¹⁴².

Tablo 5. İngiliz esir subay ve askerlere verilen ücret çizelgesi aşağıdaki gibidir¹⁴³.

General Townshend	60 Osmanlı Lirası
Generallere	20 Osmanlı Lirası
Albaylara	15 Osmanlı Lirası
Yarbaylara	10 Osmanlı Lirası
Binbaşılara	8 Osmanlı Lirası
Yüzbaşı rütbesine kadar olan subaylara	7 Osmanlı Lirası
Subaylara	4 Osmanlı Lirası

Tablo 6. 2 Mart 1917 tarihinde Rus esirlere verilen ücretler aşağıdaki gibidir¹⁴⁴.

Teğmen	550 Osmanlı Lirası
Üsteğmen	550 Osmanlı Lirası
Yüzbaşı	550 Osmanlı Lirası
Binbaşı	900 Osmanlı Lirası
Yarbay	900 Osmanlı Lirası
General	900 Osmanlı Lirası

Rus esirlere her ay düzenli ödeme yapıldığı belirtilmiştir. Rus esirlerine verilmek üzere 18 Aralık 1916 tarihinde Bursa Esir Kampı'na gönderilen 165 lira, makbuz karşılığında 7 Rus esirine paylaştırıldığı ifade edilmiştir¹⁴⁵.

Devlet, tıpkı savaş esirlerinde olduğu gibi sivil esirler için de yapmış oldukları işler karşılığında ödeme yapmıştır. Ancak verilen para miktarı ya da ödeme düzensizliği esirler arasında tepkilere neden olmuştur.

Bursa'da tarım işlerinde çalıştırılan Raymond Arnold, Arthur Grischi, Pierre Damuto ve Antonio Buhajiar'ın, bir buçuk aydır ödeme alamadıkları ifade edilmiştir¹⁴⁶.

¹⁴¹ Treatment of British Prisoners Of War in Turkey, Presented to Parliament by Command of His Majesty, November 1918, s.2.

¹⁴² BOA. HR. SYS. 2222/14.

¹⁴³ Özçelik, a.g.e., s.94

¹⁴⁴ Oran Arslan, a.g.e., s.82.

¹⁴⁵ Oran, a.g.e., s.195.

¹⁴⁶ BOA. DH. EUM. 5. ŞB. 47/36.

Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin raporlarına göre bazı esir askerlere verilmiş olan ücretler şu şekildedir¹⁴⁷:

- 1-Yüzbaşı H. W. Goldfrap, 6.00
- 2-Binbaşı M. E. S. Johnson, 6,50
- 3-Astsubay Khidar Akmed Zabit-Al-Haun, 7.00
- 4-Astsubay Bostan Khan, 20.0
- 5-Binbaşı J. C. Mckenna, 7.50
- 6-Albay H. O. Parr, 7.50
- 7-Albay Arthur Annesley, 5.00
- 8-Orgeneral W. Delamain, 32.50
- 9-Astsubay Bieyasdar Khan, 20.0
- 10-Er Sheikh Mohammed, 20.0
- 11-Er Sheikh Mohammed, 20.0

Yüzbaşı Mustafa tarafından 12 Temmuz 1917 tarihinde İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyeti Üsera Komisyonu'na gönderilen telgrafta Bursa Esir Kampı'nda bulunan savaş esirlerine dağıtılmak için Osmanlı Bankası vasıtasıyla 76.884 kuruş paranın esirlere dağıtıldığı bildirilmiştir¹⁴⁸.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, daha iyi bir şekilde hizmet verebilmek için 1916 tarihinde Viyana'ya bir temsilci göndermiştir. Viyana'da, esirlerle ilgili yapılan çalışmalar incelenmiştir. Mektup ve paketlerin ne şekilde ulaştırıldığı öğrenilmiştir. Böylece Osmanlı ve yabancı esirlerin düzenli bir şekilde para, mektup ve paketlerini zamanında teslim alınmasını sağlanıldığı belirtilmiştir

Bursa Esir Kampı'ndan Albay Tevfik tarafından 29 Mayıs 1917 tarihinde İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyeti Üsera Komisyonu'na gönderilen yazıda 19. Alay 5. Bölüğünde bulunan Bursalı Salim Oğlu Ahmed'e verilmek üzere 600 kuruşun postaneye teslim edildiği bildirilmiştir¹⁴⁹.

¹⁴⁷ KA. 843/128-5.

¹⁴⁸ KA. 816/226.

¹⁴⁹ KA. 817/214.

8 Haziran 1917 tarihinde İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyeti Üsera Komisyonu'na gönderilen telgrafta Bursa Esir Kampı'nda bulunan İngiliz savaş esiri Albay Nepar adına Osmanlı Bankası vasıtasıyla gönderilmiş olduğu bildirilen 1.600 kuruş makbuza imza attırılarak verildiği belirtilmiştir¹⁵⁰.

Bursa Garnizon Komutanlığı Albay Tevfik tarafından, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Üsera Komisyonu'na 11 Eylül 1917 tarihinde gönderilen yazıda İngiliz savaş esiri David adına Osmanlı Bankası vasıtasıyla gönderildiği bildirilen 1.372 kuruş 8 tane makbuza imza attırılarak verilmiştir¹⁵¹.

Tablo 7. Osmanlı Devleti'nde Bulunan Romen esirlere gönderilen ücret cetveli.¹⁵²:

Yedek Subay	432.50 kuruş	Binbaşı	2000 kuruş
Asteğmen	700 kuruş	Yarbay	2.500 kuruş
Teğmen	800 kuruş	Albay	3.000 kuruş
Yüzbaşı	1050 kuruş	Tuğgeneral	4.500 kuruş
Kıdemli Yüzbaşı	1.300 kuruş	Tümgeneral	7.000 kuruş

Hilal-i Ahmer aracılığı ile savaş sürecinde yabancı esirlere 46.410 havale ile 1916 yılına kadar, 93.342 lira verilmiş, 1917 yılında 246.769 lira verilmiş ve 1918 yılında 349.350 lira ulaştırıldığı belirtilmiştir¹⁵³.

Bursa Valisi tarafından, İçişleri Bakanlığı'na bildirilen 23 Kasım 1918 tarihli telgrafta muhtaç bir halde olan Fransız halkından Jul Filib, ailesi adına gönderilen gündeliklerinin artırılmasını istemiştir. Bu konuda gerekenlerin yapılacağı bildirilmiştir¹⁵⁴.

Albay Tevfik tarafından, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Üsera Komisyonu'na 12 Mart 1917 tarihinde gönderilmiş olan telgrafta Bursa Esir Kampı'na, esirler için gönderilen paketler ve paralar dağıtıldığı ve her paket için esirlere imza attırılarak makbuzlar verilmiştir. Bu makbuzlarında posta ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderildiği bildirilmiştir¹⁵⁵.

¹⁵⁰KA. 822/208.

¹⁵¹KA. 822/37.

¹⁵²Tunalı, a.g.e., s.101.

¹⁵³Oran, a.g.e., s.224.

¹⁵⁴BOA. DH.EUM.5.ŞB.56/13.

¹⁵⁵KA. 820/36.

Albay Tevfik tarafından, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Üsera Komisyonu'na 21 Şubat 1917 tarihinde göndermiş olduğu telgrafta Bursa Esir Kampı'nda bulunan General Charles Mellis ile Rus halkına ait esirler adına gönderilen 41 kuruşun sahiplerine verildiğinin bilgisini vermiştir¹⁵⁶.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Üsera Komisyonu'na 8 Şubat 1916 tarihinde göndermiş olduğu telgrafta Osmanlı Bankası vasıtasıyla esir David'e gönderilen 8 kuruşun verildiğini bildirmiştir¹⁵⁷.

Bursa Esir Kampı Komutanlığı Yüzbaşı Mehmed tarafından, İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyeti Üsera Komisyonu'na 12 Temmuz 1917 tarihinde yazmış olduğu telgrafta Osmanlı Bankası vasıtasıyla gönderilen 2.262 kuruşun Bursa Esir Kampı'nda bulunan İngiliz savaş esirlerinden Albay Harvird ve Yüzbaşı Samon'a verildiğini ayrıca fazla gönderilen 754 kuruşun ise iadesinin yapıldığını bildirmiştir¹⁵⁸.

Bursa Esir Kampı Komutanlığı Albay Tevfik tarafından, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Üsera Komisyonu'na 12 Ağustos 1918 tarihinde göndermiş olduğu yazıda Bursa Esir Kampı'nda bulunan İngiliz savaş esirlerine verilmek üzere Osmanlı Bankası vasıtasıyla 1.419 kuruş sahiplerine dağıtıldığını aktarmıştır¹⁵⁹.

Bursa Esir Kampı Komutanlığı Albay Tevfik tarafından, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Üsera Komisyonu'na 5 Ağustos 1917 tarihinde Bursa Esir Kampı'nda bulunan harp esirlerine dağıtılmak üzere Osmanlı Bankası vasıtasıyla 110.928 kuruşun dört ayrı makbuz ile esirlere dağıtıldığını bildirmiştir.¹⁶⁰

7. BURSA'DAKİ ESİRLERİN KİŞİSEL İHTİYAÇLARI

Kampta çalışan esirlerin konaklaması için Avrupalı mühendisler tarafından sağlam bir şekilde yapılmış, hijyenik olarak da son derece yeterli olan ahşap barakalar bulunmaktadır. Barakaların hemen dışına kurulan ve temiz şekilde muhafaza edilen kapalı kulübeler ise tuvalet olarak kullanılmaktadır¹⁶¹.

¹⁵⁶KA. 820-88.

¹⁵⁷KA. 820-25.

¹⁵⁸KA. 816-227.

¹⁵⁹KA. 822-92.

¹⁶⁰KA. 822-207.

¹⁶¹ *Documents publiés à l'ocasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.18.*

Esirler kendi kişisel temizliklerini konakladıkları okul yerine şehrin hamamlarında yapmaktaydılar. O dönemin en eski ve en büyük kaplıcaları olan Eski Kaplıca, Kara Mustafa Paşa ve Çekirge Hamamlarını kullandıklarını söyleyebiliriz.

Kullandıkları Türk usulü tuvaletler son derece temizdir. Esirlerin günlük kullanımda belirli bir kıyafet giyme zorunluluğu yoktur. Giyinmesi için sivil kıyafetler, uniformalar, sivil ve askerli şapkalar ile sarıklar verilmiştir. Esirlere dağıtılan kıyafetler, her altı ayda bir yenilenmektedir. Rutin dağıtım haricinde ihtiyacı olan esire yeni bir kıyafet, ayakkabı ve iç çamaşırı verilmektedir. Ayrıca esirler çamaşırlarını perşembe günü yıkıyorlardı¹⁶².

Salib-i Ahmer ve Amerikan Konsolosluğu para ve ihtiyaç malzemesi olarak giyecek battaniye şilte ve traş malzemesi göndermiştir. Hollanda Büyükelçiliği, Bursa Esir Kampı'nda bulunan Hintli ve Rus savaş esirlerine 6 balya mavi bez ve pantolon göndermiştir. 14 Nisan 1917 tarihinde esirlere dağıtılan bu paketlerin makbuzlarından bir nüsha da Hollanda Büyükelçiliğine gönderildiği söylenmektedir¹⁶³. Esirlere sadece yeni kıyafet dağıtmakla yetinilmemiş düzenli aralıklarla tıbbi muayeneden de geçirildiği bilinmektedir.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1917 yılında Osmanlı ordusu ve esirlere sağlık hizmetlerinin yanı sıra 24.450 don, 23.795 gömlek, 12.000 uçkur, 460 yorgan, 60 şilte, 1.820 yatak çarşafı, 620 yorgan kılıfı, 60 yastık kılıfı, 1.220 yastık yüzü, 820 takke, 1.545 entari, 90 peşkir, 96.324 metre Amerikan bezi, 1.000 takım pijama, 150 çift takunya, 152 çift çorap, 152 mendil, 101 esir şapkası, 2200 kilo selloid pamuğu, 5.024 metre gazidrofil, 1 adet röntgen cihazı, 100 çeki odun, 434 kilo soda, 1.028 kilo sabun gibi yardımda bulunmuştur¹⁶⁴.

Vali Hakkı tarafından, İçişleri Bakanlığı'na 15 Nisan 1917 tarihinde yazılan telgrafta muhasım devlet halkına gelen para ve eşyanın polis tarafından, sivil esirlere gelenlerin ise Bursa postanesi tarafından Bursa Esir Kampı'na gönderildiği bildirilmiştir. Gelen paketler kontrol edildikten sonra sahiplerine verildiği ve bu işle sadece Avusturya Konsolosluğu'nun ilgilendiği söylenmiştir¹⁶⁵.

¹⁶² *Documents publiés à l'ocasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.18.*

¹⁶³ Oran Arslan, a.g.e., s.195.

¹⁶⁴ Özçelik, a.g.e., s. 151.

¹⁶⁵ BOA. DH.EUM.5.ŞB.44/23.

Esirlerin kıyafetleri altı ayda bir Askeri Levazımın emriyle değiştirilmiştir. Zorunlu olarak sağlanması gerekenler ise; elbise, ayakkabı ve iç çamaşırlarıdır. Esirlere Askeri Levazımın yanı sıra elçilikler ve Kızılay tarafından da elbise ve ayakkabı yardımı yapılmaktadır. Türkiye'deki esir kamplarında bulunan esirlerin tek tip giyinme kuralı yoktur.¹⁶⁶.

Osmanlı Ordusu'nun elindeki Hintli esirlere İngiltere Hükümeti tarafından, tarafsız bir gemi ile Mersin Limanı'na ulaştırılmak üzere, şekerleme yerine birinci dereceden ihtiyaçları olan elbise, ayakkabı, çamaşır ve örtü gönderilmesinin daha uygun olacağı hususunun Amerika Elçiliği aracılığıyla İngiltere Hükümeti'ne 19 Ağustos 1916 tarihinde bildirildiği aktarılmıştır¹⁶⁷.

Türk askerleri her ay 30 gram gaz kullanma hakkına sahiptirler. Aynı kurallar savaş esirlerine de uygulanmıştır. Esir İngiliz subayların belli dönemlerde gaz tedarik edememekten şikâyetçi oldukları tespit edilmişse de bu durum savaş şartlarında normal görülmektedir. Genellikle gereken miktarda gaz esir garnizonlarına gönderilmektedir¹⁶⁸.

Dışişleri Bakanlığı, tarafsız ülke elçiliklerine esirlerle ilgili isteklerini imkânlar dahilinde karşılamaya çalışmaktadır. Türkiye'deki İngiliz esirlerin durumlarıyla ilgili sefaretlerin taleplerini Osmanlı Devleti'nin imkânları açısından mümkün görmemiştir. Türkiye'nin zengin bir ülke olmadığını, dolayısıyla İngiliz esirlerine ancak bir Osmanlı askeri gibi elbise ve iye temin edilebileceğini belirtmiştir. Buna karşılık İngiltere Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ndeki Hint esir subay ve askerlerine göndereceğini beyan ettiği elbise ve yiyecekleri dahi göndermediği diğer elçiliklere iletilmiştir¹⁶⁹.

Menzil Müfettişliğinin esirlere sağladığı iye ve giyim imkânlarından başka esirlere belli kurallar ve sınırlamalara göre aileleri tarafından kolilerde gönderilen gıda ve diğer ihtiyaç maddeleri hatta likör ya da ispirotolu içkilerin bile esirlere ulaştırılması sağlanmaktaydı. Esirlere gönderilen yardım kolilerinin günde 1.000 – 1.500 kadar olduğu düşünülürse esirlere önemli miktarda gıda ve giyim yardımı geldiği anlaşılmaktadır¹⁷⁰.

¹⁶⁶ Çelik, a.g.e., s.105.

¹⁶⁷ Gurulkan, a.g.e., s.261.

¹⁶⁸ Çelik, a.g.e., s.104.

¹⁶⁹ Çelik, a.g.e., s.104.

¹⁷⁰ Çelik, a.g.e., s.104.

8. BURSA'DAKİ ESİRLERİN HASTALIK VE TEDAVİLERİ

Kuruluş amacı savaş ve barış zamanlarında felakete uğramış insanlara yardım etmek olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, I.Dünya Savaşı'nda birçok alanda faaliyette bulundu. Hilal-i Ahmer Cemiyeti 22 Ağustos 1864 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından kabul edilen, 16 ülke temsilcisinin de katıldığı Cenevre Sözleşmesi'nin hükümlerine göre 14 Nisan 1877'de kurulmuştur¹⁷¹.

I. Dünya Savaşında Hilal-i Ahmer Cemiyeti gerek cephe ve cephe gerisinde kurduğu seyyar ve sabit hastanelerle, gerekse İstanbul'da açtığı hastanelerle savaş yaralılarına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Savaş yaralılarının bakıldığı hastanelerinde sağlık heyetlerinin yanı sıra sağlık malzemesi, ilaç vs. gibi ihtiyaçlar da cemiyet tarafından karşılanmıştır¹⁷².

Ayrıca Hilal-i Ahmer Cemiyeti nekahethâneler¹⁷³ de açmıştır. Bu nekahethâneler, savaşta hastalanan ya da yaralanan askerlerin iyileştikten sonra yeniden eski durumlarına gelmeleri, bir bakıma rehabilite edilmeleri düşüncesiyle kurulmuşlardır. 1916 yılında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne ait bilgilere bakıldığında Bursa'da 1.000 kişilik yatak kapasiteli nekahethâne mevcuttur¹⁷⁴.

Ordu Sağlık Dairesine bağlı olarak Bursa'da açılan 1.000 yataklı şifa yurdunun bütün malzeme, eşya ve masrafı Bursa Umûmî Merkez tarafından temin edildiği ifade edilmiştir¹⁷⁵.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, cephelerde yaralı hasta subay ve erlere hastaneler kurdu, hasta ve yaralıların, bölge hastanelerinden, İstanbul'daki hastanelere ve diğer illere sevk edilebilmesi için bütün zorlukları aşarak ulaşmasını sağlamıştır¹⁷⁶.

Savaştan dolayı esirlerde meydana gelmiş olan yaralar ve hastalıkların tedavi gideri Osmanlı Devleti tarafından karşılanmıştır.

Balıkesir, Nazilli, Turgutlu, Gördes, Akhisar, Kayışlar, Bilecik, Karaköy, Eskişehir, Kütahya, Bursa, Adapazarı, Çumra ve Ankara'da dağınık durumdaki esirlerin esir kamplarına nakilleri sırasında da hastalıkları taşımışlardır¹⁷⁷.

¹⁷¹ Key, a.g.e., s.48.

¹⁷² Key, a.g.e., s.48.

¹⁷³ Hastaların şifa bulduğu yer.

¹⁷⁴ Cemal Sezer, "Birinci Dünya Savaşı'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri", *History Studies*, Kasım 2012, S.4, s.380

¹⁷⁵ Çapa, a.g.e., s.91.

¹⁷⁶ Nebahat Oran Arslan, "Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetlerinden Bazı Kesitler", www.dergipark.org.tr, (Erişim Tarihi:01.10.2019), s.221.

Bursa Esir Kampı'na gelen esirlere, kampa ilk geldiklerinde buharlı dezenfekte aletinin bulunduğu bir hastanede bit ve haşarat kontrolü yapılmıştır¹⁷⁸.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi tam bir ciddiyetle faaliyet göstermiştir. Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında önemli başarılar göstermiştir. 1913 senesinde Kızılay Cemiyeti merkez ve şubeler açılmıştır. 9 Kasım 1912 tarihinde Bursa merkezi şube açılmıştır. Bursa Merkezi'nde bugüne kadar toplanan yardımlar 26.003 kuruş, Merkeze gönderilen ise 25.035 kuruştur. Merkezde bulunan toplam sandık miktarı ise 968 kuruştur¹⁷⁹.

Hastalanan esirler, Dr. Angelos tarafından bir karantina odasının da bulunduğu Çekirge'deki Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hastanesi'nde tedavi edilmektedirler. 1916 yılında Bursa'daki Hilal-i Ahmer Cemiyet Hastanesinin 1.000 yataklı olduğu varsayılmıştır¹⁸⁰.

Salib-i Ahmer heyetinin Bursa Esir Kampı'nı ziyaret ettiği dönemde hastanede yatan 4 tane tifüs¹⁸¹ hastasının var olduğu ve o zamana kadar herhangi bir ölüm vakasının yaşanmamış olduğu belirtilmiştir. Ekim 1917 yılında Bursa Esir Kampı'nda bulunan esirlerin millet ayrımı yapılmaksızın topluca tedavi edildiği de yine rapor edilmiştir¹⁸².

Bursa Esir Kampı'ndan Albay Reşid Efendi tarafından, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne 6 Haziran 1915 tarihinde yazmış olduğu telgrafa göre Muradiye Hastanesi için bir doktor ihtiyacı olduğunu belirtmiştir¹⁸³.

Ankara Vali Vekili tarafından 28 Eylül 1917 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na çekilen telgrafta Rus Rahip Çeyikim'in sağlık sorunları yaşadığı bu sebeple doktor tarafından bir rapor yazıldığı söylenmiştir. Çorum'da bulunduğu müddetçe kötü bir

¹⁷⁷ Key, a.g.e., s.113.

¹⁷⁸ *Documents publiés à l'ocasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917*, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.18

¹⁷⁹ Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, *Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, Türk Kızılay Yayınları, Ankara 2013, s.187.

¹⁸⁰ Sezer, a.g.e., s.381.

¹⁸¹ Tifüs hastalığı lekeli humma, lekeli tifo ve ordu humması olarak adlandırılmıştır. Şiddetli baş ağrısı ve ateşle başlayan bir hastalıktır. Hastalık deri üzerinde yaygın döküntüler yapar, bitlerle bulaşır. İki hafta süren, yaşlılarda oldukça tehlikeli sonuç veren ve iyi olanlarda güçlü bağışıklık bırakan bir hastalıktır. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011, s.15.

¹⁸² *Documents publiés à l'ocasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917*, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.19.

¹⁸³ KA. 12/347.2.

davranışı bulunmayan Rus rahibin Bursa Esir Kampı'na gitmesine bu nedenle izin verildiği bildirilmiştir¹⁸⁴.

28 Kasım 1917 tarihinde İngiliz esir, Hint asıllı İngiliz esir ve Rus esirlerden oluşan toplam sekiz esir verem tedavisi görmektedir¹⁸⁵.

20 Ağustos 1917 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyetince Bursa Esir Kampı'na gönderilen belgede Bursa Gureba Hastanesi'nde Amerikan bezinin kalmadığı bildirilmiştir. Hastaların ihtiyacı olduğu için en kısa sürede kullanılmayan hastanelerden tedarik edilmesi gerektiği anlatılmıştır¹⁸⁶.

Dışişleri Bakanlığı tarafından 1 Ocak 1917 tarihinde Başkomutanlık vekâletine çekilen telgrafta İngiliz harp esirlerinden Kaymakam Charles Coventry'in sağlık problemleri nedeniyle Bursa Esir Kampı'nda tedavi altına alındığı bildirilmiştir¹⁸⁷.

Bursa Valisi tarafından 4 Eylül 1917 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na yazılan belgede Çorum'un havasına alışmadığı için rahatsızlanan Fransız tebaasından Mösyö Jir Vaknad'ın henüz Bursa Esir Kampı'na gelmediği arkadaşlarına gönderdiği mektuptan da gelmeyeceğini bildirdiği bu sebepten dolayı Polis Müdüriyeti'ne bu konu anlatıldığı söylenmiştir.

27 Ağustos 1917 tarihinde Albay Reşid Efendi tarafından Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilmiş telgrafta Bursa Yatılı Askeri Ortaokulu'nda son sistem bit ve haşarat için bir etüv ihtiyacı olduğu bildirilmiştir¹⁸⁸.

1 Haziran 1918 tarihinde Bursa Esir Kampı Komutanı Albay Reşid Efendi tarafından Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen telgrafta Bursa'daki Askeri Hastane de 170 esir asker ve 200 muhafız asker tedavi edilmekte olduğu bildirilmiştir. Ancak adı geçen hastane yatak kapasitesinin üzerinde hasta baktığı için ağır hastaları ve ikinci dereceden hasta olanları ikametlerinde tedavi edilmesi için kabul edilmemiştir. Bu sebepten bir revir hastanesinin yapılması gerekliliği bildirilmiştir¹⁸⁹.

İngiltere Hükümetinin isteği üzerine Kraliyet Elçiliği Osmanlı Dışişleri Bakanlığına savaş esiri General Sir Charles Melliss'in sağlık sorunları nedeniyle daha düşük rakımlı mümkünse deniz kenarı bir yere taşınmasını istemiştir. Hindistan

¹⁸⁴ BOA. DH.EUM.5ŞB.00050/8.

¹⁸⁵ ATASE Arşivi, BDH 2410-20-2-33.

¹⁸⁶ KA. 645/117.

¹⁸⁷ BOA. HR.SYS.02227/69.

¹⁸⁸ KA. 22/16

¹⁸⁹ KA. 73/120.

ordusunun 104.taburunun 6.bölüğünden doktorları Emir Hüseyin Şah ve Resul Şah ile yapılan görüşme neticesinde General Melliss'in önemli bir rahatsızlığı olmadığı M. La Reine'e bildirilmiştir¹⁹⁰. Sağlık ekibi General Melliss'i iki defa kontrolden geçirmiş ve General Melliss'in mide, karaciğer ve diğer organlarında kesinlikle anormal bir şey bulmadığı belirtilmiştir. Tespit edilen bunun bir sinirsel gerilim ve esirliğin verdiği ruhsal düzensizlik olduğudur. Ayrıca Bursa'daki termal banyolar ona faydalı olacağı, tekrar başka yere gönderilmesinin gereği olmadığı dile getirilmiştir¹⁹¹.

Dışişleri Bakanlığı'nın bilgisinde Mudanya'da bulunan Prens Saler Ed Dauleh hasta olan eşinin bir hastanede tedavi görmesi için İstanbul'a beraber gitmek istediğini belirtmiştir. Osmanlı Dışişleri Bakanlığı ilgili makama Prens ve Prensesin İstanbul'a gitmeleri için Alman elçiliğinden bu seyahatin gerekçelerini anlatmalarını istediğini bildirmiştir¹⁹².

Dışişleri Bakanlığınca yazılan belgede ise Çorum Esir Kampı'nda bulunan Fransız halkından Reanault'un hastalığından dolayı Bursa Esir Kampı'na gitmek istediğini bildirmiştir. Ancak İçişleri Bakanlığı hastalığının önemli olmamasından dolayı isteği reddettiği bildirmiştir¹⁹³.

İsrail'in Senore kentindeki evinde Fransız esir M.Tanar Menekbis, Benelüks Kraliyet Elçiliğine başvurarak sağlık sorunları nedeniyle Bursa Esir Kampı'na gitme isteğini belirtmiştir. Benelüks Kraliyet Elçiliği M.Tahar Menekbis'in Bursa'ya yerleşmesi için Dışişleri Bakanlığı'ndan bir sağlık raporu temin edildiği belirtilmiştir¹⁹⁴.

13 Kasım 1916 tarihinde Amerika Elçiliği Anadolu'daki esir kamplarında kalan esirleri için dış tabipleri temin edilmesini istediğini bildirmiştir. Başkomutan Vekili Enver Paşa 15 Kasım 1916 tarihinde cevap olarak: *“Nezdimizde bulunan esirlerden dişlerini tedavi ettirmek isteyenler diş tabibi vasıtasıyla tedavilerini zaten yaptırmaktadır. Fakat şu ana kadar esirlerin bir dişçiye şiddetli ihtiyaçları olduğuna dair üsera garnizon kumandanlıkları tarafından bir istek olmadığı, yalnızca bazı esirlerin dişlerinin Müftizâde Akif Bey'e tedavi ettirildiği ancak ulaşım ve tedavi*

¹⁹⁰ Documents publiés à l'ocasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.19.

¹⁹¹ BOA. HR. SYS.02227/16.

¹⁹² Documents publiés à l'ocasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.19.

¹⁹³ BOA. HR. SYS. 02228/4.

¹⁹⁴ BOA. HR. SYS. 02227/16.

masrafları esirler veya Amerika Sefareti tarafından ödenirse Müftîzâde Akif Bey'in Afyonkarahisar, Yozgat ve Kastamonu Üsera Garnizonlarında bulunan esirlerin de dişlerini tedavi etmek üzere gönderilmesine müsaade edileceği” belirtilmiştir. Başkomutanlık ayrıca Konya, Kütahya, Kırşehir, Bursa Esir Kampı'nda bulunan esirlerin Müftîzâde Akif Bey vasıtasıyla dişlerinin tedavi ettirileceği söylenmiştir¹⁹⁵.

Hollanda Elçiliği, Dışişleri Bakanlığı'na yazmış olduğu telgrafta göre Yozgat ve diğer esir kamplarında ikamet ettirilen İngiliz esirlerin dişlerini tedavi ettirmek üzere esir kamplarına bir diş doktoru gönderilmesi talebinde bulunmuştur. Başkomutanlık vekâleti esir kamplarına diş doktorunun gönderilmesine sıcak bakmış fakat masraflarının kim tarafından ödeneceğinin belirlenmesini istemiştir. Dışişleri Bakanlığı, yapılan tetkikat neticesi olarak tedavi masraflarının Hollanda Devleti tarafından üstlenildiğinin belirtmesi üzerine esir kampları için gereken diş doktorlarını temin edeceğini söylemiştir¹⁹⁶.

Dışişleri Bakanlığı'ndan Bursa Esir Kampı'na 4 Eylül 1917 tarihinde gönderilen telgrafta Bursa Esir Kampı'nda bulunan M.La Reine isimli esirin ve İngiliz esirlerin durumlarının gözlemlenilmesini istediğini belirtmiştir¹⁹⁷.

Osmanlı Devleti, esirleri kendi vatandaşlarından ayırmamış her türlü fedakârlığı göstermiştir. Ancak 24 Ocak 1917 tarihinde Amerika Elçiliği Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu telgrafta Kûtü'l-Amâre'de esir alınan İngiliz askerlerin Konya, Afyonkarahisar, Bursa, İzmit, Ankara ve diğer yerlerde çok kötü şartlarda barındırıldığına, kendilerine yardım edilmesine izin verilmediğine, sağlık durumlarıyla ilgili haber alınmakta zorlanıldığını bildirmiştir. Aradan yedi ay geçmesine rağmen esirlerle doğrudan doğruya temasta bulunulamadığına ve tarafsız doktorlardan oluşturulacak bir komisyonun Osmanlı Devleti'nde bulunan İngiliz savaş esirlerinden hasta ve yaralı olanlara yardım etmek üzere ülkeye girişine izin verilmesine dair Amerika Elçiliği'ne aktarılmıştır¹⁹⁸.

15 Aralık 1917 tarihinde, Haydarpaşa Hastanesi'ne tedavi için gönderilen Teğmen Mousley'in gözlerinden rahatsız olmadığı anlaşılmıştır. Verilen rapor doğrultusunda Bursa Esir Kampı'na sevk edilmiştir¹⁹⁹.

¹⁹⁵ Özçelik, a.g.e., s.70., BOA. HR. SYS. 2223/1.

¹⁹⁶ Özçelik, a.g.e., s.70.

¹⁹⁷ BOA. HR. SYS. 02228/4.

¹⁹⁸ Köse, a.g.e., s.304.

¹⁹⁹ BOA. HR. SYS. 2228/47.

Doktor Besim Ömer tarafından, Genel Müfettişliği'ne 8 Haziran 1918 tarihinde yollanan telgrafa göre Bursa Esir Kampı Revir Hastanesin'de kullanılmayan sağlık için gerekli olan eşyaların tutanak altına alınarak ödemesinin yapılacağı bildirilmiştir²⁰⁰.

1 Eylül 1918 tarihinde Bursa Valiliği'nden Milli Savunma Bakanlığı'na yazılmış olan yazıda Kûtü'l-Amâre'de esir düştükten sonra önce Haydarpaşa Hastanesi'nde daha sonra da Bursa Esir Kampı'nda tedavisine devam edilen ancak iyileşmeyen İngiliz Teğmen E. O. Mousley'in Bern İtilafnamesi gereğince oluşturulacak seyyar komisyonca muayene edildikten sonra İngiltere'ye dönüşüne izin verilip verilmediği Hollanda Elçiliği'ne bildirilmesi gerektiği belirtilmiştir²⁰¹.

12 Mayıs 1918 tarihinde rahatsızlığından dolayı Fransız esirlerden Prieuret'in vefat ettiği bildirilmiştir²⁰². Esir Nizamnamesince belirtilen hususta cenazesi defnedilmiştir.

Albay Baines'ın kaleme aldığı raporda Denizli Esir Kampı'nda fiziksel durumları iyi olmayan yarı aç 600 Hint esiri Bursa Esir Kampı'na tedavi amaçlı geldiği belirtilmiştir²⁰³. Gelen esirlerden 14 tanesi iki hafta içinde humma ve zatürreden vefat etmiştir. Ayrıca Bursa Esir Kampı'nda bulunan Hintli bir subayın ileri derecede veremden öldüğü belirtilmiştir²⁰⁴.

Süveyş Komisyonu Raporu'na göre İstanbul'da bir Arap isyanını kışkırtmak ve isyan çıkarma suçlamalarıyla tutuklanan Binbaşı Cree, Binbaşı Tod, Bay Dexter ve Mirza Ali 7 Temmuz 1917 tarihinde tedavi amaçlı Bursa'ya gönderilmişlerdir. Tedavilerinin ardından 7 Ekim tarihinde asılmalarına karar verilmiştir.

9. BURSA'DAKİ ESİRLERİN HABERLEŞMESİ

Osmanlı Devleti, esirlerin haberleşme konusunda Lahey Sözleşmesi ve Üsera Talimatnamesi'ni esas almıştır.

Lahey Sözleşmesi'nin 16. maddesine göre *“istihbarat/danışma büroları posta taşıma ücretlerinden muaftır. Savaş esirlerine gönderilen ya da savaş esirlerinin gönderdiği mektuplar havaleler ve değerli maddeler ile koliler gönderilen ülkede*

²⁰⁰ KA. 12/347.

²⁰¹ Mousley, a.g.e., s.250.

²⁰² BOA. HR. SYS. 2246/41.

²⁰³ British, *“Breaches Of The Laws Of War With Appendices”*, 3 June, 1919.

²⁰⁴ Ersaydı, a.g.e., s.170.

olduğu gibi gönderilme güzergâhındaki aracı ülkelerde de her türlü posta vergilerinden muaftır²⁰⁵.

Üsera Talimatnamesi'nin 7. Maddesine göre ise *“Üseray-ı Harbiyeye mahsus olan veya onlar tarafından irsal olunan mektuplar, havale nameler nukud ve posta paketleri gerek mevrut ve gerek mahrec memleketde, gerekse mutavassıt memleketlerde her türlü posta ücretatından muaftır. Üseray-ı Harbiyeye mahsus hedaya ve ianat-ı ayniyeye her türlü ithalat rüsumundan vesaireden muaftır olduğu gibi hükümetçe işletilen hatvetten ücretat-ı nakliyeden de muaftır. Bilimum Üseray-ı Harbiyenin Memalik-i Osmaniye dahilinde nakli mesarifi Hükümeti Seniyece ifa olunur²⁰⁶.*

Bu maddelerde değinilen ortak konu esirlerin göndermiş olduğu postalardan, ücretten alınmayacağıdır. Osmanlı Devleti'nde esirlerin haberleşmeyle alakalı tüm işlemlerinden Hilal-i Ahmer Cemiyeti sorumlu olmuştur.

Esirlerin haberleşme şartları ve Hilal-i Ahmer'in üzerine düşen görevleri belirtmek için, Genel Menzil Müfettişliği tarafından Hilal-i Ahmer aracılığı ile Afyonkarahisar, Sivas ve Bursa Garnizonlarına gönderilmek üzere Eylül 1916 tarihinde bir genelge yayınlanmıştır. Bu genelgede:

1. *Garnizon kumandanları yalnız üseraya ait mektup, paket ve para gibi hususlarda doğrudan doğruya Hilal-i Ahmer Genel Merkez ile irtibata geçebilirler.*

2. *Üsera namına gönderilen akçe bir maaştan fazla ise fazlası daha sonra verilmek üzere kasada muhafaza edilecek ve aynı zamanda kendilerine de malumat verilecektir.*

3. *Sansür edilmemiş mektupların üseraya verilmesi kesinlikle yasaktır.*

4. *Şayet yabancı memleketlerde bulunan bazı kişiler tarafından doğrudan doğruya garnizon kumandanlığına mektup gönderilirse iş bu mektuplar üzerine cevap vermekle kalınmayıp asıl mektuba cevap verilecek garnizonlar tarafından Genel Menzil Müfettişliği'ne gönderilecektir.*

5. *Genel Menzil Müfettişliği bu gibi mektuplara cevap verilmesini münasip görüldüğü takdirde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne takdim eder²⁰⁷.*

²⁰⁵ Oran Arslan, a.g.e., s.23.

²⁰⁶ Akkor, a.g.e., s.78.

²⁰⁷ Akçay, a.g.e., s.93.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti kontrolünde gönderilen paketler, mektuplar ve kolilerin güvenli teslimatı son derece önemlidir. Ancak savaş döneminde esirlerin her konuyu yazmaları mümkün değildir. Bu konu hakkında esirlere, Üsera Talimatnamesi'nin 8. Maddesi beyan edilmiştir. Bu madde şu şekildedir: *“Üseray-ı Harbiye mektupları, namlarına gelen paketler gazeteler ve keza irsal edecekleri mevcut daima sansüre tabidir. Binaenaleyh iş bu mevad sansür edilmedikçe irsal olunmayacağı gibi sansür edilmedikçe kendilerine verilmez. Mahzurdan salim olmayanlar ise ita olunamaz”*²⁰⁸. Esirlere gönderilen mektuplar sansür işleminden sonra esirlere verilecektir ancak uygun bulunmayanların teslimatı yapılamayacaktır.

I. Dünya Savaşı ile beraber Hilal-i Ahmer Cemiyeti sosyal yardım faaliyetleri Galiçya'dan Mısır'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Özellikle İngiliz ve Fransız esirler, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Amerikan Büyükelçiliği aracılığıyla giysinin yanı sıra kitap isteginde de bulunmuşlardır. Ancak kitaplarla ilgili bir ön incelemenin de yapıldığı bazı belgelerden anlaşılabilmektedir. Bazı durumlarda ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti esir ailelerin gönderdiği çeşitli içerikteki paketleri dağıtma görevini de üstlendiği görülmektedir²⁰⁹.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, askerlik şubeleriyle iletişim içinde olduğunu ifade etmiştir. Esir ailelerin müracaatlarının askerlik şubesine başvurdıkları, eğer yoğunsa şubeden bir memurun bu işlerle sorumlu olacağı belirtilmiştir. Savaş esirlerinden bir müddet haber alınamayan ve savaş neticesinde kayıp oldukları resmen onaylandığı zaman aileler tarafından Dışişleri Bakanlığı'na bildirileceği söylenmiştir. Kayıp olarak bildirilen kişilerin ismi, babasının ismi, yaşı, nereli olduğu, hangi birlikte bulunduğu, hangi cephede savaştığı ve adresinin belirtilmesi istenmiştir²¹⁰.

Teslim şartlarını taşıyan mektupların esirlerin eline ulaşması zaman alıyordu. Bunun sebebi bütün mektupların İstanbul'da toplanıyor olmasıdır. Bu yoğunluk içinde gerekli sıralama yapılsa bile eksik ya da yanlış adresler yüzünden gecikmeler yaşanmıştır. Bir diğer nokta ise dil bilen eleman eksikliğidir. Sansür müfettişliği bünyesinde 38 Müslüman ile 26 Gayrimüslim (18 Ermeni, 6 Musevi, 2 Rum)

²⁰⁸ Akkor, a.g.e., s.80.

²⁰⁹ Hakan Anameriç, “Türk Kızılayı'nın (Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti) Savaş Esirlerine Kitap ve Kütüphane Hizmetleri”, *Erdem Dergisi*, Haziran 2010, S.58, s. 24.

²¹⁰ Osmanlı ve İngiliz Ordularına Mensup Hasta ve Mecruhi Üsera-ı Harbiye'nin Mübadelesine Dair, İstanbul Matbaayı Askeriye, İstanbul 1334.

bulunmaktadır. Bu kişiler batı dillerini kolay çevirirken özellikle Hintli esirler için yazılan mektupların çevirileri uzun sürmektedir²¹¹.

Hintli esirlerin gördükleri iyi muamelelerin mektupları vasıtasıyla memleketlerine bildirmelerinin, Hindistan'da birçok Müslüman'ın bulunması dolayısı ile faydalı olacağı teşkilat raporlarında belirtilmiştir. Hintçe bilen memur eksikliğinin bir yansıması olarak, birçok esir mektubunun yerine ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Hatta Hintli askerlerin uzunca bir müddet Hintçe mektup alamadıkları için şikâyetle bulundukları da tespit edilebilmektedir²¹²."

Bu gecikmelerden dolayı Mart 1917 tarihinde İstanbul Sansür Müfettişliği bünyesinde Üsera Sansür Komisyonu kurulmuştur²¹³.

Savaş esirlerine gönderilecek mektup ve kartpostal üzerine esirin ismi, babasının ismi, rütbesi, alayı, taburu, bölüğü, memleketi, esaret hayatını yaşadığı yer ya da karargâhı, hangi esir kampında bulunduğu ve esir numarasını zarf veya kartın üzerine yarısını kaplayacak şekilde sade biçimde yazılması istenmiştir²¹⁴.

Esirler sadece aileleri ile haberleşebiliyor olsalar da, belirlenen mektup gönderme şartları dışında özel günlerde ayrıcalık tanınabilmektedir. Başkomutan Vekili Enver Paşa 28 Kasım 1916 tarihinde yayımladığı bir genelge ile Türkiye'de bulunan esirlerin İsa Yortusu münasebetiyle ailelerinden başka dost ve akrabalarına bir defaya mahsus olmak üzere ayrıntılı bir şekilde mektup yazmalarına müsaade edildiğini açıklamıştır. Bu konuda Dışişleri vasıtasıyla Amerika Elçiliği'ne bilgi verilerek Müslümanların mübarek günlerinde de Türk esirlere aynı suretle ayrıntılı mektup yazdırılmasına izin verilmesinin sağlanmasını istemiştir. Daha sonra ise Türkiye'deki esirlere Noel sebebiyle sağlanan böyle bir imkândan dolayı Fransa hükümeti de aynı kolaylığın dini bayramlarda Osmanlı esirlerine sağlanacağını vaat ettiği söylenmiştir²¹⁵.

I.Dünya Savaşı'ndan 1 Ocak 1917 tarihine kadar esirlere gönderilen mektup sayısı, 310.336'ya ulaşmıştır. Sayı çok fazla olduğu için kolilerin dağıtımını da aksatmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin hazırladığı listelere göre teslimat yapan kamp komutanları, listelerde adı bulunmayan esirlerin durumlarını araştırdıktan sonra eğer adı

²¹¹ Akkor, a.g.e., s.87.

²¹² Demir, a.g.e., s.142.

²¹³ Oran Arslan, a.g.e., s.127.

²¹⁴ Osmanlı ve İngiliz Ordularına Mensup Hasta ve Mecruhi Üsera-ı Harbiye'nin Mübadelesine Dair, İstanbul Matbaayı Askeriye, İstanbul 1334.

²¹⁵ BOA. HR. SYS. 2223/27.

geçen esir vefat etmiş ise üzerine öldü kaşesi basılarak adrese geri gönderilmiştir. Mektupların iadesini gerektiren diğer bir durum ise zarfın içinden çıkan boş kağıtlardır.

Ayrıca esirlerin yazmış olduğu mektuplarda sansür işlemine tabi tutulmuşlardır. Esirlerin haberleşmelerini engelleyen en önemli sorun ise iki ülke arasındaki anlaşmazlıklardır. İngiltere, Türk esirlerinin haberleşmesini kısıtlamış, Osmanlı Devleti de İngiliz esirlerinin haberleşmesini kısıtlamıştır. Bu sorunu Amerika Elçiliği'nin araya girmesiyle olumlu sonuçlanmıştır. Ancak 1916 yılında İngiltere, Türk esirlerinin haberleşmesine tekrar bir kısıtlama getirince Osmanlı Devleti de esirlerin 4 kartpostal ile 2 adet mektup yazmasına karar vermiştir²¹⁶.

Esirlere, aileleri ve yardım kuruluşları tarafından gönderilen kolilerde esirlerin firar etmesini kolaylaştıracak eşyaların olmaması için koliler sıkı bir şekilde kontrol edilmekte hatta gönderilen paralar esirlere ihtiyaçları kadar verilmektedir. Esirlere birden fazla elbise verilmemesi ve yerli ahali elbisesi giymelerinin yasaklanması da firar etmelerini önlemeye yöneliktir. İngiliz ve Fransız hükümetleri hesabına Hollanda Sefareti vasıtasıyla tedarik olunan, esirlere verilecek hâki renkteki elbiselerin Osmanlı askeri üniformasına benzemesi de firar girişimlerini kolaylaştıracak ve bazı karışıklıklara yol açacağı için sorun oluşturmuştur²¹⁷. Esirlere gönderilecek kolilerin içerisinde sucuk, pastırma gibi kokulu şeylerin gönderilmemesi istenmiştir²¹⁸.

Esirlere gönderilen paketlerin içinde iki don, iki gömlek, iki ceket, çorap, mendil, tütün ve peynir gibi maddelerin olduğu tespit edilmiştir²¹⁹.

Esirlerin haberleşmesinde belirli kurallara dikkat edilmektedir. Subayların ya da askerlerin ayda iki sayfalık iki mektup ile dört satırlık dört kart yazmalarına izin verilmiştir ancak ailelerinden gelen mektup ve kartlarda hiçbir sınırlama yoktur²²⁰. Esir aileler tarafından gönderilecek mektup ve kartpostallara pul zorunluluğu getirilmediği ifade edilmiştir²²¹.

²¹⁶ BOA. HR. SYS. 2254/2.

²¹⁷ Çelik, a.g.e., s.59.

²¹⁸ Osmanlı ve İngiliz Ordularına Mensup Hasta ve Mecruhi Üsera-ı Harbiye'nin Mübadelesine Dair, İstanbul Matbaayı Askeriye, İstanbul 1334.

²¹⁹ Osmanlı ve İngiliz Ordularına Mensup Hasta ve Mecruhi Üsera-ı Harbiye'nin Mübadelesine Dair, İstanbul Matbaayı Askeriye, İstanbul 1334.

²²⁰ *Documents publiés à l'occasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917*, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.13.

²²¹ Osmanlı ve İngiliz Ordularına Mensup Hasta ve Mecruhi Üsera-ı Harbiye'nin Mübadelesine Dair, İstanbul Matbaayı Askeriye, İstanbul 1334.

Sınır Komutanlığı'ndan Hilal-i Ahmer'e 13 Ekim 1915 tarihinde gönderilen bir telgrafta; "On onbeş gündür Afyonkarahisar Esir Kampı'ndan Bursa Esir Kampı'na sevk edilen Fransız esirlere ait paket ve evraklar Sivas Esir Kamp Komutanlığı'nda olduğundan gelen evrak ve malzemeler buradan sahiplerine ulaştırıldığı belirtilmiştir²²².

Bursa Esir Kampı'na 21 Nisan 1917'de gönderilen 61 kitap paketi sansürden geçirildikten sonra esirlere verilmişti²²³.

Osmanlı Devleti'nde bulunan savaş esirleri, İngiltere Devleti'nde kalan Türk esirlerine göre daha fazla özgürlükleri vardı. Bursa Esir Kampı'ndaki, esirlerin müzik yapma imkânları vardır. Esirlerin piyano çalma kart oynama ve arkadaşlarını ziyaret etme imkânları vardır²²⁴.

Benelûx Kraliyet Elçiliği Bursa Esir Kampı'nda, esir subaylar mektuplarının çok geç geldiğini ve yetkililerin buna bir çare bulmaları gerektiğini, bu olumsuzluğun normal bir süreye çekilmesi gerektiğini Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'ndan rica ettiği bildirilmiştir²²⁵.

Genel Menzil Müfettişliği'nin 28 Ağustos 1916 tarihinde büyükelçiliklerle olan haberleşme konusunda Afyonkarahisar, Sivas, Manisa, Ankara, Sivas, Kütahya, Eskişehir, Konya, Bursa, Yozgat, Kastamonu, Musul Esir kamplarına ve Bilemedik Esir Amele Tabur Komutanlığı'na yazmış olduğu yazıda uyarı yapılmıştır. Bu uyarıya göre yazılacak olan mektuplarda, esir kampları ve diğer esirlerle ilgili şeyler olmayacak ve mektuplar mutlaka tercüme edilerek merkeze tercümeleriyle birlikte gönderilecektir²²⁶.

Bütün bu sınırlamalar, esirlerin büyükelçiliklerden rutin isteklerini belirten yazışmalarını ve bunların cevaplarını kapsayacaktır. Esirler, büyükelçiliklerden talep ettikleri ayni ve maddi yardımları ayda bir kez Osmanlı Dışişleri Başkanlığı aracılığıyla ilgili büyükelçiliğe bildireceklerdir²²⁷.

Bursa Esir Kampı Komutanlığı'ndan, 13 Haziran 1917 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti Üsera Komisyonu'na gönderilen telgrafta Bursa Esir Kampı'na gönderilen iki

²²² Akçay, a.g.t, s.118.

²²³ Oran, a.g.e., s.195.

²²⁴ *Documents publiés à l'ocasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.19.*

²²⁵ *Documents publiés à l'ocasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.13.*

²²⁶ Arslan, a.g.e., s.190.

²²⁷ Arslan, a.g.e., s.191.

paket ve eşyanın sahibinin aslında Belemelik Esir Kampı'nda olduğu bu yüzden de paketin ve eşyanın kabul edilmediği bildirilmiştir²²⁸.

Esirlerin farklı yerlere sevkleri gerçekleştirilmiş olsa bile adlarına gelen her türlü posta, paket ve mektup esirin bulunduğu garnizona yeniden gönderilmiştir. 7 Mart 1918 tarihli bir başka belgede Bursa Esir Kamp Komutanı Albay Ahmet tarafından Esir Komisyonuna gönderilen yazıda, yine Afyonkarahisar Esir Kampı'ndan Bursa Kampı'na sevk olunan İngiliz savaş esirlerinden Kaymakam Wilson adına gelecek paket, mektup ve eşyanın Bursa Esir Kampı'na gönderilmesi istenmiştir²²⁹.

Bursa Esir Kampı Komutanı Abay Tevfik tarafından, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Üsera Komisyonu'na 23 Haziran 1918 tarihinde göndermiş olduğu yazıda Afyonkarahisar Esir Kampı'ndan, Bursa Esir Kampı'na gönderilmiş olan paketler isim yanlışlığından dolayı geri gönderildiğini bildirmiştir²³⁰.

10. BURSA ESİR KAMPINDA YAŞANAN FİRAR OLAYLARI

Esirler için hazırlanan Üsera Talimatnamesi'nin (24, 25, 26, 27, 28)²³¹ maddeleri disiplin konuları hakkındadır. 1914 Kasım günü düzenlenen Üsera Talimatnamesi'nin 27.maddesi firar eden esirleri kapsamaktadır.

“Firar eden esir subayların, firar etmeyeceklerine dair namusları üzerine yemin etmelerine rağmen firar ettiklerinde yakalanarak kendilerine bağışlanan serbest dolaşım hakları kısıtlanmıştır. Nezdinde bulunan esir subay firar girişiminde bulunmazsa bunlara insan haklarının gerektirdiği şekilde muamele edilecektir. Şimdilik esir generaller ile subayların her gün dışarı çıkmalarına izin verilecektir”²³².

Esirlerin kurallara uygun davranışından ve disiplinli tavırlarından kamp komutanları son derece hoşnuttur. Cezai bir durum olmaksızın gerekli görüldüğü hallerde kamplar arasında esir değişimi yapılabilmektedir. Firara teşebbüs edenlerin

²²⁸ BOA. DH. EUM. 5. ŞB. 822/16.

²²⁹ Akçay, a.g.t., s.104.

²³⁰ BOA. DH. EUM. 5. ŞB. 820/329.

²³¹ “24. Savaş esirleri devletin tüm kanunlarına ve düzenlemelerine, emir ve talimatlarına tamamen tabi tutulur.

25. Garnizonda disiplin gereklerine ve asayiş durumlarına göre subayların tamamen serbest bırakılması, askerlerin de özel günlerde ve muayenede koruma askerleriyle küçük postalar halinde düzenlenmesi gerekir.

26. Esirler, suçlarının derecesine ve gereğine göre Askeri Mahkemelere yönlendirilir ve asker gibi yargılanır.

27. Firar etmeye teşebbüs edenler serbestliğini kaybederek sert muamelelere tabi tutulur ve firar anında tutuklanması için genel kurallar gereğince silah kullanılabilir.

28. Esirlerden uygunsuz davranışta bulunanların olması durumunda, garnizonda gerekli güvenlik önlemlerinin alınması konusunda garnizon komutanları, kolordu komutanlarından bunu talep etme hakkına sahiptir ve söz konusu komutanda bu konuda garnizon komutanlarını desteklemelidir. ”, Oran Arslan, a.g.e., s.51.

²³² Arslan, a.g.e., s.197.

serbestliliği kısıtlanmıştır, firar durumlarında silah kullanılabileceği hükme bağlanmıştır ve firar eden de yakalananlara firarından dolayı ceza verildiği belirtilmiştir.

12 Mayıs 1917 tarihinde Bursa'da mekteplerin bayram temizliği sırasında firar eden iki Rus esir Tatar Gafur oğlu Zinetullah ve Semiullah oğlu Habibullah'ın yakalanması için İçişleri Bakanlığı'na yazı gönderilmiştir²³³.

Aydın Valisi tarafından 12 Mayıs 1918 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na gönderilen telgrafta Bursa Esir Kampı'ndan kaçan Cezayirli Mehmed, Seyid Ali, Salih oğlu Mehmed ve Muhammed adlı Fransız esirlerin daha bulunmadığı bunlar hakkında malumat verilmesini istemiştir.

Harbiye Nazırı Mustafa tarafından, İçişleri Bakanlığı'na 23 Kasım 1918 tarihinde göndermiş olduğu telgrafta Bursa Esir Kampı'ndan firar eden ve eşkali bildirilen kaymakamın bulunduğu gibi derdesti uygun görüldüğü ifade edilmiştir²³⁴.

Bazı asker kaçakları da birliklerinden firar ederek dağlarda oluşturarak soygun, gasp gibi adli suçlara bulaşmaktadırlar. Bursa Esir Kampı'ndan firar eden Arnavut namıyla bilinen Nikola oğlu Hristo ile Veletler Karyesi'nden²³⁵ Anakorlu İstirati, Armudlu Dimitri silahlı olarak Mudanya'nın Yörüklü Karyesi'nde bir eve girerek dört teneke zeytinyağı çalmışlar ve bu zeytin yağlarını da daha evvel Çenbi Karyesi'nde Hacı Sait adlı bir kişinin evine zorla girerek aldıkları bir kırsığın üzerine Veledler Karyesi'ne gitmek üzere yüklemişlerdir. Yol üzerinde Kızıl Karyesi'nden geçerlerken köyün korucusu tarafından kimliklerine bakmak için durdurulmuşlardır. Sahip oldukları İngiliz mavzer ve gayra tüfekleriyle koruyucuya ateş açan firarilerden Hristo yaralı olarak ele geçirilmiş, İstirati ve Dimitri kaçmayı başarmışlardır. Çaldıkları yağlara ve yanlarında bulunan tüfeklere de el konulmuştur. Hristo ifadesinde her iki hırsızlık fiilini kendilerinin islediğini, ayrıca adı geçen yerde vukua gelen başka suçları da islediklerini itiraf etmiştir²³⁶.

İmam kılığına girip esir kampından kaçan Yarbey Newcombe, Bursa Esir Kampı'na yollanmıştır. Kampta bulunduğu sırada Yarbey Newcombe'nin Mile adlı sevgilisi Mudanya'da bir Rum kayıkçı ile anlaşmıştır. Bunun üzerine Newcombe imam kılığına bürünerek kamptan kaçmış ve tüm gece yürüyerek Mudanya'ya varmıştır. Daha

²³³ BOA. DH. EUM. 5.ŞB. 37/21.

²³⁴ BOA. DH.EUM.6.ŞB.00037/ 00002.

²³⁵ Veletler, Bursa ilinin Büyükşehir ilçesine bağlı bir mahalledir. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Veletler>. (Erişim Tarihi: 01.12.2019).

²³⁶ Mutlu, a.g.e., s.77.

sonra İstanbul'a varan Newcombe, White ve Alan Bott gibi Rusya'ya kaçma niyetindedir²³⁷.

Bazen de diğer esir kamplarından kaçan esirler ile ilgili bilgiler paylaşılmıştır. Osmanlı İçişleri Bakanı Talat Paşa, 16 Ağustos 1916 tarihinde Adana, Aydın, Bursa, Halep, Konya, Çanakkale, Mersin, Karesi, Menteşe, Antakya ilçelerine çektiği telgrafta, Pozantı-Belemedik'teki 3 İngiliz esirin 7 Ağustos 1916 tarihinde firar ettiğini belirtmiştir.

Firar eden esirlerin il ve ilçelerden geçme ihtimaline karşı tedbirlerin alınmasını isteyerek 3 esirin eşkâllerini şu şekilde tarif etmiştir²³⁸. Verilen bilgiler sayesinde esirleri bulmak daha kolaylaşmıştır.

Tablo 8. Firar Eden Esirlerin Eşkâlleri

Jerinle Linfon	Uzun boylu, sarı saçlı, mavi gözlü, tıraşlı, bıyıklı, 25 yaşında
Frederik Asnun	Uzun boylu, sarı saçlı, 23 yaşında
Corc	Uzun boylu, sarı saçlı, sarı yüzlü, 23 yaşında

²³⁷ Mousley, a.g.e., s.300.

²³⁸ BOA. DH. ŞFR. 670/20.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BURSA ESİR KAMPI'NDAKİ ESİRLERİN MÜBADELESİ

1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA ESİRLERİN İADESİ

I.Dünya Savaşı'nın bitmesiyle esirler için yeni bir dönem yaşanmaya başlamıştır. Savaş meydanlarında aldığı yaralardan dolayı mübadele edilenler haricinde esir kamplarına ulaştıktan sonra durumu ağırlaşanlar, salgın hastalığa yakalananlar ya da çeşitli gerekçelerle sağlıklarını kaybedenler de farklı zaman dilimlerinde memleketlerine gönderilmişler.

I.Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak ayrılan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütakeresince çoğunluğu İngilizlerin oluşturduğu İtilaf askerlerinin ve sivil esirleri iade etmeyi kabul etmişti.

Osmanlı Devleti, düşman devletlerle esir mübadelesiyle ilgili ikili anlaşmaların yapılmaya başlanılan 8 Haziran 1916 tarihinden itibaren hasta esirlerin mübadelesi için garnizon ve hastanelerdeki esirlerin mübadelesine yönelik muayeneleri ve sayımlarına başlamıştır. Mübadele edilecek esirlerin listelerinde zaman zaman sıkıntılar çıksa da iade ve sevk edilecek sakat esirlere dair listeler Başkomutanlık Vekâleti tarafından düzenlenip Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir.

Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletlerin elinde çok sayıda sakat ve hasta esirlerin bulunmasından dolayı Başkomutanlık Vekâleti, 1917 yılının başlarında Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na hasta, ağır yaralı ve sakat esirlerin Rusya, İngiltere ve Fransa ile mübadelesine dair tarafsız ülke elçilikleri aracılığıyla girişimleri hızlandırmak istemiştir. Osmanlı Devleti, esir mübadelesi ile ilgili İtilaf Devletleri'ne yaptığı teklifleri tarafsız ülke konumunda olan İspanya'nın Stockholm Elçiliği vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. Osmanlı Devleti mübadele edilecek Rus, Romen, İngiliz ve Fransız esirlerin isimlerini İspanya ve Hollanda Elçiliği aracılığıyla gerekli ülkelere göndermiştir²³⁹.

I. Dünya Savaşı esnasında esir kamplarında tutulan yahut çalıştırılan diğer devlet vatandaşları ile mübadele ve sevk süreci başlatılması gereklilik haline gelmiştir. Savaş sonrası gerek Osmanlı vatandaşlarının özgürlüklerine kavuşması gerekse esir tutulan

²³⁹ Çağlar Öngel, *Birinci Dünya Savaşı'nda Pozantı-Belemedik (Bilemedik) Esir Kampı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2018, s.121.

diğer devlet vatandaşlarının mübadele edilmesi devletlerin arasında sağlanan bazı müzakerelerle sonuca ulaştırılmaya çalışılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında Türk vatandaşlığına geçerek Türkiye'de kalmış Müslüman Rus esirler genellikle Kocaeli, Ankara, Niğde, Eskişehir ve Bursa gibi illere yerleştirilmiştir²⁴⁰.

I. Dünya Savaşında Almanya ile müttefik olan Osmanlı Devleti, pek çok cephede İtilaf Devletleriyle mücadele etmiş, bunun sonucunda 2.500 Rus Esir, 9.502 İngiliz Esir, 152 Fransız Esir ve 700 İtalyan Esir ele geçirilmiştir²⁴¹.

Mübadele edilecek sivil esirlerle ilgili olarak belgelerde bazı örneklerle rastlamak mümkündür. Bu anlamda mübadele kapsamında memleketlerine gönderilmesini isteyen İngiliz William Gulyannis'in Bursa'da ikamet ettiği bildirilmiş ve tasdikli belge suretinin gönderilmesi talep edilmiştir²⁴².

Dışişleri Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 14 Aralık 1914 tarihinde yazılan belgeye göre Varşova ahalisinden ve Rus Hükümeti memurlarından olan Richard Müncheimer'in Sarıkamış'ta Osmanlı askerlerince esir edilerek Bursa'ya getirilmiş olduğu. Osmanlı Devleti ile Polonya arasındaki dostluktan ötürü Richard Müncheimer'in eşi tarafından verilen dilekçe doğrultusunda Besarabya'daki İsmail Kasabasına gönderilmesinin daha uygun olduğunu bildirilmiştir²⁴³.

Osmanlı topraklarında esir bulunan sivil İngiliz esirlerin İngiltere'deki sivil Osmanlı esirleriyle değişimi ve bu muamelenin Fransız sivil esirleri içinde uygun görüldüğünden Fransız ve İngiliz esirlerine ait bilgiler 17 Mart 1917 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir²⁴⁴.

Dışişleri Bakanlığı'ndan 27 Kasım 1918 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na çekilen telgrafta haç sırasında esir alınan ve Bursa Esir Kampı'nda bulunan İngiliz asıllı Hintli esirlerinin memleketlerine geri dönme talebinde bulunduklarından dolayı vapurda inecekleri limana kadar gerekli bütün masrafları Bursa Esir Kampı yerel memurlarınca karşılanacağını Hollanda Devleti'ne tekrar bildirilmesi istenmiştir²⁴⁵.

²⁴⁰ Öngel, a.g.t., s.133.

²⁴¹ Key, a.g.t., s.121.

²⁴² Key, a.g.t., s.125.

²⁴³ BOA. HR. SYS. 02346/00020.

²⁴⁴ BOA. HR. SYS. 5.ŞB. 35/6.

²⁴⁵ BOA. DH. EUM. 5ŞB. 00076/00024

Savaş meydanlarında aldığı yaralardan dolayı mübadele edilenler haricinde esir kamplarına ulaştıktan sonra durumu ağırlaşanlar, salgın hastalığa yakalananlar ya da çeşitli gerekçelerle sağlıklarını kaybedenler de farklı zaman dilimlerinde memleketlerine gönderilmişlerdi²⁴⁶.

Alınan esirlerden bazıları kamplara gönderilmeden doğrudan memleketlerine gönderilmiş, yaraları olan esirler ise tedavilerinden sonra memleketlerine gönderilmiştir. İki gruba ayrılan esirlerin iadesi için Papalık, Osmanlı Devleti ile 6 Şubat 1915 tarihinde anlaşma yapmıştır. Esir değişimiyle alakalı olarak Papa'nın girişimleri sürerken Amerikan büyükelçiliği aracılığıyla İngiltere, Osmanlı Devleti'ne bir esir değişim teklifinde bulundu. 13 maddeden oluşan teklife göre:

1. *Bir ya da birden fazla uzvun kısmen veya tamamen kaybı (Ör. En azından bir el ya da ayak).*

2. *Bir ya da daha fazla uzvun işlevini kaybetmesi, kasların yağlanması ya da zarar görmesi veya eklem sertleşmeleri: ciddi oranda hareket yeteneğini kaybedecek ölçüde omurganın zarar görmesi, süreklilik arz eden damar sertleşmesi. (subaylar ve astsubaylarda görülme olasılığına karşılık) “uzvun kısmen ya da tamamen kaybı”, aynı zamanda diğer eksikliklerle bağlantılı olarak askerlere eğitim veremeyecek seviyede olmak.*

3. *Vücudun bir bölümünde ciddi şekilde kalıcı felç nedeniyle oluşan sakatlık ya da hasarın devam etmesi.*

4. *Kalıcı sonuçlar doğuracak şekilde beyin hasarı (beynin bir tarafında felç ya da beynin önemli fonksiyonları yerine getiremeyecek durumda olması).*

5. *Omurilik'te kalıcı hasar.*

6. *İki gözün görme yeteneğini tamamen kaybetmesi (körlük).*

7. *Yüzün ciddi şekilde hasar görmesi ve ağız boşluğunda ağır yaralanma.*

8. *Yaralanmadan kaynaklanan kalıcı güçsüzlük.*

9. *Kurşun yaralanmasıyla göğüs kafesinde oluşan ağır hasar.*

10. *Karın bölgesinde hemen iyileşemeyecek durumda olan ağır yaralanmalar.*

²⁴⁶ Akkor, a.g.e., s.236.

11. İleri seviyede verem.

12. Vücudun iç kısımlarında çeşitli yararlanmalardan kaynaklanan kronik güçsüzlük.

13. Tedavi edilmeyecek düzeydeki beyin hastalıkları²⁴⁷.

İngiltere Devleti, Osmanlı Devleti'ne bu teklifi götürdüğü dönemde elinde bulunan Türk esir listesini oluşturmaya başlamıştır. Her ne kadar iki ülke arasında durum başarısız olsa da Osmanlı Devleti, kendisine ulaşan talepleri dikkate alarak birkaç esiri serbest bırakmıştır. 1917 yılında Osmanlı Devleti'nin girişimleri hızlanmış özellikle Türk esirleriyle yakından ilgilenen İspanya, en önemli aracı devlet olmuştur²⁴⁸.

Edward Grey'in kaleme aldığı yazıda: Berlin'deki Amerikan Elçiliği vasıtasıyla yapılan hazırlıklar doğrultusunda savaşta teslim alınan malul sivillerin, sakatlanan askerlerin ve denizci askerlerin değişimi 6 ve 7 Ekim tarihlerinde gerçekleşecek bundan sonraki değişim ise her ayın 6. ve 7. günleri olacaktır²⁴⁹.

Osmanlı Devleti, bu şartların uygun olduğunu belirttikten sonra Fransa, İngiltere ve Rusya arasında mübadele edilecek esirlerin listeleri karşılıklı olarak tarafsız ülke elçilikleri vasıtasıyla gönderilmişse de esir mübadelesi gerçekleştirilememiştir. Esir değişiminin daha hızlı ve sistematikleşmesi için 20 Ekim 1917'de "Mübadele-i Üsera Komisyonu"²⁵⁰ adı altında bir komisyon kurulmuştur.

Sakat ve hasta esirlerin tarafsız devletlerde ikamet ettirilmesine karar verilmesi üzerine ev sahipliği yapacak olan İsviçre Devleti 16 Şubat 1916 tarihinde "Esirlerin İsviçre'de İkametlerini Gerektiren Hastalıklar" başlıklı bir genelge yayımlamıştır²⁵¹.

²⁴⁷ Akkor, a.g.e., s.240.

²⁴⁸ Akkor, a.g.e., ss.240.

²⁴⁹ The Times, "Exchange Of Prisoners Of War", Thursday, September-1915, s.7.

²⁵⁰ "Düşmanlıkların başlangıcından itibaren her savaşan ülkede ve gerektiğinde, savaşan taraflarına kabul edecek tarafsız ülkelerde savaş esirleriyle ilgili olarak bir istihbarat/enformasyon bürosu oluşturulur. Görevi savaş esirleriyle ilgili her türlü isteğe cevap vermek olan büro; alıkoyma, yer değiştirme, söz üzerine serbest bırakma, mübadele, firar, hastanelere giriş ve ölümlerle ilgili her türlü hizmetleri ve her savaş esiri için güncel bireysel fişleri tutmak ve oluşturmak amacıyla diğer gerekli bilgileri toplar. Büro, tutacağı bu bireysel fiş üzerine; esirin sicil numarasını, soyadını ve adını, yaşını, doğum yerini, rütbesini, hapsedilme, yaralanma ve ölüm yer ve tarihlerini ve tüm özel gözlemleri yazmak zorundadır. Kişisel fiş, barışın sağlanmasından sonra savaşan diğer hükümete teslim edilecektir.

İstihbarat/ Danışma Bürosu aynı zamanda değerleri şeyler, mektuplar vs. gibi savaş alanında bulunacak ya da şeref sözü üzerine serbest bırakılan esirlerin, mübadele edilenlerle, firarilerin veya ölümlerin hastane ve ambulanslarda bırakacakları eşyaları kabul edip bir araya toplamak ve onları ilgililere bırakmakla görevlidir." Oran Arslan, a.g.e., s.55.

²⁵¹ Genelgeye göre:

Esirlerin İsviçre'de ikametini gerektiren hastalıklar:

1. Solunum organları rahatsızlığı,
2. Değişik organların şişmesi,

21 Kasım 1914 tarihinde İstanbul Menzil Müfettişliği tarafından Bursa Esir Kampı'na yazılan yazıda tedavi için İsviçre'ye gönderilecek esirlerin henüz gönderilmediği ve en kısa sürede gönderilmesi gerekliliği aktarılmıştır²⁵²

1.1 BERN İTİLAFNAMESİ (1917-1918)

Bern Antlaşması, Osmanlı Devleti ile Fransa ve İngiltere arasında imzalanan yaralı harp esirleriyle sivil esirlerin durumlarının iyileştirilmesi, karşılıklı olarak değiştirilmesi için imzalanmıştır.

Osmanlı Devleti, ilk anlaşmayı İngiltere ile imzalanmıştır. İngiliz ve Osmanlı harp esirlerinin durumlarını düzenlemek için ilk adımı atan İngiltere olmuştur. İngiltere Hükümeti, İsviçre Cumhurbaşkanı Edward'a müracaat ederek Osmanlı ve İngiliz harp esirlerinin durumunu ıslah edecek bir konferansın, adı geçen şahsın başkanlığında toplanmasını istemiştir. Edward da İngiliz Hükümeti'nin teklifini Osmanlı Devleti'nin Bern Elçiliği'ne bildirmiştir. İngiltere'nin İsviçre aracılığıyla yaptığı teklif Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiş, Bern'de 4 Aralık 1917'de konferans toplanmış ve görüşmelere başlanmıştır. Konferansta, yaralı harp esirleri ve sivil esirlerin

-
3. Kronik bedensel hastalıklar, kanla ilgili kronik hastalıklar, kronik işitme hastalıkları,
 4. Solunum yollarındaki kronik hastalıklar,
 5. Kronik kalp hastalıkları,
 6. Uzun süre tedavi edilmesi gereken kronik mide rahatsızlıkları,
 7. İdrar yolları ve üreme yollarındaki kronik rahatsızlıklar,
 8. Beyin ve çevresindeki kronik hastalıklar,
 9. Erkeklik organı ve yumurtalardaki kronik hastalıklar,
 10. Körlük veya bir gözün görme yeteneğini kaybetmesi,
 11. Her iki kulakta işitme kaybı,
 12. Kronik cilt hastalıkları, nasır ve deri çatlaması,
 13. Görme şeklinin bozulması ve başta bazı hastalıkların olması,
 14. Önemli kusma ve bulantılar, iyi ve kötü huylu urlar,
 15. Hastalık ve yaşlılık sebebiyle genel zayıflık,
 16. Kusma ve bulantıdan sonra oluşan bel soğukluğu ve farklı hastalıklar,
 17. Subayların bir organını kaybetmesi,
 18. Önemli eklemlerin sertleşmesi, kırılan kırıldak ve kemik yaralanmaları, ateşli hastalıklar ve yaralanmalar, uzun sürme ihtimali olan felçler,
 19. Yukarıda geçen maddelere dahil olmayan fakat asgari en az bir sene askerlik hizmeti yapmasına engel olacak hastalıklar,
 20. Yukarıda geçen ve anlatılan sınıflara dahil olmayan fakat muayene komisyonunun görüşüne göre İsviçre'de kalmayı gerektiren ve ağır tehlikeli bir durum gösteren hastalık ve yaralanmalar, Aşağıdaki hastalıklara yakalanan esirler ise İsviçre'ye kabul edilmez:
 1. Özel bir kurumda tedavisi gereken akıl ve ruh hastalıklarına yakalananlar,
 2. Kronik kangren olanlar, Bulaşıcı hastalığı olanlar, bel soğukluğu olanlar, frengi hastalığının birinci ve ikinci aşamasında olanlar, trahom vb. ", Milli Kütüphane, Osmanlı ve İngiliz Ordularına Mensup Hasta ve Mecruhi Üsera-ı Harbiye'nin Mübadelesine Dair, İstanbul Matbaayı Askeriye, İstanbul 1334.

²⁵² ATASE Arşivi, BDH 2446-186-1-4.

durumlarının iyileştirilmesi ve karşılıklı olarak değiştirilmesi konusu görüşülerek 28 Aralık 1917’te kararlaştırılan maddeler doğrultusunda bir anlaşma imzalanmıştır²⁵³.

Bern İtilafnamesi 3 bölüm ve bir ekten oluşmaktadır. Birinci bölümde savaş esirleri kavramının ne olduğu açıklanmıştır. Savaş sırasında ve savaş esnasında esir düşen askerlerin iadesinden bahsedilmiştir.²⁵⁴

Mübadele yapılacak esirlerin hangi yol üzerinden gönderileceği birinci bölümde kararlaştırılmıştır²⁵⁵.

Bern İtilafnamesi’nin ikinci bölümünde ise Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında esirlere uygulanacak muameleden bahsedilmiştir. Henüz mübadele edilmemiş esirlerin, kamplardaki yaşam koşullarının iyileştirilmesi için komiteler oluşturulmasına karar verilmiştir. Ayrıca esirlere gönderilen paketlerin en kısa sürede ulaştırılması istenmiştir. Bu kısımdaki son konu ise kamplarda yaşanan firar konusu olmuştur²⁵⁶

²⁵³ Erdal Yılmaz, “ Bern İtilafnameleri 1917-1918 (Osmanlı Devleti – İngiltere – Fransa) ”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2013, C.5, S.2, ss.291-310.

²⁵⁴ Sağlık şartları anlaşmaya bağlı olan bütün askeri esirlerin miktarı ve rütbeleri ne olursa olsun memleketlerine iade edileceği, mübadele edilecek malul esirlerin seçimi içinde tıbbi komisyonların kurulacağı belirtilmiştir. Bu komisyonda 3 doktorun olacağı ve bütün harp esirlerini muayene edeceği açıklanmıştır. Bu komisyonun üç ayda bir esir karargâhlarını ziyaret etmesine karar verilmiştir. 300’ü beyaz, 700’ü Hintli olmak üzere bin malul İngiliz harp esiri ile bin beş yüz malul Osmanlı harp esiri memleketlerine iade edileceği belirtilmiştir.

Ayrıca her iki devletin, memleketlerine iade edilecek harp esirlerini içeren listelerini birbirlerine vereceklerini ancak bu listelerde esir eden devletin kararının göz önünde bulundurulacağı belirtilmiştir.

Bir diğer konu olan sivil esirler ise kendi istekleri doğrultusunda memleketlerine dönebilecektir. Ancak mahkûm veya zan altında tutulanların bundan istifade edemeyeceği kararlaştırılmıştır. 17 yaşından 50 yaşına kadar olan erkek sivil esirlerin mübadelesi, listelerin karşılıklı olarak verilmesinden sonra yapılacağı belirtilmiştir. Yılmaz, a.g.e., s.299.

²⁵⁵ Harp esirlerinin memleketlerine iadesi deniz yoluyla gerçekleştirilecektir. Deniz yoluyla yapılmasının imkânsız olduğu durumlarda mübadele kara yolu ile yapılacaktır. Esirleri taşıyan gemilerin Akdeniz’de bir saldırıya maruz kalmamaları için müttefiklerden teminat alacaktır. Nakliye masrafları ise esir eden devletin idaresinde bulunan son limandan sonra tahsis edilecektir. Bu gemilerde hem harp esiri hem de sivil esirler memleketlerine dönecektir. Yılmaz, a.g.e., s.300.

²⁵⁶ “İkinci kısımda ise esirlere uygulanacak muameleden bahsedilmektedir. Her iki tarafın elçileri, yanlarında onlara tercümanlık edecek tarafsız kişiler nezaretinde arzu ettikleri vakit, harp esnasında işgal edilmiş arazi dışında kalan esir kamplarını ziyaret edebilme, yanlarında kimse olmadan esirlerle görüşebilme hakkına sahip olacaktı.

Esir kamplarında, kampın ahval ve şartlarını iyileştirmek için esirler arasında bir yardımlaşma komitesi oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu komite beş esirden oluşacak ve rütbeli esirlerden birisi komitenin reisi olacaktır. Ayrıca komitede eğer varsa esir edilmiş doktor ve ruhani reisler de bulunacaktır. Komitenin, bağış ve yardım için toplanan paraları kayıt altına almak ve muhafaza etmek, toplanan paraları adaletli bir şekilde taksim etmek, okuma yazma bilmeyen esirlerin haberleşmesini sağlamak, eğlenceler düzenlemek ve okuma kitapları tedarik etmek, esir listelerinin Türkçe ve İngilizce nüshalarının düzenlenmesi gibi görevleri bulunmaktadır.

Yine bu bölümde esirlerin, uygun ve sağlıklı bölgelerde iskân ettirileceği belirtilmiştir. Esir kamplarının sağlık şartlarının korunması için kamplarda bulunan esir doktorların görüşleri ve hizmetlerinden istifade edileceği, esirlerin parasız tedavi edilebilmesi ve bunlara muhtaç oldukları ilaçların temin edilmesi kararlaştırılmıştır. İngiliz ve Osmanlı esirlerine her türlü erzakın temini için kolaylık sağlanacağı, hasım tarafın elçilerine kendi esirleri için her türlü eşyanın satın alınması ve esirlerine ulaştırılmasında karşılıklı kolaylıkların sağlanacağına dair sözler verilmiştir.

İngiliz Kızılhaç, Osmanlı Hilâl-i Ahmer (Kızılay) veya tarafsız Kızılhaç cemiyetleri tarafından esirlere gönderilecek paketlerin yolda sansüre tabi tutulmaksızın esirlerin bulunduğu kamplara en hızlı şekilde ulaştırılması kararlaştırılmıştır. Kamplarda uygulanacak sansür muamelesi de en asgari seviyeye indirilecektir. Gazeteler dışında her türlü matbu evrak ve eser sansür edildikten sonra esirlere verilecektir. Esirlere, haftada iki mektup yazmaları için izin verilmiş ve bu mektupların 200 kelimeyi geçmemesi şartı konulmuştur. Esirlerin dini ihtiyaçlarını karşılamak üzere her türlü kolaylığı sağlanacağı da ifade edilmiştir.

Uzun müzakereler sonucunda 28 Aralık 1917 tarihinde “Üserâ-i Harbiye ile Sivil Üserâyâ Dair İngiltere Hükümeti İle Hükümet-i Osmaniye Beyninde Münakid İtilâfnâme” imzalanmıştır. Bu itilafnameye ek olarak “Osmanlı ve İngiliz Ordularına Mensup Hasta ve Mecruh Üsera-i Harbiyenin Mübadelesine Dair Şerait”i belirten bir sakatlık ve hastalık listesi de kaleme alınmıştır²⁵⁷.

Bu kavramlardan ilkinde sadece askerî esirleri, diğerinde ise hem askeri hem de sivil esirlerden bahsedildiği yazılmıştır. Ayrıca her iki hükümetin de anlaşmayı onaylamasının ardından, esir kamplarına İngilizce ve Türkçe metinlerini gönderileceği belirtilmiştir.

Esir kamplarının sağlık şartlarının korunması için kamplarda bulunan esir doktorların görüşleri ve hizmetlerinden istifade edileceği, esirlerin parasız tedavi edilebilmesi ve bunlara muhtaç oldukları ilaçların temin edilmesi kararlaştırılmıştır. İngiliz ve Osmanlı esirlerine her türlü erzakın temini için kolaylık sağlanacağı, karşı tarafın elçilerine kendi esirleri için her türlü eşyanın satın alınması ve esirlerine ulaştırılmasında karşılıklı kolaylıkların sağlanacağına dair sözler verilmiştir²⁵⁸.

11 Nisan 1915 tarihinde İstanbul’dan yazılan belgeye göre hasta olan esirlerin Bursa Esir Garnizonu’ndan Haydarpaşa Hastanesine gitmelerini ayrıca durumu tehlikede olan esirlerin ise İsviçre’ye gitmesinin uygun olduğu bildirildiği halde herhangi bir işlem yapılmamıştır. Osmanlı Hükümeti, anlaşma gereği esirlerin iadesinin gerçekleşmesi halinde bütün tedbirleri alıyordu²⁵⁹.

İngilizlerle, imzalanan anlaşmanın beyanname kısmında İngiltere Hükümeti, Osmanlı ve Fransız sivil esirlerin değiştirilmesi için Fransız hükümeti adına girişimde bulunmuştu. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki anlaşma sadece esir mübadelesi hakkında değil aynı zamanda her iki taraf içinde esirlere uygulanacak muamelenin şartlara bağlanması açısından önemlidir. Karşılıklı olarak yürütülen bu faaliyetler neticesinde 23 Mart 1918 tarihinde Bern’de “Üsera-i Harbiye ile Sivil Üseranın

Esir edilmiş harp subaylarına, kendilerine refakat edecek karşı tarafın subayı refakatinde kamp dışında toplu olarak gezinti yapmalarına izin verilmiştir. Gezintiye çıkmadan önce subaylardan firar etmeyeceklerine dair söz alınması şartı koşulmuş, sözünden dönüp firar edenlerin de mensup olduğu hükümet tarafından iadesi kararlaştırılmıştır. Esir kamplarında firara teşebbüs edenlere 14 gün ila iki ay arasında askeri hapis cezası verileceği, ayrıca harp esirlerinin rütbelerindeki terfilerin bunları esir eden devlet tarafından da tasdik olunacağı belirtilmiştir”. Yılmaz, a.g.e., ss.300-301.

²⁵⁷ Yılmaz, a.g.e., s.298.

²⁵⁸ Yılmaz, a.g.e., s.300.

²⁵⁹ Oran Arslan, a.g.e., ss.252-253.

Memleketlerine İadelerine Dair Fransa Hükümeti ile Hükümet-i Osmaniye Beyninde Münâkid İtilâfnâme” imzalanmıştır²⁶⁰.

Fransızlarla imzalanan anlaşma İngilizlerle imzalanan anlaşmanın bir özeti şeklindedir. Anlaşmaya ek olarak hastalık ve sakatlık şartlarını bildiren bir liste kaleme alınmamış, Almanya ile Fransa arasında Ocak 1918’te imzalanan anlaşmadaki şartları taşıyan harp esirlerinin değiştirileceği belirtilmiştir. 8 Nisan 1918 tarihinde İngilizlerle, 3 Mayıs 1918’te ise Fransızlarla imzalanan anlaşma Padişah tarafından onaylamıştır²⁶¹.

İngiliz esirinin iadesinden hoşnut olmasa da İngiltere’nin tespitine göre Anadolu’da bulunan esirlerden 300 İngiliz ile 700 Hintliye karşılık 1.500 Türk esiri, esir mübadelesinden faydalanacaktı. İlaveten yaşları 17 ile 50 arasındaki sivil esirler de isterlerse değişime tabi tutulabilecekti²⁶².

Fransız Heyeti ile Anadolu’da bulunan Fransız, Fransa’da bulunan Türk esirleri hakkında görüşmeler yapılmıştı. Yapılan tüm görüşmeler neticesinde 1.000 İngiliz esirine karşılık 1.500 Türk esirinin karşılıklı değiştirilmesi karara bağlandı

“Osmanlı Hükümeti, İngiliz ve Fransız harp esirlerini önce İzmir’e sevk etmiş, oradan memleketlerine göndermek için Foça’ya gönderilmeleri kararını almıştır. Ancak 30 Ekim 1918’te Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasıyla birlikte esirlerin durumu bu ateşkesin şartlarına göre şekillenmiştir. Mütarekenin 4. maddesinde “müttefik savaş tutsakları ve gözaltında bulundurulmuş ya da tutsak olan Ermenilerin tümünün İstanbul’da toplanarak, hiçbir koşula bağlı olmaksızın, Müttefiklere teslim edilmesi” ve yirmi ikinci maddesinde ise “Türk tutsaklarının Müttefik Devletler buyruğunda tutulması. Askerlik çağı dışındaki Türk sivil tutsakların salıverilmesi konusu göz önünde tutulacaktır” denilmiştir. Rauf Bey (Orbay), esirlerin mübadelesine dair olan Bern Antlaşması’na atıfta bulunarak İngiltere’nin de bu antlaşmayı kabul ettiğini, Mondros Mütarekesi’nin Bern Antlaşması’nı geçersiz kılamayacağını belirtmiştir.

Ancak Bern itilâfnâmesine göre memleketlerine iade edilmesi düşünülen hasta ve yaralı harp esirlerine bu ateşte hiç değinilmemiş, Osmanlı sivil esirlerinden askerlik çağı dışındakilerin iade edilebileceği belirtilmiştir²⁶³

²⁶⁰Yılmaz, a.g.e., s.302.

²⁶¹Yılmaz, a.g.e., s.303.

²⁶²Akkor, a.g.e., s.244.

²⁶³Yılmaz, a.g.e., s.307.

Benel x Kraliyet Elçiliği gelen bilgiler doğrultusunda burada tutulan ve ismi olan 4 Hintli Esir'in Erbaşlar gibi bir esaret yaşamadıklarını Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na bildirdi. Bunlar: Beslenme ve Nakliye K tibi Ahamadullah, Beslenme ve Nakliye K tibi İbrahim, Beslenme ve Nakliye Ajanı Muhammet'tir. Bu tutukluların Beslenme, Nakliye K tibi ve Ajanı sıfatları olduğu için memur sıfatında olduklarını 28 Aralık 1917 Bern Anlaşması'nın 13. Bölüm D paragrafına göre yüksek dereceli memur olmalarının gerekli olmalarını ve Kraliyet Elçiliği bu esirlerin haklarını elde etmek için derhal gerekenin yapılmasına emir verilmesini Osmanlı Dışışleri Bakanlığından rica etti²⁶⁴.

1.2. BREST-LITOVSK ANLAşMASI (20 Aralık 1917-3 MART 1918)

Aralık 1917 yılında Rusya Almanya'ya, Avusturya-Macaristan'a, Bulgaristan'a ve Osmanlı Devleti'ne mütareke teklif etmiştir. 2-15 Aralık tarihlerinde, Brest-Litovsk şehrinde "Barış müzakerelerine başlanması" kararı alınmıştır. Anlaşma 15 maddeden oluşuyordu. Osmanlı Devleti adına Berlin'deki Türk askeri ataşesi Zeki Paşa, Ruslar-Bolşevikler adına: A.J.Joffe, L.Kamenev ve Bitsenko imzalamıřlardır²⁶⁵.

Brest-Litovsk Anlaşması, Türkiye ile Rusya arasındaki ilk resmi anlaşmadır. Bu mütarekeye ek olarak: *"Bir an evvel sivil esirler ve malullerin, hemen cephe üzerinden, iadeleri ve bilhassa kadınlarla 14 yaşına kadar olan çocukların geri gönderilmelerine gayret edileceği" kararlaştırıldı*²⁶⁶.

5 Kasım 1917 tarihinde, Genel Kararg htan Osmanlı Kızılay Cemiyeti'ne gönderilen telgrafta, Rusya'da bulunan Türk esirlerinin Rusya'dan Avusturya sınırına kadar geldikleri trenin Avusturya sınırında karantinaya alınmadığı, gelen esirlerin 250 kişilik bir grup olduğu bildirilmiştir. Bu grup, Avusturya'dan "vagonu sıhhiye katarıyla" yola çıkmış ve Edirne'ye kadar gelmiştir. Oradan da İstanbul'a sevkleri gerçekleşecektir. Aynı zamanda, bu trenin boş olarak dönmemesi için Türkiye'de bulunan malul Rus esirlerin bu trenle gönderilmesi uygun bulunmuřtur²⁶⁷.

²⁶⁴ Documents publi s   l'ocasion de la Guerre Europ enne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916   Janvier 1917, Douzi me S rie, Cenevre, Mart 1917, s.19.

²⁶⁵ Akdes Nimet Kurat, "Brest- Litovsk Müzakereleri ve Barışı", Belleten, C.XXXI, S. 123, Ankara 1967, s.378.

²⁶⁶ Kurat, a.g.m., s.378.

²⁶⁷ Oran Arslan, a.g.e., s.258.

“Brest-Litovsk Barış Antlaşması, 16 Mart 1918'de Rusya, 22 Mart 1918'de Almanya ve 28 Mart 1918'de Osmanlı Devleti tarafından onaylandı. Antlaşmanın onaylı nüshalarının teatisi ise bir süre sonra Berlin'de yapılmıştır²⁶⁸.”

“Osmanlı Devleti'nin elinde 124 subay ile 4500 nefer Rus esiri, Rusya'nın elinde ise 12 imam, 90 doktor olmak üzere 2398 subay ve 45.287 esir er bulunmaktaydı. Bunların karşılıklı olarak değiştirilmesi halinde, Rusya'da 43.061 Türk esiri kalacaktı²⁶⁹.”

Brest-Litovsk Antlaşması'nda kabul edilen şartlar doğrultusunda Osmanlı Devleti'nde bulunan Rus Esirlerin karşılıklılık ilkesi doğrultusunda genel bir af ilan edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde bulunan Rus Esirler Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra gemilerle Karadeniz üzerinden memleketlerine gönderilecektir. Anadolu'daki esir kampında kalan bazı Müslüman esirler memleketlerine dönmek istemedikleri ve Anadolu'da kalmak istemeleri üzerine bu esirler Osmanlı vatandaşlığına geçmeleriyle ilgili işlemler başlatılmıştır. İstanbul'a yakın esir kampında kalanlar İstanbul üzerinden memleketlerine iade edilmiştir. Mersin civarında bulunan Rus Müslüman esirler ise Mersin yoluyla İngilizlere teslim edilmişlerdir. Osmanlı Devleti, Harbiye Nezareti Esir işlemler Şubesi'nden 23 Nisan 1919 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiş olan telgrafta Anadolu'da Rus esir kalıp kalmadığı ile alakalı bilgiler içerir. Osmanlı Devleti'nde yalnızca hastalıkları sebebiyle iade edilmeye 2 Rus olduğu bildirilmiştir. Bunlardan biri Tekirdağ diğeri Diyarbakır'da tedavi edilmekte olduğu, tedavilerinin ardından memleketlerine iade edileceği belirtilmiştir²⁷⁰.

“16 Mart 1918 tarihli, Harbiye Nezareti Üsera Muamelat Şubesinin, Ordu Dairesine gönderdiği yazıda, nezdimizde bulunan malul Rus Esirlerinin bir kısmının Gülnihal Vapuru'yla Kırım'a sevk edildiği ve aynı vapurla Rusya'daki esir Türklerden 232 kişi getirildiği açıklanmaktadır²⁷¹.”

Bu gemilerin isimleri şöyleydi; Lenta, O Kean, Russ, Mitavva, Vulkan, Pallada, Merkury, Diyana, Towarischtsch. Bu gemiler oradan Türk esirlerini getirirken geri döndüklerinde de Rus esirlerini götürmekteydi²⁷².

²⁶⁸ Oran Arslan, a.g.e., s.275.

²⁶⁹ Oran Arslan, a.g.e., s.280.

²⁷⁰ Özçelik, a.g.e., s.193.

²⁷¹ Oran Arslan, a.g.e., s.277.

²⁷² Oran Arslan, a.g.e., s.278.

1.3. PETROGRAD KARMA KOMİSYONU VE ESİRLER

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında esirlerin mübadelesi ile ilgili ilk anlaşma olan Brest-Litovsk ateşkes anlaşmasında Petrograd’da bir “karma komisyon”un toplanması kararına varılmıştır.

Osmanlı Hükümeti, eski Atina elçisi olan Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey Hariciye Nezareti adına, Kızılay adına Yusuf Akçura, Maliye Müfettişi Turhan Bey ile Harbiye Nezareti’nden Remzi Paşa ve Hariciye Nezareti’nden bir adli müşavir ile katip komisyona katılmışlardır²⁷³.

Petrograd’daki “Karma Komisyon”, iki komisyon halinde olacaktır. Biri esirlerin durumunu ve bu durumların iyileştirilmesi için çalışmalar yapacaktır. İkinci komisyon ise mali ve iktisadi meseleler üzerinde duracaktır. 1 Ocak 1918’te başlayan ilk görüşmelere Bulgaristan ve Osmanlı Devleti katılmamıştır. İlk oturumda Alman ve Rus heyetler karşılıklı olarak savaş esirlerinin durumlarının iyileştirilmesi hakkında görüşler bildirmişlerdir. 1916 yılındaki Stokholm ve 1917’deki Kopenhag Konferansları’nda alınan kararlar Petrograd Müzakeresine ışık tutmuştur. 14 Ocak 1918’deki Rus temsilcisi Gillerson’un yönettiği ikinci oturuma, Galip Kemali başkanlığındaki Osmanlı Heyeti katılmışlardır. Bu oturumda esirlerin durumları üzerinde durulmuştur. Alınan kararlar Almanca, Rusça ve Fransızca’ya çevrilmiştir. 25 Ocak 1918 günü malul esirlerin durumları değerlendirilmiştir. Rus ve Türk malul esirlerin değiştirileceği liman, İstanbul olarak kararlaştırılmıştır. Rus ve Alman malul esirlerin değişimi Finlandiya sahilindeki Ravma Limanı’nda yapılması kararlaştırılmıştır. 9 Şubat 1918 tarihinde ise sivil esirlerle ilgili sözleşme imzalanmıştır²⁷⁴.

Esir değişimi, posta ve telgraf haberleşmesi, vapur nakliyatı konusunda endişeler sürmektedir. İstanbul’da yayımlanan İkdâm²⁷⁵ gazetesindeki haberler de aynı endişeyi taşımaktadır.

²⁷³ Oran Arslan, a.g.e., s.260.

²⁷⁴ Oran Arslan, a.g.e., ss.262-263.

²⁷⁵ “Üsera encümeni sivil eşhas ile malulün üseranın mübadele ve nakli meseleleriyle iştigal etmiştir. Ruslar pek vasi-i müsaidatta bulunmayı add etmişlerdir. Malulün mübadelesi için esas itibariyle keyfiyeti elyevm neticelenemedi. Üseray-ı harbiye itilafı efkar mevcuddur. İktisadi encümen evvelemirde vesait-i münakalenin tezkiresi ile iktifa etmiştir. Posta ve telgraf ve şimendiferlerin tarafeyn cephelerinde mururu hususunda itilaf hasıl olmuştur.”, Oran Arslan, a.g.e., s.263.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı hem kazanan hem kaybeden taraflar açısından büyük can kayıpları verilen bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bazı askerler cephede, hastanede ölürken bazıları düşman ordusunun eline geçerek esir edilmişlerdir.

1864 Cenevre Sözleşmesiyle esirlerin durumu ilk kez uluslararası anlamda görüşülmüştür. 1906 Cenevre Sözleşmesi ve 1907 La Haye Sözleşmesi'yle birlikte esirler şahıs malı olmaktan çıkartılmış galip devletin esiri statüsünü kazanmışlardır. Zaman içerisinde esirlerin sahip oldukları hakların yetersiz gelmesi sonucu 1929'da İkinci Cenevre Konferansı toplanmıştır. Bu sözleşmede harp esirlerinin elde ettiği haklarda artışlar olmuş ve 1949 Cenevre Sözleşmeleriyle de esirlerin bugünkü uluslararası statüleri belirlenmiştir²⁷⁶.

Özellikle Kut'ül Ammare savaşı olmak üzere Osmanlı Devleti, İngiltere ile yapılan çatışmalarda 23.500 İngiliz askerini esir almıştı. Esir alınan İngiliz askerleri, esir kamplarına gönderilmeden önce cephe sahası içerisinde sağlık kontrolünden geçirilmekteydiler. Yapılan bu ilk değerlendirme neticesinde tekrar savaşamayacak durumda olanlar ya da hayati bir sağlık sorunu yaşayanlar doğrudan memleketlerine gönderilmişlerdi²⁷⁷.

Osmanlı Devleti'nin bir dönem başkentliğini yapan Bursa, deniz seviyesinden 150 m yüksekte Uludağ'ın eteklerinde kurulan tarihi bir şehirdi. Savaş döneminde İngiliz esirlerinin özellikle de subayların ağırlıkta tutulduğu Bursa'da yaşam koşulları birçok kampa göre daha iyiydi²⁷⁸.

Subay esirlerin en çok kaldığı Bursa Esir Kampı'nda İngiliz ve Fransız subayların kullanımına en elverişli otel ve evler verilmişti. 1916 yılında ziyarete gelen Kızılhaç Heyeti ilk olarak subayların olduğu bölümü ziyaret etmişlerdir. Subaylar bulundukları ortamı ve yemekleri son derece övmüşlerdir. Ayrıca subaylar rahatlıkla gezebildikleri bir alan vardı. Ancak subaylar bu alanların biraz daha genişletilmesini istemişlerdir.

Bursa Esir Kampı'nda bazı esirler Nilüfer deresinin 10 km'lik yatağını değiştirilmesi işinde çalışıyorlardı. Kanal kazma işinde çalıştırılan esirler, hallerinden son derece memnundu çünkü toprağı yumuşak olduğu için kazması kolay bir arazide

²⁷⁶ Key, a.g.e., s.136.

²⁷⁷ Akkor, a.g.e., s.257.

²⁷⁸ Akkor, a.g.e., s.153.

günde altı saat çalışmaktaydılar. Bazıları ise tarım arazilerinde çalışmaktaydı. Yaralı ve hasta esirler çalışmaya zorlanmıyordu.

Bursa Esir Kampı'nda çalışan esirlere ücret verilmekteydi. Güvenlik gerekçesi ile esirlere ücretlerinin yarısı verilmekteydi. Ayrıca esir askerlere verilen ücret ile subaylara verilen ücret aynı değildi.

Bursa Esir Kampı'nda hiçbir şekilde baskı yoktu. Esirler belirlenen günlerde ibadetlerini özgürce yapabiliirdi.

“Hastalanan esirler, Dr. Angelos tarafından bir karantina odasının da bulunduğu Çekirge'deki Kızılay hastanesinde tedavi edilmekteydiler. Kızılhaç heyetinin Bursa'yı ziyaret ettiği dönemde hastanede 4 tane tifüs hastası vardı ve o zamana kadar herhangi bir ölüm vakası da yaşanmamıştı. Her ne kadar kampta ciddi bir durum yaşanmasa da belirli aralıklarla kampta bulunan esirler tedavi edilmekteydi. Ekim 1917'de Bursa kampında bulunan esirlerin millet ayrımı yapılmaksızın topluca tedavi edildiği rapor edilmişti²⁷⁹.”

Kampta bulunan esirlere Amerika Büyükelçiliği'nden para, kıyafet, battaniye, şilte, traş bıçağı vb. temel tüketim maddeleri yardım etme amaçlı dağıtılmaktaydı.

Bursa Esir Kampı'nda esirler aileleri ile haberleşebiliyorlardı. Esir asker ve subaylar ayda ikişer sayfalık iki mektup ve dörder satırlık dört kart gönderebiliyorlardı. Esirlere gelen mektuplar sansürlenip esirlere verilmekteydi. Ayrıca Hintli Esirlerin mektupların da bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Bunun sebebi ise tercümanın zor bulunmasıdır.

Bursa Esir Kampı'nda esirler karşılıklılık esasına göre muamele edilmiş, hiçbir şekilde Osmanlı Vatandaşlarından ayrılmamıştır. Buna rağmen bazı esirler kaçma girişimlerinde bulunmuşlardır.

Savaşın bitmesi ile birlikte ortaya çıkan son konu ise esirlerin iadesi olmuştur. Bu süreçte Osmanlı Devleti imzalanan anlaşmalara göre hareket ederken İngiltere bu süreci uzatmıştır. İlerleyen zamanlar da esirler mübadele edilebilmişti.

²⁷⁹ Akkor, a.g.e., s.157.

Elde ettiğimiz belgeler ışığında bakacak olursak Bursa Esir Kampı'nda esirlere son derece iyi yaşam şartları sağlanarak Osmanlı vatandaşlarından ayrılmamışlardır²⁸⁰

²⁸⁰ Documents publiés à l'ocasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917, s.19.

KAYNAKÇA

- AKÇAY, G. (2018). Afyonkarahisar Esir Kampı. Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKKOR, M. (2013). 1.Dünya Savaşında Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları. Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKKOR, M. (2015). 1.Dünya Savaşında Kocaeli'de İngiliz Esirleri. Kocaeli: Uluslararası Gazi Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, C.II.
- ALSAN, Z. M. (1950). 1949 Cenevre Sözleşmeleri: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7(3), 37-57.
- ALTINTAŞ, A. (2008). Belgelerle Milli Mücadele Döneminde Esirler. Ankara: Anekdöt Yayınevi.
- ANAMERİÇ, H. (2010). Türk Kızılıay'ının (Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti) Savaş Esirlerine Kitap ve Kütüphane Hizmetleri. Erdem Dergisi, 58, 19-44.
- ÇAMLIBEL, A. (2015). Biz Esir Düştük Yüzüncü Yılında 1. Dünya Savaşı'nda Kıyıma Uğrayan Askerlerimizin Hikayesi. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- ÇAPA, M. (2009). Kızılıay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti. Ankara: Türk Kızılıay Cemiyeti Yayınları.
- Documents publiés à l'ocasion de la Guerre Européenne 1914-1917, Rapport de MM. Alfred Boissier et Dr. Adolphe Vischer sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 à Janvier 1917, Douzième Série, Cenevre, Mart 1917
- GURULKAN, K. (2016). Arşiv Belgelerine Göre Kutü'l Amare Zaferi. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Harb Mecmuası Gazetesi
- HİÇYILMAZ, E. (2010). Esir Kampları Bana Biraz Hürriyet Yollar Mısın?. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- <http://www.bl.uk/manuscripts>. (Erişim Tarihi: 21.02.2021).
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/veletler> (Erişim Tarihi: 01.12.2019)
- İZGÖER, A. Z. & TUĞ, R. (2013). Padişah'ın Himayesi'nde Osmanlı Kızılıay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı. Ankara: Türk Kızılıay Yayınları.
- J.ERİCKSON, E. (2003). Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu. Ankara: Kitap Yayınevi.
- KANATLI, Ş. (2006). Irak Muharebelerinde 3'ncü Piyade Alayı Hatıraları. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- KARACAKAYA, R. (2018). Kızılıay Arşiv Belgelerinde Savaş Esirleri. İstanbul: Türk Kızılıay.
- KARAL, A. S. & ULUĞTEKİN, M. (2000). Hilal-i Ahmer'den Kızılıay'a. Ankara: Beyda Basımevi.

- KEY, H. (2010). 1.Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti Topraklarındaki Esir Kampları. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KOCATEPE, A. (2011). Silahlı Çatışma Hukuku Kapsamında Harp Esirleri ve Hukuki Statüleri. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları.
- KÖSTÜKLÜ, N. (2012). 1.Dünya Savaşında Rusya'nın Ukrayna ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 83(28), 1-16.
- KURAN, E. (1996). Birinci Dünya Savaşı, İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- KURAT, A. N. (1967). Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı. Belleten Dergisi, 124, 375-413.
- MUTLU, C. (2006). Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Amele Taburları (1914-1918). Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- MUTLU, C. (2007). Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- O MOUSLEY, E. (1922). The Secrets Of A Kuttie. İngiltere: Freeditorail.
- ORAN A. N. (2008). Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- ÖNGEL, Ç. (2018). Birinci Dünya Savaşı'nda Pozantı-Belemedik (Bilemedik) Esir Kampı. Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZÇELİK, M. (2010). Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Yabancı Esirler. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZDEMİR, A. (1991). Hukuk Dilinde Harp Esirleri. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 7(2), 573-577.
- ÖZDEMİR, A. (1990). Savaş Esirlerinin Milli Mücadele'deki Yeri. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 6(2), 321-333.
- ÖZNAL, E. (1999). Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- SANDES, E. W. C. (2017). *Kuşatma* ve Esaretin Adı Kutul Amare Esir Bir İngiliz Subayının Anıları. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- SAYGI, T. (2011). İngiliz Generali Towshend ve Türkler. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- SEZER, C. (2012). Birinci Dünya Savaşı'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri. History Studies, 4(4), 373-384.
- TAŞKIRAN, C. (2001). I.Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri Ana Ben Ölmedim. İstanbul: Kültür Yayınları.
- The Times Gazetesi
- Treatment Of British Pow In Turkey, Presented To Parliament By Command Of His Majesty, 1914-1918.

- TÜRKKAN TUNALI, Y. (2013). 1.Dünya Savaşında Osmanlı Topraklarındaki Romen Esirler. Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, 25(13), 80-116.
- ULUĞTEKİN, M. & ULUĞTEKİN, M. G. (2014). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1918. Ankara: Türk Kızılayı.
- URAL, S. (2006). Mütareke Döneminde İngilizlerin Elindeki Türk Esirlerinin İadesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 39(38), 425-463.
- WESTWELL, I. (2016). Resimli Harp Tarihi I. Dünya Savaşı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- www.bianet.org (Erişim Tarihi: 11.04.2021).
- www.bursadakultur.org. (Erişim Tarihi: 23.04.2021).
- www.bursakutuphanesi.com (14.05.2021).
- www.bursamuhalif.com (Erişim Tarihi: 20.05.2021).
- www.demirtasbursa.com (Erişim Tarihi: 21.07.2021).
- www.dergipark.org.tr (Erişim Tarihi: 01.10.2019).
- www.recordsearch.naa.gov.au (Erişim Tarihi: 03.08.2021).
- YILDIRIM, Fahri, *14.Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler, Ama Matbaacılık*, İstanbul-2014.
- YILMAZ, Erdal, “*Bern İtilaf nameleri 1917-1918 (Osmanlı Devleti-İngiltere-Fransa)*“, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.15, S.2, Aralık-2013.

Arşiv Kaynakları

- ATASE Arşivi, BDH 2410-20-2-33.
- ATASE Arşivi, BDH 2446-186-1-4.
- DH. EUM. 5. ŞB. 29/19.
- DH. EUM. 5. ŞB. 34/30.
- DH. EUM. 5. ŞB. 35/6.
- DH. EUM. 5. ŞB. 37/21.
- DH. EUM. 5. ŞB. 47/36.
- DH. EUM. 5. ŞB. 820/329.
- DH. EUM. 5. ŞB. 822/16.
- DH. EUM. 5ŞB. 00021/00017-004.
- DH. EUM. 5ŞB. 00047/00036-001.
- DH. EUM. 5ŞB. 00053/00023-002.
- DH. EUM. 5ŞB. 00067/00025-001.
- DH. EUM. 5ŞB. 00076/00024-0011.
- DH. EUM. 5ŞB. 44/23.
- DH. EUM. 5ŞB. 56/13.
- DH. EUM. 5ŞB. 69/17.
- DH. EUM. 6ŞB. 00037/00002-00001.
- DH. EUM. 6ŞB. 25/38.
- DH. EUM. EMN. 00005/00040-007.
- DH. EUM.5.ŞB. 520/32.
- DH. ŞFR. 520/20.
- DH. ŞFR. 63/20.

DH. ŞFR. 63/207.

DH. ŞFR. 70/97.

HR. HMS. İŞO. 43/21.

HR. HMS. İŞO. 43/6.

HR. MTV. 768/21.

HR. SYS. 02227/00016-001.

HR. SYS. 02227/00069-001.

HR. SYS. 02228/00004-001.

HR. SYS. 02346/00020-004.

HR. SYS. 02429/22-01.

HR. SYS. 2214/7.

HR. SYS. 2222/14.

HR. SYS. 2224/76.

HR. SYS. 2225/29.

HR. SYS. 2225/9.

HR. SYS. 2423/52.

HR. SYS. 2425/68.

K. A. 12/347-2.

K. A. 22/16.

K. A. 73/120.

K. A. 816/227.

K. A. 816/337.

K. A. 820/25.

K. A. 820/329.

K. A. 820/36.

K. A. 820/88.

K. A. 822/16.

K. A. 822/92.

K. A. 843/128-5.

K. A.822/207.

K.A. 12/347

K.A. 645/117

Osmanlı ve İngiliz Ordularına Mensup Hasta ve Mecruhi Üsera-ı Harbiye'nin
Mübadelesine Dair, İstanbul Matbaayı Askeriye, İstanbul 1334.

EKLER DİZİNİ

Ek 1: Bursa Esir Kampı'ndaki Hintli Esirler.....	80
Ek 2: Bursa Esir Kampı'ndaki Hintli Esirlerin Kaldığı Rum Okulu.....	81
Ek 3: Esir Subayların Kaldığı Otel Brotte.....	82
Ek 4: Brotte Oteli'nin Bahçesi.....	83
Ek 5: Rum Okulu'nun Bahçesinde Bulunan Hintli ve Rus Esirler.....	84
Ek 6: Esir Subayların Kaldığı Osmaniye Oteli.....	85
Ek 7: Irak Cephesi'nde Esir Alınan İngiliz Generalleri Bursa Esir Kampı'nda.....	86
Ek 8: Esirlerin İbadetlerini Yaptıkları Fransız Kilisesi.....	87
Ek 9: Kut'ül Amare Kuşatmasına İlişkin Rapor.....	88
Ek 10: İngiliz Esir Raporu.....	89
Ek 11: General Melliss'e Ait Mektup.....	90
Ek 12: General Melliss'in 1917 Yılında Kaleme Aldığı Mektup.....	91
Ek 13: Edwar Opotiki Mousley'in Kaleme Almış Olduğu The Secrets Kututie.....	92

EKLER

Ek.1: Bursa Esir Kampı'ndaki Hintli Esirler²⁸¹

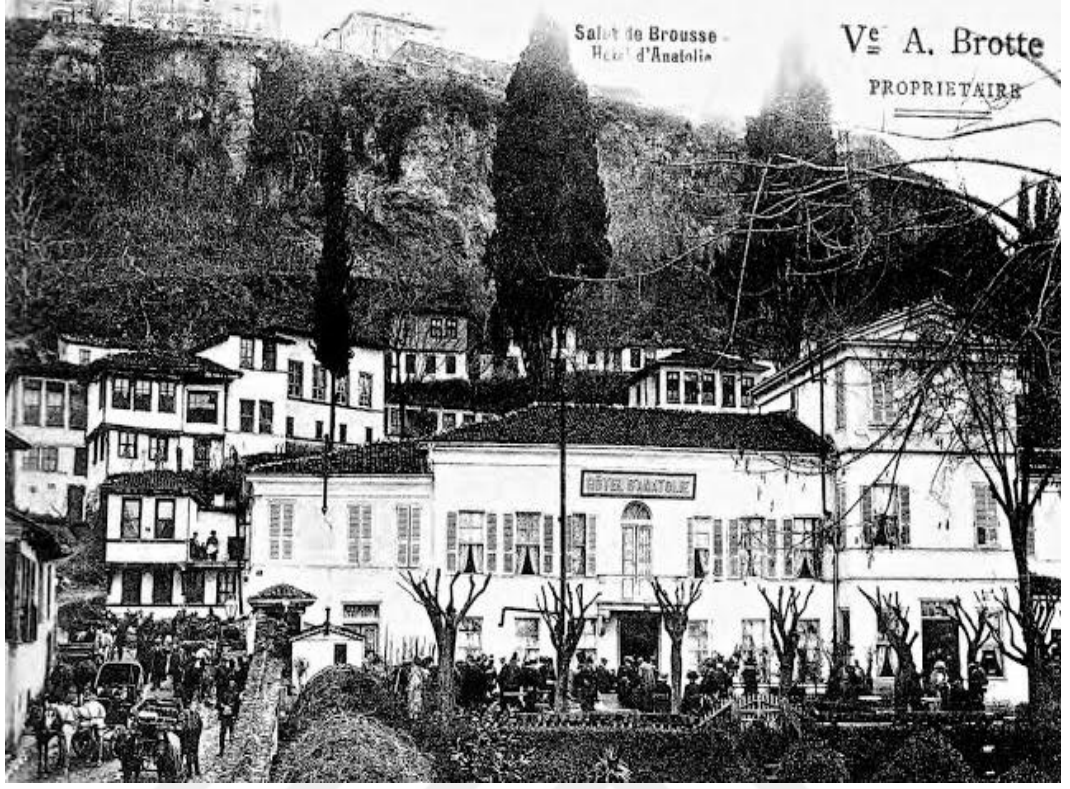
²⁸¹ Harp Mecmuası, S.20, Temmuz 1333, s.320.

Ek.2: Bursa Esir Kampı'ndaki Hintli Esirlerin Kaldığı Rum Okulu²⁸²

²⁸² Harp Mecmuası, S.20, Temmuz 1333, s.320.

Ek.3: Esir Subayların Kaldığı Otel Brotte²⁸³

²⁸³ İsmail Yaşayanlar, “Bursa’da Bir Fransız Kadın Girişimci: Madam Brotte”, www.kitapeviotelbursa.blogspot.com, (Erişim Tarihi 11.04.2021).

Ek.4: Brotte Oteli'nin Bahçesi²⁸⁴

²⁸⁴İsmail Yaşayanlar, “Bursa’da Bir Fransız Kadın Girişimci: Madam Brotte”, www.kitapeviotelbursa.blogspot.com, (Erişim Tarihi 11.04.2021).

Ek.5: Rum Okulu'nun Bahçesinde Bulunan Hintli ve Rus Esirler²⁸⁵

²⁸⁵ BİA Haber Merkezi, “*Büyük Savaş Esirlerinden Fotoğraflar, Kartpostallar*”, www.m.bianet.org, (Erişim Tarihi 11.04.2021).

Ek.6: Esir Subayların Kaldığı Osmaniye Oteli²⁸⁶

²⁸⁶ Raif Kaplanoğlu, “Bursa’yı Modernleştiren Eski Oteller”, www.bursadakultur.org, (Erişim Tarihi 11.04.2021).

**Ek 7: Irak Cephesi'nde Esir Alınan İngiliz Generalleri Bursa Esir
Kampı'nda²⁸⁷**

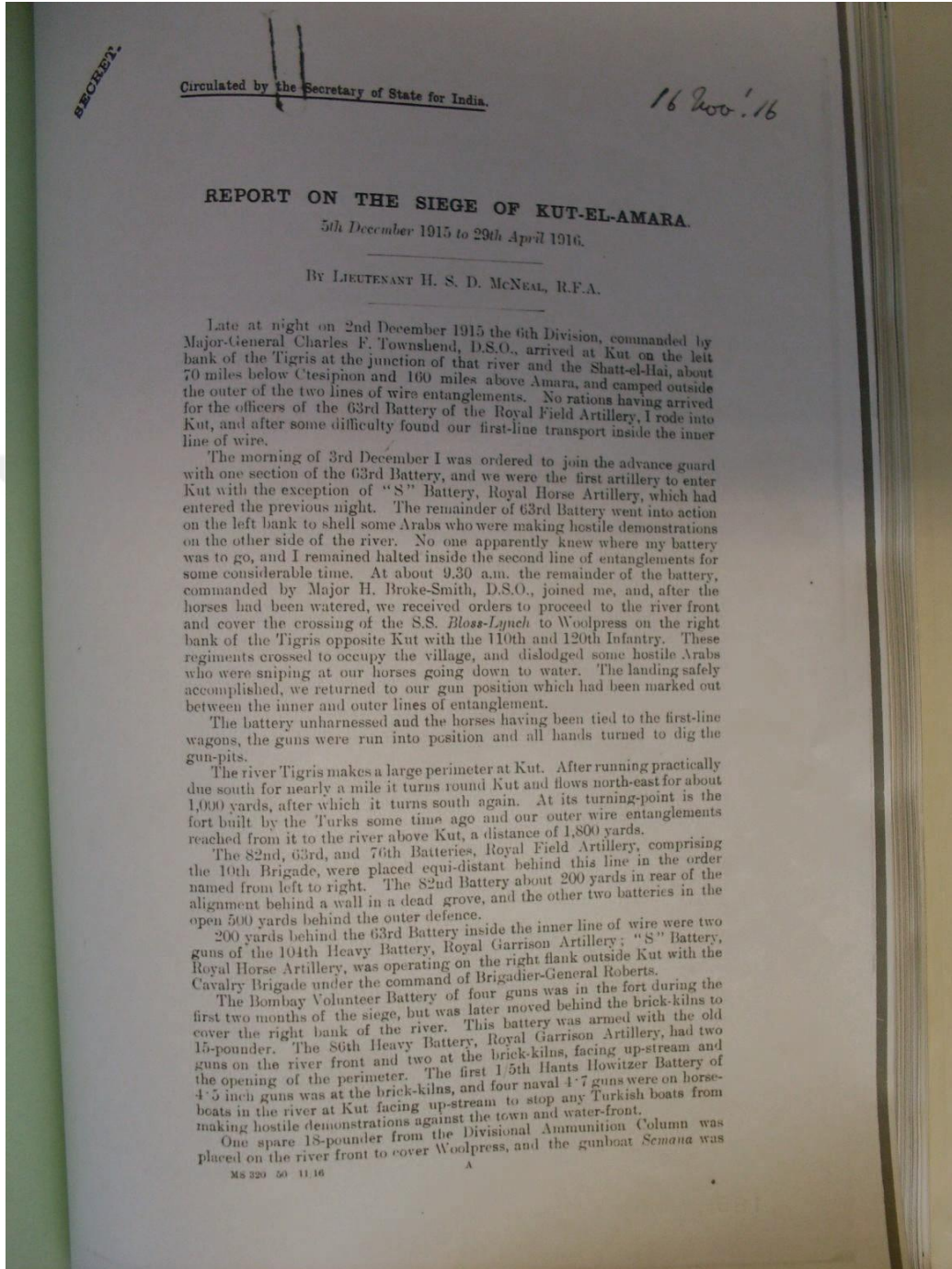
²⁸⁷ Harp Mecmuası, S.20, Temmuz 1333, s.320.

Ek.8: Esirlerin İbadetlerini Yaptıkları Fransız Kilisesi²⁸⁸

²⁸⁸ www.bursakutuphanesi.com, (Erişim Tarihi 14.05.2021).

Ek 9: Kut'ül Amare Kuşatmasına İlişkin Rapor²⁸⁹

²⁸⁹ Mahmut Akkor, "I.Dünya Savaşı'ndaki Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları", Uluslararası Gazi Akça ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Kocaeli-2015, s.310.

Ek.10: İngiliz Esir Raporu²⁹⁰

—	Believed captured.	Repatriated, Escaped, or Released.	Died.	Untraced.	Still prisoners.
Officers—					
British	472	43	14	None	415
Indian	231	7	7	None	217
Total officers ..	703	50	21	None	632
Other ranks—					
British	4,932	279	1,840	449	2,364
Indian	10,948	1,177	1,429	1,773	6,569
Total other ranks..	15,880	1,456	3,269	2,222	8,933
Total all ranks ..	16,583	1,506	3,290	2,222	9,565
The corresponding figures for the Kut Garrison in particular are :—					
—	Believed captured.	Repatriated, Escaped, or Released.	Died.	Untraced.	Still prisoners.
Officers—					
British	284	31	10	None	243
Indian	222	7	5	None	210
Total officers ..	506	38	15	None	453
Other ranks—					
British	2,680	210	1,306	449	715
Indian	10,486	1,177	1,290	1,773	6,246
Total other ranks..	13,166	1,387	2,596	2,222	6,961
Total all ranks ..	13,672	1,425	2,611	2,222	7,414

²⁹⁰ Mahmut Akkor, “I.Dünya Savaşı’ndaki Anadolu’daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları”, Uluslararası Gazi Akça ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Kocaeli-2015, s.311.

Ek 11: General Melliss'e Ait Mektup²⁹¹

Copy
(50000)

Major-General Sir C. Melliss.
BROOKS.
1st February 1916.

Dear Sir,

I am anxious to send our Government some reliable information as regards the Kut-el-Amara Garrison. I am obliged to summarize as the letter has to be conveyed secretly by a Russian officer about to be exchanged. In September last I endeavored to send to the Secretary of State for War (through a channel I had better not mention in case this letter miscarried) a detailed account of the terrible suffering and of those who had fallen out on the road during that 500 miles march into captivity from Bagdad. I personally witnessed much of this, as having been detained & lighted by illness, I followed the same route within 2 or 3 weeks after a great majority of the officers and men had been sent (in parties) along it - as regards the men "driven along it" would be a bitter tale. H.S.

All officers were separated from the men, as I travelled by carriage and motor, I no doubt missed seeing a great deal, but I saw more than enough. I saw scores of heart-rending scenes. In Arab villages or in some road sidepost I found numbers of our men, British and Indian, lying exhausted and nearly all desperately ill, and many in the extreme stages of dysentery enteritis, were living skeletons - unclean, far-unsanitized - without medicine - the coarsest black bread as their only food - selling their clothing and boots to the Arab villagers to purchase milk to keep life within them. At such places there would come Arab or Turkish Post Commanders, an ignorant brute utterly callous to all the suffering he witnessed, who had made no attempt to assist our unhappy men, or to notify his superiors to send assistance. Since sending the above report I have no information that the letter has reached

The Right Honble. Lloyd George.

²⁹¹ <http://www.bl.uk/manuscripts>, (Erişim Tarihi 21.02.2021).

Ek 12: General Melliss'in 1917 Yılında Kaleme Aldığı Mektup²⁹²

MAJOR GENERAL SIR CHARLES MELLISS,
V.C., K.C.B.,
BAGHDAD,
15th August, 1917.

Sir,

I have long been anxious to inform His Majesty's Government of the following circumstances connected with the march of the surrendered garrison of Kut at Amara to Baghdad and thence to Mosul Ham-el-Ain and across the Amman and Taurus ranges. Hitherto I have had no opportunity to send in this report.

To rightly understand what follows, it is necessary to realize the starved and dysentery stricken state of the garrison when Kut fell. A report on this, and of the suffering and deaths which occurred amongst the men at the camp Shamrah outside Kut has no doubt been rendered by Colonel Mahir, I.M.S., who was eventually released. And in passing I should like to refer to the noble manner in which Colonel Benir and Major Baimes I.M.S., worked amongst the distressing scenes and conditions of that camp. From Shamrah all officers were sent up to Baghdad by boat, and the men were made to march. I have heard many painful stories of that march, of how our poor fellows fell from exhaustion by the way, and were kicked and beaten by their Arab escort to rise again, until in some cases they dropped down dead. But this is only hearsay.

On arrival at Baghdad the men were placed in blazing hot camps, without rest and in spite of the protests of our own medical officers as to their unfitness, the men were then despatched (that is all those who were not actually prostrate) in large batches, without any of their

The Secretary of State for War,

²⁹² <http://www.bl.uk/manuscript/> (Erişim Tarihi 23.05.2012).

Ek 13: Edward Opotiki Mousley'in Kaleme Almış Olduğu The Secrets Of Kututie

10 Mart 1916 tarihinde General Townshend komutasındaki İngiliz askerleri olarak zor durumdaydık. Her gün yenen tahıl miktarını azaltmak için çok sayıda at öldürülmüştür. Elimizde yiyeceğin kalmamasından dolayı Türklere esir düştük. İlk olarak Pozantı'ya getirdiler. Burada birçok İngiliz askerini iş başında gördük. Çoğunluğu Çanakkale Cephesi'ndendi. Ancak tünel açmak ağır bir işte ve oradaki askerlerin buna dayanamadıklarını ve öldüklerini söylediler. Bütün gece korku içinde vagonlarda sıkışıp kaldık. Öğlen 12'de Konya'ya vardık. Her seferinde yataklarımızı ve takımlarımızı taşımak zorunda kaldıktan sonra bir yerde yemek yedik. Akut ishal çoğumuzda tekrar patlak verdi. Çünkü hala fındık, ekşi ekmek ve su tüketiyoruz. 12 Temmuz gecesini istasyonun bahçesinde uyuduk. Ertesi gün bizi arabaya bindirdiler. Sonra bir tepenin üzerine tünemiş bir kalesi olan ovada yalnız kasaba olan Afyonkarahisar'dan geçtik. Burada çok sayıda Rus, Fransız ve İngiliz mahkûmun yerleştiği söyleniyor ancak hiçbirini görmedik. Ertesi gün Eskişehir'e vardık. Eskişehir istasyonunun yakınındaki bir otel restoranına girmemize izin verildi. Yemeklerin fiyatı pahalıydı bu yüzden idareli yemek yedik ve İstanbul'da ne yapacağımızı tartışmaya başladık. Ancak bizi yine vagonlara bindirdiklerinde İstanbul'a değil de Ankara'ya gideceğimizi öğrendik. Tren, dalgalı bir arazide harap eski bir kasaba olan Ankara'ya gelmişti. Otele yerleştirildik, o gece vücudumun her yerinde korkunç bir kaşıntı patlak verdi. Türk doktoru bunun kurdeşen olduğunu söyledi. Beni tedavi ettiler.

23 Temmuz günü Ankara'dan ayrıldık. Öğlenden sonra 3'te Ankara ile Kastamonu arasındaki tek önemli yer olan küçük Çankırı kasabasına ulaştık. Çevresinde birçok yeşil meyve bahçesi bulunan hoş bir kasabadır. 26 Temmuz'a kadar burada kaldık. Daha sonra Kastamonu'ya ulaştık. Bizi iki gruba ayırdılar. Öğrendiğime göre İngiliz Subaylarını Ankara'nın doğusundaki Yozgat'a göndermişlerdi. Yüksek yapılı bir evde oturacaktık. İki yatak içeren on dört metreye on metrelik küçük bir odanın içinde buldum kendimi ve pencerelerden Kastamonu'nun ve vadinin muhteşem manzarasını gördüm. 29 Temmuz günü ilk defa Camberley'deki arkadaşlarımdan bir kartpostal aldım. Dış dünyadan haberler almaktan duyduğum sınırsız sevinç hiçbir kelime anlatmaz. 30 Temmuz günü bizi hamama götürdüler ve ardından temiz giysiler verdiler. Haftada bir kez hamama ve çarşıya gitmemize izin verdiler.

2 Ağustos günü Teğmen Locke hastanede öldü. Beni de tedavi amaçlı hastaneye yatırdılar. Çünkü hala ateşim vardı. Verilen ilaç bana biraz iyi gelmişti. 7 Ağustos günü sıtma hastalığı geri döndü. Salgın bu sefer daha şiddetliydi. Birkaç gün sonra ateş gitti ama yerini kas ağrısı aldı. 1 Eylül günü kendimi hiç olmadığım kadar iyi hissediyorum. 1 Ekim tarihinde bu sefer ailemden mektup aldım ve kendimi Camberley'in fundalıklarında, Yeni Zellanda'nın tepelerinde ve Londra otobüslerinin arasında hissettim.

Haftada iki kez kek yapıyoruz ve haftada bir kez de uzun bir yürüyüşe çıkmamıza izin verilirdi. Akşam yemeğinden sonra briç satranç oynarız. Bir gece perdelerden birinin alev alev yandığını gördüm. Perdeyi yırttım ve bastırdım. Kaymakam Şerif Bey geldi ve bana çok kızdı. Evi ve Kastamonu'yu yakmaya çalıştığımı söylediler. O öğleden sonra beni bir tür askeri mahkemeye çıkardılar. Bütün sigaralarımı ve kibritlerimi teslim ettikten sonra bir eskortla birlikte beni hapishaneye gönderdiler. Cebimden bir kağıt ve kalem alarak Amerikan Büyükelçisi aracılığıyla Dışişleri Bakanımıza bir mektup yazarak muameleden şikayet ettim, sonra tercümanı çağırdım ve kendisine bu mektubun kaymakama gönderilmesini istediğimi söyledim. On dakika sonra yeni bir postayla geldi ve özgür olduğumu söyledi. Şerif Bey beni yolun başında karşıladı ve sadece beni korkutmak istediğini söyledi.

Yılbaşı oldukça sakın geçmişti. Halimize acıdık. Baharın gelişi ile birlikte yeni kararlar aldık. Ayrıca Karahisar, Yozgat ve Bursa'dan (generallerin olduğu yer) haberler almaya başlamıştık. Kastamonu'da geçirdiğimiz ilk kıştan sonra buradan kurtulmak için çözümler üretmeye başladım. Bu kaçışma Yüzbaşı Ellis ve Teğmen Sweet'de katılmaya karar vermişti. Her ayrıntıyı hazırlamıştık. Kılık kıyafetimiz ve pusulamız vardı. Bu sefer kaçışın ilk adımının mümkün olduğunu hissettim. Kasabayı fes ve eski kıyafetlerle dolaştım. Ancak o gün kaçamadık. Bu sırada evler arasında herhangi bir ilişki kurmak zordu ve diğer kaçışı organize eden Keeling ile iletişim kurmaya çalıştım. Ellis benden az izleniyordu. Ancak kaçma planımızı öğrenen Türkler bizi başka bir yere göndermek için vagonlara bindirdiler. Sonunda yorgunluktan bitkin bir halde, ama yürekten mutlu bir şekilde boğucu trene bindik.

İstasyonda Çavuş Graves ile tanıştım. Bataryamdan kendisi dışında altı kişi sağ kurtulmuştu. Sabahın erken saatlerinde Eskişehir'e ulaştık. Ertesi gün Fatteh Bey ve muhafızımızla tekrar yola çıktık. İstanbul'a varmıştık ancak hiç yiyeceğimiz kalmamıştı. Kastamonu'dan getirdiğimiz kuru üzümle yedik. Yine de burada olmaktan

çok memnunduk. Rus askerler ile konuşmamız yasaktı. Günlerce aç kaldık ve bende bu sebepten dolayı bir Türk askerini dövdüm. Beni bir hapishaneye attılar. Uyumadığım zamanlarda kaçmayı planladım. Bunu anlayan askerler beni serbest bıraktı. Daha sonra kaçma planımıza en uygun yer olan İstanbul'a geldik büyülenmiş gibiydik. İstanbul gibi entrikalarla dolu bir yerde, bu kadar sansürü anlayamadım.

Günlerce kaçma planı yapmıştık. Alman kıyafetleriyle kendimizi Alman askeri diye tanıtıp bir tekne kiraladık. Albay Newcombe ve Alaby Gordiner ile birlikteydik. İstanbul arkamızda kalmıştı. Arık düzenli kürek çekerek Marmara Denizi'ne ulaşmıştık. Ancak bir fırtına bizim ilerlemizi yavaşlattı. Çok korkmuştuk ve can simitlerimizde yoktu. Bizde kimseye belli etmeden geri döndük. Bir hafta sonra bir doktor tarafından omurgam muayene edildi. Dr. König, generallerin kampı Bursa'daki hamamlara gitmem için tavsiyelerde bulundu. Haftada sadece bir kez banyoya gitmeliydim ve hiçbir ayrıcalıktan ya da yürüyüşten faydalanmamalıyım.

Bursa'da generaller otellerde kalıyorlardı. Otelin önünde bir bahçeleri vardı. Kut'tan hatırladığım Kaptan Goldfrap ve General Delamain bana çok iyi davrandılar. Bana biraz yemek ve biraz konyak verdiler. Bana ilk soruları, subayları ve adamları hakkında oldu. Generaller, Kut kuvvetinin geri kalanından uzun süre önce ayrılmışlardı ve ben onları önemli ölçüde aydınlattım. Kut'un son günlerinde bir tuğgeneral olan General Evans, hala her zamanki gibi alaycıydı. Nispeten rahat geçen bu ilk gecede, General Smith'in kurmay başkanlığındayken biraz ilgim olan Binbaşı Hibbert ile de konuştum. Hepsi bana karşı çok ama çok nazikti. Henüz kaçmakla ilgili bir şey söylemedim. General Delamin, diğerleri gittikten sonra uzun bir süre benimle konuştu. Her zamanki soğukkanlı ve ona verdiğim siyasi haberleri dikkatle dinledi. Bir yatak hazırladım ve uyudum. Şafağın erken saatlerinde, yıllardır sahip olduğumdan fazla huzur hissettim. Yatakta soğuktan titreyerek uzanırken yanı başımda çayları gördüm. General Smith'in sadık hizmetçisi Namatullah gelmişti. O her zaman hizmetçilerin en iyisiydi ve beni görmekten duyduğu zevk ender görülen bir şeydi. Dışarı çıkmak için yanıma bir hizmetçi aldım. Ancak dışarı çıkmama izin verilmediği emir geldi. Ama generaller birer birer beni yürüyüşe çıkardılar. General Melliss, bana karşı son derece nazikti, aslında tutsaklığımın birçok çeşitli evrelerindeki en harika deneyimlerden birinin, ordumuzun bu kıdemli subaylarıyla esaret altında buluşmak olduğunu söyleyebilirim. Verimliliğin, sessizliğin ve yoldaşlığın ilk sırada yer aldığı eski bir İngiliz Ordusu'nun geleneklerini her zamankinden daha çok gördüm. Bursa'daki bu

Hristiyan adamların cesurca teslimiyetlerine, kusurları gözden kaçırmalarına eşdeğer hiç bir şey göstermedi.

Daha sonra Bursa'daki hayatımın notlarının çoğu kayboldu. Kısıtlamalarımın kademeli olarak gevşetilmesi de yine bu zamanlardı. Eski başkent Bursa'da beni Yeşil Cami'ye bir koruma eşliğinde götürdüler. Bursa gülen bir vadidir. Ancak anayola çıkmam yasaktı. Kısa yürüyüşlerimi Binbaşı Hibbert ve Kaptan Goldfrap ile yapardık. General Hamilton bazen bana çay verir, Hindistan ve tarih hakkında konuşurduk. General Smith ise genel olarak balık tutmaktan bahsederdi. Delamain'in bir satranç oyuncusu olduğunu keşfettim ve birçoğu birlikte oynadığımız mükemmel oyunlardı.

Rusya'nın çöküşü şimdi her zamankinden daha belirgindi. 1918 yılının Mart ayının dördüncü haftasıydı. Siyaset açısından artık Bursa'yı oldukça iyi tanımış ve oradaki birçok önemli Türk'ün sesini duymuştum. Aniden iki haber geldi. Ağır bir koruma altında İstanbul'a gitmem emredildi ve muhtemelen değiş tokuş edilmem gerektiği söylendi. Yemekten sonra General Delamain beni odasına aldı. Biraz Bursa şarabı içtik ve uzun bir konuşma yaptık, çok nazikti ve bana borç vermeyi teklif etti. Bunun için ona içtenlikle teşekkür ettim. Aslında ona ya askeri mahkemeye çıkacağımı ya da eve gideceğimi umduğumu söyledim. Keyifli bir akşam geçirdik ve bana bol şans diledi. General Melliss ayrıca bana bir teneke sabun ve bazı iyi tavsiyeler verdi. Şafakta Bursa'dan ayrıldım. Öğleden sonra 3 civarında tekrar İstanbul'daydım. Kızılda, sokaklarda tarif edilemez bir hareketlilik buldum ve her yerde gazeteler satın alınıyordu. Fransız cephemizin çöktüğünü ve sadece 40.000 mahkûm kaybettiğimizi öğrendim. Daha sonra beni bir hapis haneye attılar. Parmaklıkları taradığımda orada bazı İngiliz yüzleri de gördüm, Newcombe'de buradaydım.

Osmanlı Bankası'ndan ayda 10.000 lira veya toplu olarak 50.000 lira kredi almak istiyorduk. Bursa'daki kıdemli subaylar planı desteklemeye istekliydiler ama Türkler General Townshend'in imzasını istiyorlardı. Tekrar hastalığım nüksetti ve beni hapis haneden çıkarıp tekrar Bursa'ya gönderdiler. Oradaki en iyi balıkçı olan General Smith'di. Birlikte balığa çıktık. Haftada iki kez futbol izlemeye gittik ve bu vesilelerle General Delamain ile Avrupa hakkında siyasi not alışverişinde bulunduk. Ancak buradaki yaşayış kaçma planlarıma uymuyordu, çok korunaklıydı. Bir dilekçe yazdım ve kabul edildi. O gece herkesle vedalaştım. Albay Broke ve Albay Smith bana mastika verdiler. Bunun Bursa'dan ayrılışımdaki son olay olduğuna emindim.

